

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КОРУПЦІЯ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ
ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Монографія

Погоджено
Міністерством внутрішніх справ України

ЛЬВІВ
2011

УДК 323 (477)
ББК 63.3(4 Укр)3
К66

*Погоджено Міністерством внутрішніх справ України
(лист № 6/7-255 від 19 січня 2012 р.)*

Рецензенти:

Палига Є.М., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, обліку і аудиту у видавничо-поліграфічному комплексі Української академії друкарства;

Бабець І.Г., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.

Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / керівник авт. кол. доц. І.О. Ревак. —
К66 Львів: ЛьвДУВС, 2011. — 220 с.

ISBN 978-611-511-090-2

У монографії досліджуються теоретичні основи й методологічні підходи до вивчення корупції в Україні та світі, аналізуються тенденції поширення та економічні наслідки цього негативного соціально-економічного явища, узагальнюється досвід боротьби з ним у різних державах.

Для викладачів вищих навчальних закладів, курсантів, студентів, аспірантів, практичних працівників, а також спеціалістів, які цікавляться проблемами подолання корупції в Україні.

УДК 323 (477)
ББК 63.3(4 Укр)3

ISBN 978-611-511-090-2

© Франчук В.І., Коміссарчук Ю.А.,
Прокопенко В.Ю. та ін., 2011
© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2011

ЗМІСТ

Вступ	5
--------------------	----------

<i>Розділ I. Теоретичні засади дослідження корупції як соціально-економічного явища</i>	<i>7</i>
--	-----------------

1.1. Наукові положення про корупцію як суспільно-економічне явище	7
1.2. Корупція в історичному контексті	28
1.3. Економічне підґрунтя корупції.....	36

<i>Розділ II. Методологія дослідження корупції в Україні та за кордоном</i>	<i>53</i>
--	------------------

2.1. Теоретико-методологічний інструментарій дослідження корупції	53
2.2. Методичні підходи до оцінювання рівня корупції	67
2.3. Моделі корупційної поведінки	94

<i>Розділ III. Аналіз та економічна оцінка корупції в Україні.....</i>	<i>105</i>
---	-------------------

3.1. Причини поширення корупції в Україні.....	105
3.2. Аналіз та оцінка чинників здійснення корупційних правопорушень	109
3.3. Аналіз корупційних дій в Україні та світі	125

<i>Розділ IV. Економічні наслідки корупції: оцінка та напрями боротьби (механізм протидії)</i>	134
4.1. Принципи запобігання і протидії корупції.....	134
4.2. Економічні наслідки корупції.....	141
4.3. Боротьба з корупцією як необхідна умова забезпечення економічної безпеки України.....	149
4.4. Механізм протидії корупції	157
4.5. Закордонний досвід боротьби з корупцією	161
<i>Висновки</i>	217

ВСТУП

В умовах переходу до ринкової економіки актуалізуються питання формування громадянського суспільства, подолання найнебезпечніших загроз національній економічній безпеці держави, серед яких корупція на першому місці.

Корупція, як негативне суспільно-економічне явище, дискредитує Україну на міжнародній арені, перешкоджає надходженню інвестицій у реальний та фінансовий сектори національної економіки, створює несприятливі умови для ведення бізнесу тощо.

Ця монографія присвячена питанням методології, аналізу, економічної оцінки, а також принципам запобігання та протидії корупції. Автори намагаються з'ясувати низку теоретико-методологічних засад дослідження корупції, дослідити напрями боротьби з корупцією, оцінити її економічні наслідки, проаналізувати міжнародний досвід боротьби з корупцією. Значний інтерес можуть становити наукові положення про корупцію, її історичний та правовий аспекти, з'ясування економічного підґрунтя корупції.

У монографії детально висвітлюються питання методології дослідження корупції, аналізу причин її поширення, оцінки чинників здійснення корупційних правопорушень. Велику увагу зосереджено на розгляді наукових підходів до вивчення моделей корупційної поведінки, методичних підходах до оцінки рівня корупції.

Колектив авторів досліджує питання напрямів боротьби з корупцією, які ґрунтуються на загальнонаукових та спеціальних принципах запобігання та протидії такому негативному явищу, як корупція, аналізує економічні наслідки корупції та способи протидії.

Вагоме місце у науковій роботі займає зарубіжний досвід боротьби з корупцією, аналізуються методи та засоби подолання корупції у розвинених країнах світу та в країнах, які прагнуть стати на цивілізований шлях розвитку. На основі всебічного аналізу сучасної ситуації зроблено спробу обґрунтувати спроби подолання корупції і таким чином окреслити умови забезпечення економічної безпеки України.

У цілому запропоноване монографічне дослідження підготовлено з теоретико-практичною метою, щоб актуалізувати інтерес до цієї проблеми серед молодих науковців, а також порушити низку важливих питань, вирішення яких вимагає копіткої та наполегливої праці досвідчених теоретиків і практиків.

Розділ I

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРУПЦІЇ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЯВИЩА

1.1. Наукові положення про корупцію як суспільно-економічне явище

Корупція в сучасних умовах є однією з основних загроз економічній безпеці України. Корумповані відносини все більше витісняють правові, етичні стосунки між людьми, із аномалії поступово перетворюються у норму поведінки. На міжнародному рівні Україна має репутацію надзвичайно корумпованої країни. За даними дослідження впливової міжнародної організації Transparency International, у 2005 р. Україна в рейтингу корумпованості посідала 107-ме місце із 159 країн, а «індекс сприйняття корупції» становив 2,6 (за методологією дослідження, до країн з небезпечним рівнем поширення корупції належать ті, де значення індексу становить менше ніж 3,0).

Корупція – слово латинського походження, що означає псувати, завдавати шкоди, руйнувати, викривляти, фальсифікувати, а в найуживанішому варіанті – використання особою повноважень, наданих їй державою, з метою власного збагачення або на користь третіх осіб.

Найбільш поширеним визначенням корупції є використання державної влади в корисних цілях. На нашу думку, корупція це – використання службового становища посадовими особами для надання за винагороду різного роду матеріальних благ, пільг, послуг або інших переваг.

Дослідження проблеми корупції потребує визначення сутності цього явища та його обов'язкових складових

елементів. Це можливо за умови вивчення корупції як категорії не тільки правової та юридичної, а й соціально-економічної, політичної, правової. Завдяки такому підходу вдасться визначити місце і роль корупції в соціальних процесах, а також її вплив на розвиток держави та суспільних відносин.

Тлумачення сутності поняття «корупція» розпочнемо із розгляду цього терміна у тлумачних та енциклопедичних словниках. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови подає кілька визначень поняття «корупція», а саме:

- корупція – це діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг та інших переваг;
- корупція – це пряме використання посадовою особою свого службового становища з метою особистого збагачення;
- корупція – підкупність, продажність урядовців і громадських діячів [4].

Юридичний словник Г. Блека визначає корупцію як: «діяння, що вчиняється з наміром надати деякі переваги, які несумісні з офіційними обов'язками посадової особи і правами інших осіб; діяння посадової особи, яка неправомірно використовує своє становище чи статус для одержання будь-якої переваги для себе або іншої особи в цілях, які протирічать обов'язкам і правам інших осіб» [47].

Варто зауважити, що абсолютна більшість енциклопедій і словників радянської епохи, які тлумачать термін «корупція», акцентують на тому, що явище корупції характерне і притаманне буржуазній державі та суспільству, в якому відбувається експлуатація людини людиною, державний апарат підпорядковується монополіям, і для цього закладені умови у самій економічній і політичній системі капіталістичного суспільства.

У Енциклопедичному словнику того часу корупцію визначено як процес прямого використання посадовою особою прав, пов'язаних з її посадою, з метою особистого збагачення [37, с. 635].

У великій радянській енциклопедії корупція тлумачиться лише як злочин, який виявляється в безпосередньому використанні посадовою особою прав, наданих їй відповідно до посади, з метою збагачення [3, с. 523]. У Юридичному словнику часів адміністративно-командної системи поняття корупції просто не подано. Такий термін не застосовувався й у правовій практиці. Не було такої статті ані у Кримінальному кодексі Української РСР [18, с. 111], ані у Кодексі про адміністративні правопорушення Української РСР [13, с. 101]. Поняття корупції у радянські часи асоціювалося із поняттям хабарництва, розглядалося як злочин, що полягає в одержанні службовою особою особисто або через посередників матеріальних цінностей або будь-якого іншого майна чи майнових вигод за виконання або невиконання в інтересах того, хто дає хабар, будь-якої дії, яку службова особа повинна була або могла вчинити, використовуючи своє службове становище [48, с. 601].

Сучасні міжнародні нормативно-правові документи трактують корупцію по-різному. Так, у Резолюції «Практичні заходи боротьби з корупцією», поширеній на VIII Конгресі ООН із запобігання злочинності (Гавана, 1990 р.), корупція визначається як «порушення етичного (морального), дисциплінарного, адміністративного, кримінального характеру, що проявилися у протизаконному використанні свого службового становища суб'єктом корупційної діяльності». У Довідковому документі ООН «Про міжнародну боротьбу з корупцією» вона визначається як «зловживання державною владою для одержання вигоди в особистих цілях», тобто корупція виходить за межі хабар-

ництва. Крім того, це поняття охоплює також хабарництво (винагороду за відхилення від службових обов'язків), непотизм (патрунування на підставі приватних відносин) і незаконне привласнення публічних коштів для приватного використання.

Міждисциплінарна група з корупції Ради Європи подає дещо ширше визначення: «Корупція – це хабарництво та будь-яка інша винагорода особі, якій доручено виконання певних обов'язків у державному або приватному секторі, що веде до порушень зобов'язань, покладених на неї за статусом державної посадової особи, приватного співробітника, незалежного агента, або іншого роду відносин з метою отримати будь-які незаконні вигоди для себе та інших». Таку саму ідею закладено у положенні, підготовленому Секретаріатом ООН на основі досвіду різних країн [22, с. 37].

У сучасній термінології корупцію визначено як підкупність, продажність посадових осіб, громадських діячів [35; 36]. У літературних джерелах зазначено, що, коли йдеться про корумпованість, корупцію, необхідно зважати, що це явище стосується всіх службовців органів влади, управління, правосуддя, правоохоронної системи, а не лише категорії осіб, які є посадовими [46, с. 41].

М.І. Мельник, аналізуючи підходи до трактування поняття «корупція», зазначав, що цю проблему слід розв'язувати широкоформатно. На його думку, це поняття необхідно відмежувати від інших суспільно небезпечних явищ, таких, як хабарництво, організована та економічна злочинність тощо, з метою належної кваліфікації цього ганебного явища, а також розробки дієвих заходів щодо попередження та протидії [23, с. 58].

Римське право трактує корупцію як «злам, фальсифікацію, підкуп» та як протиправну дію якоїсь особи, наприклад, щодо судді. Тому корупцію

тлумачать як участь у спільній діяльності декількох (не менше двох) осіб, метою яких є шкода, ускладнення нормального руху судового процесу або процесу управління справами суспільства. Макіавелі визначав корупцію як використання публічних можливостей у приватних інтересах [22, с. 36]. В. Черчіллю приписують слова, що з будь-якої економічної чи політичної ситуації вихід добре відомий, але він не приймається, бо когось це влаштовує [33, с. 72].

Відсутність чіткого науково-правового поняття «корупції», за даними опитування Київського міжнародного інституту соціології, підкріплюється великими розбіжностями в трактуванні цього явища населенням: 56,7% визначають корупцію як хабарництво, продажність і підкуп посадових осіб, політичних діячів, 54% – як зловживання владою, зловживання посадовими повноваженнями для власного збагачення, 42,4% – як об'єднання влади і кримінальних структур, тобто, як мафію при владі [31].

Висловлювання авторів щодо предмету сутності поняття «корупція» різнобічні, оскільки вони оцінюють це суспільне явище за різними критеріями. Однак спільним є те, що за макроекономічного підходу його оцінюють з точки зору державних інтересів, розглядаючи корупцію як суспільну небезпеку. Проте з позицій особистості й сім'ї корупція приносить додатковий прибуток, що і є спонукальним мотивом у вчиненні цього діяння. Водночас, на мікрорівні визначення корупції у різних авторів можна класифікувати за сферами суспільного життя.

Так, на думку В.І. Попова, корупція знаходить своє відображення у трьох аспектах: політичному, соціально-економічному і правовому [32, с. 56].

Основні дослідження корупції показують, що у різних країнах її політичний аспект виражається у позбавленні

апарату управління можливості проводити державну політику. Тоді громадянин залежить не від законів, які регламентують державні відносини, а від свавілля корумпованого чиновника.

О.В. Терещук тлумачить явище корупції у двох аспектах, а саме: як протизаконне діяння посадових осіб, спрямоване на особисте збагачення, та як стійкий зв'язок представників владно-управлінських структур зі злочинним середовищем і сприяння йому у протиправній діяльності шляхом використання наданих їм державою повноважень [41, с. 14]. На думку автора, найбільшу небезпеку для держави становить корупція у другому аспекті, оскільки простежується стійка тенденція криміналізації владно-управлінської сфери.

М.П. Яблоков зазначає, що корупція – це систематичний підкуп посадових осіб законодавчої, виконавчої та судової влади, громадських та політичних діячів, який спричиняє прийняття ними рішень, що порушують закон або «неписані» суспільні норми, та їх здійснення часто на користь кримінальних структур, призводить до встановлення залежності від зазначених структур [48, с. 342].

На думку Л.В. Багрія-Шахматова, корупція – це явище, яке вразило апарат державної влади і управління, пов'язане з його розладом, коли представники апарату незаконно використовують своє службове становище в корисливих цілях, для особистого збагачення всупереч інтересам служби [2, с. 23].

Прихильниками політичного аспекту трактування поняття корупції є М. Тихомиров [42], К.М. Абдієв [1], К.В. Сурков [39], В.К. Євтушевський [10] та інші, які визначають корупцію як зловживання державною владою, посадою та службовим становищем з метою отримання матеріальної винагороди. Вона має характер злочинної

діяльності в політичній сфері, що призводить до дискредитації апарату державного управління: знижується довіра до влади, люди перестають вірити у процедуру її формування; спостерігається відчуження влади від суспільства та громадських інститутів; девальвується значення права та закону як інструментів регулювання громадського життя [5, с. 73].

У такому аспекті В.В. Лунеев зазначає, що політична корупція – реальний і сильнодіючий фактор, який підриває основні принципи демократії. «Влада – гроші – влада – власність», зав’язані в один порочний вузол, де більшість державних структур діють на комерційній основі, політична корупція має надзвичайну актуальність і небезпеку [21, с. 71].

І. Корж вважає, що політична корупція – це особлива форма боротьби за владу, в якій перемагають не політичні інтереси суспільства, а багатомільйонні хабарі. Політична корупція дає змогу конвертувати владу в капітал, а капітал – знову у владу [16, с. 56].

Такими діями завдається матеріальна й моральна шкода державному устрою, репутації політичної влади, престижу країни на міжнародній арені. Отже, корупція пов’язана з підкупом осіб, які перебувають на державній або громадській службі, з одержанням ними додаткових доходів, благ і переваг за вчинення умисних дій або їх бездіяльність. Це негативно впливає на авторитет держави, ставить під сумнів дотримання принципів верховенства права, ефективної діяльності державних органів та взаємодії гілок влади.

Відомий економіст М. Беккер переконаний, що індивід скоює правопорушення, якщо очікувана для нього вигода перевищує вигоду, яку він міг би одержати, використовуючи свій час і власні ресурси в іншому роді діяльності. Окремі особи стають злочинцями не тому, що їхню мотива-

ція відрізняється від мотивації інших осіб, а тому, що відмінними є вигоди і витрати [49].

Сучасна неокласична економічна теорія, заснована на моделі раціональної поведінки людини, яка забезпечує максимальну вигоду, визначає центральну роль її вибору. Отже, люди приймають рішення щось робити тому, що мають у цьому власний раціональний інтерес [44, с. 104]. Тому виникає ситуація, за якої невиконання закону стає нормою. Причиною існування корупції може бути не лише неадекватність законів умовам економічної діяльності, але й потреба у виживанні населення у складних умовах становлення ринкових відносин.

Досліджуючи корупцію в економічній площині, І. Мазур зазначає, що корупція у широкому розумінні – це складне соціально-економічне (скоріше, асоціальне) явище, що виникає у процесі реалізації тіньових економічних відносин між посадовими особами та іншими суб'єктами з метою задоволення особистих інтересів через комерціалізацію суспільних благ і цінностей. Корупція ж у вузькому розумінні – це комерціалізація посадовими особами своїх функціональних обов'язків [22, с. 36].

Дослідниками корупції як явища соціально-економічного характеру можна вважати Н. Кузнецову [19], О. Дудорова [9], В. Комісарову [15], В. Панкратову [29], К. Футея [45] та інших. Вони вважають корупцію однією із функцій управління суспільством, яка має економічне підґрунтя. Як функція управління, корупція має соціальне забарвлення, а за своєю сутністю є економічною категорією. На думку цих науковців, соціально-економічні аспекти корупції полягають у спотворенні корумпованим державним апаратом соціально-економічної політики держави.

Російський дослідник М.Ю. Тихомиров пропонує визначити корупцію як злочинну діяльність у сфері політики або державного управління, зокрема використання посадо-

ними особами наданих їм прав і владних можливостей з метою особистого збагачення [43]. На думку вченого, найбільш типовими проявами корупції є підкуп чиновників і громадсько-політичних діячів, хабарництво за законне чи незаконне надання благ і переваг, протекціонізм.

В Україні, на жаль, формування соціальних груп власників і підприємців відбувалося на основі перерозподілу доходів та державної власності, а не на базі збільшення соціального продукту як результату підприємницької активності. Держава не вжила будь-яких серйозних і ефективних заходів щодо стимулювання виробничого підприємництва. Навпаки, весь механізм створення, реєстрації, оподаткування нових суб'єктів господарювання підштовхував (і продовжує підштовхувати) підприємців та бізнесменів до всілякого роду спекулятивних операцій. Так виник парадокс у ринковій трансформації суспільства: підприємництво, яке в розвинених країнах є головним рушієм економічного прогресу, в Україні стало головним підтрнутям корупції.

Обмежені можливості соціального контролю над державним апаратом призвели до отримання останнім певної автономності від суспільства, а в поєднанні з широкими дискреційними повноваженнями державних службовців це прямий шлях до корупції. До цього слід додати і масовий допуск кримінальних елементів до економічних важелів управління. Якби економічних ділків не підтримували корумповані державні службовці, то ми б не мали багатьох злочинів у економічній сфері, таких, як незаконне використання бюджетних коштів, у тому числі заробітної плати і пенсій; вивезення матеріальних цінностей за кордон; легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; незаконної приватизації державного, комунального майна; афер із цінними паперами і валютними коштовностями тощо. Тіньовий сектор економіки без підтримки влад-

них структур обмежився би лише дрібною спекуляцією, «човниковою» контрабандою, рекетом малого бізнесу, що особливо не загрожує державній економіці. Проте триває процес зрощування тіньовиків із корумпованими посадовими особами. Крім того, корупція в економічній сфері спричиняє негативне ставлення потенційних інвесторів та іноземних партнерів до доцільності розвитку бізнесу в країні, що призводить до зниження рівня якості послуг і товарів, відсутності конкурентності серед їх виробників.

Варто зауважити, що якщо злочини проти життя, здоров'я, волі та гідності громадян, а також проти приватної власності виявляються у більшості випадків і за фактом їх вчинення (хоча злочинець у більшості випадків невідомий, його потрібно виявити) порушуються кримінальні справи, то в економічній сфері все навпаки: злочин потрібно виявити, тому що він прихований, а злочинці, як правило, не ховаються, а залишаються на своїх робочих місцях, продовжуючи протиправну діяльність. Якщо людина, прагнучи отримати приватну вигоду, спирається з не сприятливим, не зручним, не зрозумілим для неї порядком, то починає шукати з нього вихід, тобто створюється ситуація, коли правопорядок суперечить економічному інтересу. Іншими словами, чинне законодавство не сприяє постійному розвитку реальної економічної діяльності. Тому особа починає створювати умови, які б давали їй можливість реалізувати власний економічний інтерес.

Інші автори вбачають у корупції первинну основу протиправної діяльності чи бездіяльності. Правова складова корупції відображається у гальмуванні прийняття необхідних законів або прийняття таких, які дають можливість неоднозначного їх тлумачення. У такому разі соціально-економічні й політичні чинники корупції є вторинними або надбудовою над її правовою основою. На думку В.В. Лунеева, корупція – термін соціально-правовий,

кримінологічний, який охоплює злочини та порушення, пов'язані з використанням службового становища в особистих або групових цілях [20, с. 9]. Цієї думки дотримуються такі вчені, як: П. Панченко [30], А.Н. Волобуєв [6], А. Гуров [8], О. Кожушко [14], Є. Темнов [40]. Вони тлумачать корупцію як суто протиправну діяльність, яка полягає у підкупі державних службовців і громадських діячів, хабарництві та зловживанні службовим становищем, розкраданні державного, колективного або приватного майна, нецільовому використанні бюджетних коштів, занятті чиновниками підприємницькою діяльністю, сприянні з корисливою метою комерційній діяльності певних осіб, наданні їм необґрунтованих переваг і пільг, призначенні на посади некомпетентних осіб тощо.

З юридичної точки зору, корупція – це:

- підкуп-продажність державних службовців;
- зловживання владою або посадовим становищем, здійснене в певних особистих інтересах;
- використання посадових повноважень, статусу посади, а також її авторитету для задоволення особистого інтересу або інтересів третіх осіб;
- елемент (ознака) організованої злочинності [17].

У ст. 1 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» корупція визначається як використання особою – суб'єктом відповідальності за корупційні правопорушення – наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе або інших осіб [11].

Корупція, на думку багатьох дослідників, «розпадається» на дві нерівні частини: власне етичні відхилення та правопорушення. Однак цим «дуалізм» цього явища не вичерпується. Нерідко воно виражається, з одного боку, у використанні службовцем свого статусу для отримання

незаконних переваг (продажність), а з іншого – у наданні останньому таких переваг [28, с. 22].

Безперечним є те, що на рівні громадян країни корупція є обмежувальним фактором у забезпеченні їх гарантованими Конституцією України правами і свободами людини та громадянина. Як наслідок, порушуються принципи рівності всіх перед законом та соціальної справедливості. Вона є тим чинником, який заміняє закон та встановлює свої правила в суспільстві. За таких умов громадяни втрачають віру в силу закону, державу та органи влади, які виступають від її імені та мають забезпечувати законні права громадян. Це призводить до деформації у свідомості громадян моральних та духовних цінностей. З цього приводу І.П. Голосніченко зазначає, що корупційні діяння негативно впливають на права і свободи людини і громадянина. Державні послуги надаються не відповідно до закону, а за правилами організованої злочинної діяльності [7]. За таких умов невелика категорія населення країни має необмежений доступ до забезпечення своїх прав і свобод, точніше, особистих приватних інтересів або інтересів наближених до себе осіб, а інша, переважна більшість населення, таку змогу має тільки у формальному вигляді, тобто фактично можливості пересічного громадянина значно обмежені, або ж порядок їх забезпечення значно ускладнений [38, с. 10–11].

Особливістю корупції в Україні є наявність домінуючих чинників не тільки матеріально-економічного, а й ідеологічного, морального характеру, загальної і правової культури. Перехід до ринкових відносин значна частина громадян сприйняла як повну відмову не тільки від комуністичної ідеології, але й від ідеології взагалі. Цей вакуум і було заповнено вседозволеністю, свавіллям та іншими моральними хибам.

З огляду на це, ідеологічний аспект корупції полягає в тому, що у державного службовця панує своя, відокремлена від державної, ідеологія злочинного світу. Її платформою служить і особлива суб'єктивістсько-ідеалістична філософія М. Канта й А. Авенаріуса, коли світ існує тільки у моїй свідомості, а без неї його нема. Яким я його уявляю, таким він і є. Тому співвідношення між благочинним діянням і злочинном встановлює кожна особа сама собі. Хибна ідеологічно-філософська платформа корумпованого державного службовця впливає і на громадян, що з ним контактують. Це підриває державну ідеологію.

Більшість оцінок явища корупції достатньо аргументована, ґрунтується на специфічних особливостях певних політичних, економічних і соціальних систем. Вони не суперечать одна одній, але нерідко відображають лише окремі якості об'єкта, що вивчається. Переконані, що корупція – складне правове, політичне і соціальне явище з економічним забарвленням. Воно багатогранне, оскільки має комплексний характер. Найбільш змістовно висловили концепцію представників цієї позиції М. Мельник і В. Попов [24, 25, 32]. Вони вбачають у корупції цілу систему зі складною структурою взаємопов'язаних елементів політичного, соціального, правового, ідеологічного, філософського і морального характеру.

М.І. Мельник наголошує, що корупцію можна розглядати як різновид соціальної корозії, яка роз'їдає і руйнує органи державної влади, державу і суспільство в цілому. В її основі лежать такі вікові традиції взаємодії в суспільстві, як «послуга за послугу», «do ut des» («даю, щоб ти дав») [26, с. 34].

Влучно зауважив доктор Сар Дж. Пундей: «Корупція не є інфекцією, яку раптом може «підхопити» здорове суспільство. Вона є наслідком явищ і тенденцій політики,

економіки та розвитку держави. Жодна країна не була ніколи повністю вільною від неї...» [34, с. 85].

Відомі вітчизняні науковці М. Камлик і Є. Невмержицький у 1998 р. запропонували своє визначення корупції [12, с. 82]. Аналізуючи сутність цього явища, М. Камлик і Є. Невмержицький вважали за доцільне законодавчо визначити лише загальне поняття корупції як діяльність державних службовців, пов'язану зі зловживанням службовим становищем з метою отримання незаконних прибутків та пільг матеріального характеру. Розкриваючи багатоплановий характер корупції, вони пов'язали її із організованою злочинністю, розглядаючи їх як єдине ціле. Визначення цих понять було важливим не тільки в теоретичному, але й у прикладному аспекті. За їх словами, ситуація в Україні на той час наблизилася до небезпечної межі, яка «душить» фактично всі верстви населення і зорієнтована на максимальне використання можливостей для особистого збагачення суб'єктів корупції внаслідок помилок, допущених під час реформування економіки. Крім того, стає все більш очевидним прагнення злочинних елементів закріпитися і зайняти провідне місце в економіці з метою переходу в майбутньому до політики.

Корупція, як соціально-економічне явище стрімко розвивається, випереджаючи розвиток суспільних відносин та заходів, спрямованих на протидію їй. Є. Невмержицький вказує на потребу подальшого поглибленого вивчення цього явища, його детермінантів і соціально-економічного простору поширення. У своїй монографії 2008 року він подає нове узагальнене визначення корупції як багатоаспектного діяння: «Це соціально небезпечне явище, змістом якого є система негативних поглядів, настанов і діянь службових осіб інститутів влади та управління, державних і недержавних підприємств, організацій і установ, політичних партій та громадських організацій,

спрямованих на задоволення особистих, групових або корпоративних інтересів шляхом використання свого службового становища, всупереч інтересам суспільства та держави» [27, с. 44–45].

Але як би не виявлялася корупція, вона завжди шкідлива для суспільства як у соціальному, так і в економічному аспектах. Вона в підсумку завдає соціальної, моральної та економічної шкоди суспільству, спричиняє падіння валового внутрішнього продукту держави, розвиток тіньового сектору економіки України, зростання безробіття, зубожіння широких верств населення. Особиста зацікавленість чиновників обумовлює підписання нормативних актів неефективного характеру, збиткових для суспільства, але вигідних для окремих приватних осіб, що приносять їм надприбутки. Останні використовуються для нової спіралі підкупу державних службовців, працівників правоохоронних органів. Все це у сукупності стає гальмом науково-технічного прогресу держави і створює від'ємний соціально-економічний ефект.

Отже, можна констатувати, що через свою багатогранність корупція є одним із тих явищ, за час історичного існування якого застосовувалися різні наукові підходи до його правового та наукового визначення, розуміння його сутності. Це пояснюється особливостями правової культури різних країн світу, розвитку законодавства, а також різним сприйняттям того самого діяння суспільствами певних країн, залежно від ментальності, традиції, рівня демократизації та розвитку громадянського суспільства. Але протягом усього свого існування це явище має характерні особливості – воно шкідливе в правовому, соціальному та інших аспектах.

Таким чином, корупція – це своєрідне дзеркало суспільства, його моральної і правової чистоти, економічного, політичного та соціального стану. Вона характе-

ризує основні соціальні процеси, які відбуваються у державі та суспільстві, у ній відображено найбільш актуальні для держави та суспільства проблеми. Вона є одним із головних чинників поділу суспільства на дві соціальні підсистеми, які співіснують паралельно: одна з них зорієнтована на правові та моральні норми, інша – на використання протиправних засобів (див. рис. 1.1).

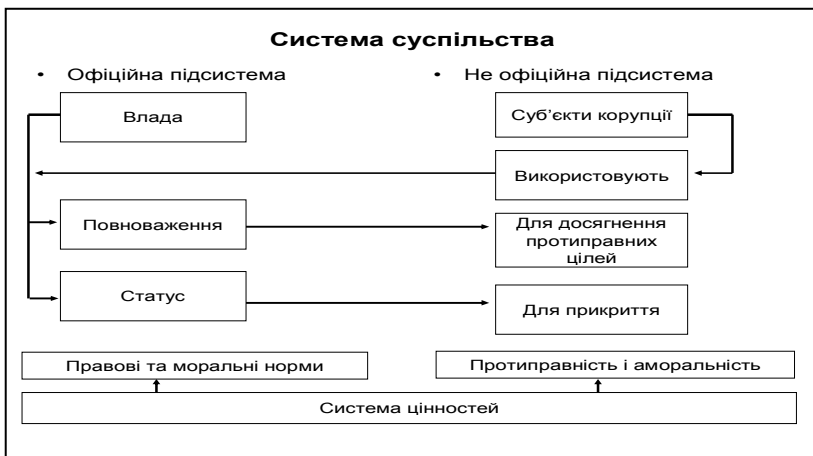

Рис. 1.1 Економічний зміст корупції

Суб'єкти корупції функціонують у неофіційній системі, в якій панує своя система цінностей, свої цілі й засоби їх досягнення. З огляду на протиправність своєї діяльності, вони не можуть «засвітити» суспільству свої корумповані відносини, оскільки у такому разі настане реакція з боку закону на їхні дії. Водночас, суб'єкти корупції не можуть існувати без офіційної підсистеми. Остання для них є обов'язковою передумовою встановлення корумпованих відносин: для того, щоб зловживати владою, їй потрібно мати – обіймати відповідну посаду в органах державної влади (місцевого самоврядування), бути наділеним пев-

ними повноваженнями, мати можливість їх офіційно використовувати. Крім того, офіційна підсистема є прикриттям неофіційної. По-перше, суб'єкти корупції для досягнення своїх протиправних цілей використовують надані законом повноваження. По-друге, офіційний статус вони використовують для ухилення від передбаченої законом відповідальності.

Корупція стала частиною сучасного державного і суспільного механізму, пронизавши всі його структури та рівні. Вона уніфікує методи і форми відносин державних органів влади з представниками легального бізнесу та організованої злочинності й інтегрує їх у єдину систему тіньових (кримінальних) відносин.

Корупція – це явище, яке постійно розвивається і змінюється разом із суспільством. Цей розвиток зумовлений розвитком суспільства і процесами, які відбуваються в ньому всередині. Водночас її сутність є сталою, змінюються лише види корупційних діянь та форми їх вияву. Зміни у структурі корупції та формі корупційних проявів детермінують відповідні зміни у суспільстві.

Отже, можемо зробити висновок, що корупція як соціально-економічне явище:

- соціальні обумовлена (тобто є продуктом соціального життя);
- має свою соціальну вартість (тобто «ціну», яку платить суспільство за існування корупції);
- суттєво впливає на найважливіші соціальні процеси – економічні, політичні, правові та ін.;
- має історичні витоки і глобальний характер;
- є соціальним, економічним, політичним, правовим, психологічним і моральним явищем;
- має властивість постійно видозмінюватися відповідно до соціальних реалій.

На фоні масштабних трансформаційних змін за останні десятиліття корупція стала досить поширеним соціальним явищем, що, по суті, перетворилося на усталену норму взаємовідносин у всіх сферах суспільства. Україна, на жаль, належить до країн із ендемічною формою корупції, тобто нею вражені всі сфери діяльності в нашій державі.

Список використаних джерел

1. Абдієв К.М. Поняття корупції та система кримінально-правових способів боротьби з нею: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / К.М. Абдієв. – М., 1995. – 220 с.
2. Багрий-Шахматов Л.В. Уголовно-правовые и криминологические проблемы коррупции, теневой экономики и борьбы с ними / Л.В. Багрий-Шахматов. – Одесса: Ластар, 2001. – 530 с.
3. Большая советская энциклопедия: в 50 т. – М.: Энциклопедия. – Т. 12. – 563 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.: ВТФ Перун, 2003. – 1440 с.
5. Вешняков А.А. Свободные и демократические выборы как преграда политической коррупции / А.А. Вешняков // Организованная преступность, терроризм и коррупция: Криминологический ежеквартальный альманах. Вып. 1. – М.: Юристъ, 2003. – С. 73.
6. Волобуев А.Н. Совершенствование уголовного законодательства в борьбе с организованной преступностью. Криминологические проблемы совершенствования законодательства о борьбе с преступностью / А.Н. Волобуев. – Баку: Каспий, 2002. – 240 с.
7. Голосніченко І.П. Подолання корупції як нівелювання прав і свобод людини і громадянина / І.П. Голосніченко // Міжнародне право і національне законодавство: зб. наук. пр. профес.-виклад. складу кафедр правових дисциплін / редкол.: В.Л. Чубарев (голова) та ін. – К.: Правові джерела, 2001. – Вип. 1. – С. 39–48.

8. Гуров А.И. Профессиональная преступность: прошлое и современность / А.И. Гуров. – М.: Юриздат, 1990. – 360 с.
9. Дудоров О. Корупція. Варіації на тему хабарництва / О. Дудоров // Віче. – 2002. – № 8. – С. 6–9.
10. Евтушевський В.К. Правове регулювання приватного підприємництва / В.К. Евтушевський // Право України. – 2001. – № 5. – С. 36–39.
11. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 7 квітня 2011 року № 3206-VI.
12. Камлик М.І. Корупція в Україні / М.І. Камлик, Е.В. Невмережицький. – К.: Знання, 1998. – 186 с.
13. Кодекс про адміністративні правопорушення Української РСР. – К.: Політвидав, 1989. – 140 с.
14. Кожушко О.М. Приватизація і її реалії // Голос України. – 1997. – № 186. – С. 2–3.
15. Комиссарова В.С. Уголовно-правовые аспекты борьбы с коррупцией / В.С. Комиссарова // Вестник Московского университета. Сер. II. Право. – 2000. – № 1. – С. 128–138.
16. Корж І. Політична корупція та правова безпека України / І. Корж // Право України. – 2009. – № 6. – С. 55–60.
17. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III.
18. Кримінальний кодекс Української РСР. – К.: Політвидав, 1990. – 270 с.
19. Кузнецова Н.Ф. Корупція у системі кримінальних злочинів / Н.Ф. Кузнецова // Вестник Московского университета. – 2000. – № 1. – С. 126–138.
20. Лунеев В.В. География организованной преступности и коррупции в России (1997–1999 гг.) / В.В. Лунеев // Организованная преступность и коррупция: исследования, обзоры, информация. Социально-правовой альманах. – Екатеринбург: ИИТЦ «Зерцало-Урал», 2000. – Вып. 3 – С. 5–15.
21. Лунеев В.В. Политическая коррупция в России (Вступительное слово) / В.В. Лунеев // Организованная преступность, терроризм и коррупция: Криминологический ежеквартальный альманах. Вып. 1. – М.: Юрист, 2003. – С. 71.
22. Мазур І. Корупція як інститут тіньової економіки / І. Мазур // Економіка і право. – 2005. – № 8. – С. 34–38.

23. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) / М.І. Мельник. – К.: Юридична думка, 2004. – 400 с.
24. Мельник М.І. Корупція: проблема визначення сутності і поняття / М.І. Мельник // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 1998. – № 2 – С. 12–16.
25. Мельник М.І. Хабарництво / М.І. Мельник. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 265 с.
26. Мельник М.І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства / М.І. Мельник. – К.: Парламентське вид-во, 2000. – 256 с.
27. Невмережицький Е.В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: монографія / Е.В. Невмережицький. – К.: КНТ, 2008. – 368 с.
28. Основы борьбы с коррупцией (системы общественной этики поведения) / науч. ред. С.В. Максимов и др. – М.: Спарк, 2000. – С. 22.
29. Панкратова В.В. Корупція в контексті відношень власності / В.В. Панкратова // Вестник Московского университета. – 2000. – № 1. – С. 7–17.
30. Панченко П.М. Да не дрогнет рука. Практические советы тем, кто дает и берет «взятки». Книга для людей деловой элиты и просто думающих / П.М. Панченко. – Нижний Новгород, 2001. – 230 с.
31. Питання національної доброчесності. Аналітичний звіт. – К., 1998.
32. Попов В.И. Проявление коррупции в современных условиях / В.И. Попов // Корупция в России: состояние и проблемы: материалы конф. – М.: Инст. МВД России, 1996. – С. 55–57.
33. Прісняков В.Ф. Детінізація економіки / В.Ф. Прісняков // Фінанси України. – 2005. – № 3. – С. 72–81.
34. Пундей Сар. Дж. Боротьба з корупцією. Критичний огляд з аналізом міжнародного досвіду / Сар. Дж. Пундей // Проблеми економічного зростання: питання доброчесності: матеріали українсько-американського семінару. – Львів, 1997. – С. 84–87.
35. Словарь русского языка: в 4 т. – М.: Наука, 1983. – Т. 2. – 640 с.

36. Андерш Ф. Словник юридичних термінів / Ф. Андерш, В. Винник, А. Красницька та ін. – К.: Юрінком Інтер, 1994. – 320 с.
37. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. – 4-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1988. – 1600 с.
38. Стеценко С.Г. Корупція в органах внутрішніх справ: проблеми протидії: монографія / С.Г. Стеценко, О.В. Ткаченко. – К.: Алерта, КНТ, Центр учбової літератури, 2008. – 168 с.
39. Сурков К.В. О понятии коррупции и возможностях правового воздействия на нее. Методологические проблемы воспитательной и кадровой работы с органами внутренних дел и внутренних войск / К.В. Сурков. – СПб.: Юриздат, 1991. – 230 с.
40. Темнов Е.І. Корупція. Походження сучасного поняття / Е.І. Темнов // Актуальні проблеми теорії і практики боротьби з організованою злочинністю в Росії. – М., 2004. – С. 36–46.
41. Терещук О.В. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.В. Терещук; Одес. Нац. Юрид. акад. – Одеса, 2000. – 177 с.
42. Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия / М.Ю. Тихомиров // БРЭ. – М., 1995. – Т. 4. – С. 164.
43. Тихомиров М.Ю. Краткий юридический словарь / М.Ю. Тихомиров, Л.В. Тихомирова. – М.: Тихомиров М.Ю., 2010. – 828 с.
44. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф. Фукуяма. – М., 2004. – С. 200.
45. Футей К.М. Потрібен кодекс честі для українських чиновників / К.М. Футей // Урядовий кур'єр. – 1992. – № 138. – С. 4–5.
46. Щур Б.В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами: монографія / Б.В. Щур; за ред. проф. В.Ю. Шепітько. – Х.: Гриф, 2005. – 176 с.
47. Юридичний словник. – К.: Ред. Енциклопедії, 1984. – 850 с.
48. Яблоков Н.П. Криминалистика: учебник для вузов и юрид. факультетов / Н.П. Яблоков. – М.: ЛексЭст, 2003. – 376 с.
49. Becker G.S. Crime and Punishment: An Economic Approach // Essays in the Economics of Crime and Punishment / Ed. by G.S. Becker, W.L. Landes. – N/Y., 1974.

1.2. Корупція в історичному контексті

Соціальні та історичні корені виникнення корупції сягають часів появи суспільства. Історичні передумови для цього з'явилися в давнині, коли людина прагнула виокремитися з-поміж інших дорогим подарунком. У первісних суспільствах подарунок жерцю і вождю був нормою. Уперше спробував подолати корупцію ще у XXIV ст. до нашої ери Урунімгіна – шумерський цар міста-держави Лагаша. Хоча минули тисячоліття, але корупція існує і до нині [2].

Корупція виникла з появою приватної власності. У Стародавній Греції в IV–V ст. до н.е. корупція мала побутовий характер і проявлялась як псування їжі й питної води. Пізніше корупцією стали називати деякі прояви у судовій практиці, занепад моралі, розбещеність молоді, порушення громадського порядку. В античній Греції це поняття мало і соціальний зміст – занепад моралі, безлад. У Древньому Римі корупція означала підкуп судді, а з XV–XVI ст.ст. – підкупність і продажність чиновників і громадсько-політичних діячів, що набуло тоді неабиякого поширення.

Офіційні прояви корупції на території сучасної України зафіксовані у XI–XII ст. у Київській Русі, де дружинники, які виконували також функцію бюрократії, зловживали своїми обов'язками. У період татарської орди хабарництво тимчасово силовими методами усунув Батий. За часів Польщі хабарництво мало «середньоевропейський» характер, і прояви його були незначними. Тоді від «справедливого» королівського суду (який завжди ставав на бік багатшої сторони) постраждав сам Б. Хмельницький. Після його перемоги над Річчю Посполитою в Гетьманській державі почало процвітати хабарництво. Однак воно було значно меншим, аніж в Росії, де панували бояри, а згодом узаконеним хабарництвом став «інститут годівлі», тобто спосіб утримання «державницьких осіб», використовуючи

населення. З XIV ст. застосовується поняття «лихварство» – від слова «лихва», що означає надлишок.

У російському суспільстві мало не на генетичному рівні закріпилась норма, що служба в органах влади – це спосіб «прогодуватись». Імператриця Катерина Велика в Указі від 18 червня 1762 року писала про зловживання владою державної бюрократії. Україна, яка в той період входила до імперії, теж не була винятком.

Хабарництво не лише розкладало суспільство, але й загрожувало національній безпеці. Про це свідчать події російсько-японської і Першої світової воєн. У дореволюційному «Уложенні о наказаниях» хабарництву надавали великого значення, своєрідно регламентували заходи впливу на це соціальне явище. Наприклад, якщо чиновник приймав «подарунки» або грошову винагороду за дії, які належали до його функціональних обов'язків, і все виконував бездоганно, то такі дії називались «мздоїмством», покарання за таке порушення було порівняно м'яким. Якщо «подарунок» отримували після виконання «замовлення», то винуватець сплачував штраф, розмір якого не перевищував подвійної ціни подарунка-винагороди, а отримання винагороди до виконання певної дії вважалось більш серйозним порушенням, і за нього позбавляли посади.

Тогочасне французьке і бельгійське законодавство було більш ліберальним. Отримання матеріальної вдячності постфактум у цих країнах взагалі не було злочином. І навпаки, у кайзерівській Німеччині злочинцем вважався навіть поштар, який взяв «на чай».

Набагато більшим злочином у дореволюційній Росії було «лихварство». Злочинцями вважались як «хабарник», так і «хабародавець». Окремим видом хабарництва було також «вимагання» грошей і подарунків за дії, що стосувались служби винуватого. Революція, яка відбулася нібито з метою розв'язання соціальних проблем, спричинила

зростання хабарництва. Найжорстокіші репресії і винищення цілих «поколінь» бюрократичних еліт, наркомів і голів сільських рад не допомогли. В часи Радянського Союзу коло осіб, які мали дозвіл зловживати владою, було доволі незначним, інформація щодо цього приховувалась від народу і була дозованою [4].

Досліджуючи довгий шлях європейських країн до поділу публічної і приватної влади, С. Барсукова зазначає, що ще півтора століття тому державні посади в Європі закладали і давали в придане, часто передавали у спадок. Наприклад, у Іспанії посади в колоніях продавали на офіційних аукціонах. Голландський чиновник оплачував «ліцензію на зайняття посади» в колоніальній Батавії. Ще в середині XIX ст. для більшої частини Європи було характерним сприйняття державної посади як приватної власності, й ніхто не називав це корупцією [11, с. 18]. Така практика була або законною, або трактувалась законом двояко. Лише в кінці XIX ст. почали формуватися етичні, організаційні й політико-правові основи визначення корупції [1, с. 103].

Варто проаналізувати періоди протидії корупції в Україні. Ця протидія триває протягом всіх років незалежності України. Але до цього часу її подолати не вдалося, незважаючи на активну роботу законодавчих, виконавчих гілок державної влади та правоохоронних органів України. Систематизуємо етапи боротьби з корупцією та проаналізуємо ефективність форм і методів, які використовуються.

Перший період – ідеологічний (1991 р. – перша половина 1994 р.). На цьому етапі виникла та набула актуальності проблема боротьби з корупцією. Одночасно відбувалося поширення корупції у сприятливому середовищі. Корупцію як соціально-економічне явище, що загрожує суспільству, засудили народні депутати Верховної Ради України першого демократичного скликання В. Чорновіл, С. Хмара, Л. Скорик, Г. Омельченко, І. Білас та інші. Цю проблему вис-

вітлював у своїх промовах і перший Президент незалежної України Л. Кравчук. Проте все залишилося на рівні розмов і гасел. Тривала ідеологічна боротьба.

За таких умов частина українських чиновників не змогла утриматися від спокуси збагачення, використовуючи народ. В 1993 році відбувся відтік у тінь 25 млрд грн (за нинішніми розрахунками) державних коштів. В 1992 році в комерційних структурах виявлено 1182 злочини, з них половина – розкрадання фінансових ресурсів, 163 випадки хабарництва [7, с. 40]. В першому півріччі 1994 р. затримано лише декілька хабарників, але не засуджено жодного з тих, хто діяв у складі організованих груп.

Після обрання Президентом України Л. Кучма здійснив кадрові зміцнення керівного складу МВС України, вже у другому півріччі 1994 року за зв'язки зі злочинним світом притягнуто до кримінальної відповідальності майже 200 співробітників міліції [6, с. 6].

Другий період – «лобова та фронтова атака» (друга половина 1994 р. – 1995 р.). Характерне застосування окремих адміністративно-командних методів безпосередньої боротьби з корупцією. Президент України підписав Укази «Питання боротьби з корупцією та іншими злочинами у сфері економіки», «Про невідкладні заходи щодо посилення боротьби із злочинністю». Прийнято Закони України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про боротьбу з корупцією». Кинута рішучий виклик тіньовій владі з метою покласти край корупції.

Згідно з вищенаведеними нормативними актами, у кінці липня 1994 року створено 200 слідчо-оперативних груп із працівників Генпрокуратури, МВС та СБУ для розслідування особливо важких злочинів у сфері економіки. Проте, як пізніше з'ясувалося, резервів для їх створення не було. У багатьох районах держави працювало по одному слідчому за наявності 10–12 вакантних місць.

Слід зазначити, що укази Президента Л. Кучми стосувалися минулого. Тобто йшлося про відомі факти хабарництва, зловживання службовим становищем, мафіозності й лобізму серед українських чиновників. Треба було переглянути всі кримінальні справи стосовно колишніх депутатів різних рівнів, керівного складу міністерств і відомств, бо, наприклад, тільки серед народних обранців нараховувалося понад 500 порушників закону.

На жаль, лобова атака корупції закінчилася поразкою. За хабарі було затримано лише незначну частину дрібних чиновників. Для масштабної роботи не вистачало резервів. За пропозицією МВС України, Кабінет Міністрів додатково передбачив 22 тисячі штатних одиниць. Визначалася тенденція екстенсивного шляху боротьби зі злочинністю: для збільшення її обсягів зростала чисельність правоохоронців.

У 1995 році було направлено до суду 6738 справ щодо розкрадання, 828 – щодо хабарництва, 4691 – щодо незаконних операцій з валютою [5, с. 12].

Аналіз боротьби з корупцією на другому етапі показав, що її подолати окремими заходами неможливо. Потрібен комплексний підхід, а саме: прийняття нормативних документів, реструктуризація правоохоронних органів, координація їх діяльності на державному рівні. Саме такими заходами і відзначився наступний період боротьби цим явищем.

Третій період – координація зусиль проти корупції (1996–1997 рр.). У цей період було прийнято низку програмних державних нормативних актів: Закони України «Про концепцію національної безпеки України», «Про Національну програму боротьби з корупцією», «Про незадовільний стан виконання заходів щодо боротьби із злочинністю». Оновлено Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президенті України, підрозділи боротьби з організованою

злочинністю у системі МВС, СБУ, Державну податкову адміністрацію, податкову міліцію, в її складі – Управління боротьби з корупцією. 24 квітня 1997 року Президент України підписав Указ «Про створення Національного бюро розслідувань України». НБРУ планувалося створити для посилення боротьби з організованою злочинністю у всіх її виявах, особливо з корупцією посадових осіб і мафіозними угрупованнями. Проте Верховна Рада України наклала вето на цей Указ Президента України. Проведено операцію «чисті руки» під керівництвом Президента України (1997 р.). Але подолати корупцію так і не вдалося. Річ у тім, що всі ці заходи були спрямовані на усунення наслідків, а не причин виникнення корупції. І зрозуміло чому: це явище було недостатньо вивчене.

На причини розвитку корупції вказував Міністр внутрішніх справ України Ю. Кравченко на засіданні колегії Управління МВС України у Львівській області та облдержадміністрації у червні 1998 року. За його словами, «відтепер МВС України змінило ідеологію боротьби зі злочинністю. Правоохоронці намагаються ліквідувати економічне підґрунтя організованої злочинності і корупції» [8, с. 2].

Четвертий період – системний підхід в боротьбі з корупцією (1998 р. – до нині). У цей період відбулося утвердження принципів комплексності та застосування методології системного підходу в подоланні тіньового сектора економіки і корупції зокрема. Так, щороку на лютневих розширених засіданнях Координаційного комітету по боротьбі з корупцією виступав Президент України Л. Кучма. Приймались плани невідкладних скоординованих дій державних та правоохоронних органів щодо зміцнення законності і правопорядку в державі. Створено Урядову робочу групу з відстеження процесів тінізації економіки та розробки пропозицій щодо її припинення. Доповнювалася законодавча база. Уряд України на чолі з Прем'єр-міністром України

Віктором Ющенком підготував програму економічного розвитку України. Відповідно до цього документа, Кабмін розгорнув наступ на корумповані злочинні зв'язки в державних органах. Правовою основою боротьби стали Указ Президента України від 24.04.1998 року № 367 «Про Концепцію боротьби з корупцією на 1998–2005 роки», Постанова Кабінету Міністрів України від 3.08.2000 року № 1050 «Про план заходів, спрямованих на боротьбу з корупцією на 2000 рік». Вдосконалювався механізм притягнення до відповідальності державних службовців за неналежне виконання обов'язків, для чого внесено зміни до Постанови Кабміну від 4.03.1995 року № 160 «Про затвердження порядку проведення службового розслідування». В листопаді 1999 року Україна, разом з членами Ради Європи, підписала Цивільну Конвенцію проти корупції. У державі формувалася міжгалузева організаційно-правова ієрархічна детермінована система боротьби з тіньовим сектором економіки і корупцією. У всіх міністерствах і відомствах України у 2001 році введено посади Державних секретарів, підпорядкованих Президентові. Застосовувалися наукові методи аналізу і синтезу, моделювання, варіації і кореляції тощо.

Для подолання корупції в Україні необхідно здійснити послідовні організаційно-правові заходи, які базуються на методології системного підходу. В такому разі слушно буде нагадати постулат Н. Вінера: «Системі може протидіяти лише інша система, але вищого організаційного рівня» [3, с. 106].

Сфера державного регулювання в Україні й надалі значною мірою трималася на корупційній основі. Яскравим прикладом прояву корупції у вищих ешелонах влади можуть бути маніпуляції з системою державних закупівель, які тривають кілька років поспіль. Криза у цій сфері розпочалася у 2004 р. У «боротьбі» за «прозорість» схем держзакупівель з ініціативи нардепів навесні 2005 р. прийнято нову редакцію закону про державні закупівлі, відповідно до

якої всі ключові повноваження переходили до громадської організації «Тендерна палата України» [9, с. 16].

Хоч у її створенні використано досвід розвинутих країн світу, а саме принципи відкритості, недержавного впливу, громадського контролю тощо, однак прозорими та ефективними дії цієї організації так і не стали. Перевагу отримував не постачальник якісної продукції, а суб'єкт, який міг легко і невимушено виконати всі вимоги тендерної палати та перекласти вартість кінцевих послуг на держбюджет. Ефективність державних витрат ще зменшилась, а стандартні «відкати» замінено іншими корупційними механізмами, участь у яких взяли всі політичні сили, присутні у Верховній Раді України [10].

Оскільки в сучасних умовах злочинність набула організованої форми, особливо у тіньовому секторі економіки за участю корумпованих державних службовців, то слід вдосконалити і систему боротьби з нею.

Список використаних джерел

1. Барсукова С.Ю. Руки прочь от ветряных мельниц!.. Или книга про то, как не стать смешным идалго, принимая ветряные мельницы за великанов / С.Ю. Барсукова // Эконом. социол. – 2007. – Т. 8. – № 2. – С. 103–111.
2. Бельська Т. Корупція як фактор негативного впливу на взаємовідносини органів публічної влади та інститутів громадського суспільства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua
3. Вінер Норберт. Кібернетика / Норберт Вінер. – М.: Таксон, 2000. – 360 с.
4. Гулемюк Л.Й. Теоретико-соціальний аналіз корупції як загрози національній безпеці України / Л.Й. Гулемюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 2. – С. 1–10
5. Дедекаєв В.А. Економічна злочинність – небезпека № 1 / В.А. Дедекаєв // Діло. – 2001. – № 28. – С. 12.

6. Дедекаєв В.А. Корупція – червоточина держави / В.А. Дедекаєв // Міліцейський кур'єр. – 1998. – № 52 – С. 6.
7. Камлик М.І. Кримінологічний аналіз економічної злочинності в Україні і деякі прогностичні оцінки її розвитку / М.І. Камлик, Л.С. Сміян // Злочинність в Україні. – К., 1994. – № 2. – С. 38–51.
8. Кравченко Ю.Ф. Про заходи та пропозиції МВС щодо посилення боротьби з тіньовою економікою. Доповідна записка Кабінету Міністрів України // Рукопис. – 1998. – С. 1–3.
9. Лавриненко І. Тендер на государство / І. Лавриненко // Експерт. – 2007. – № 28. – С. 15–19.
10. Про здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти. Постанова КМУ від 28 березня 2008 р. № 274. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.Zakon1.rada.gov.ua
11. Сафонов А. Визначення корупції – питання відкрите / Андрій Сафонов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.akmf.org.

1.3. Економічне підґрунтя корупції

У сучасному світі домінує економіка. Війни, наука, техніка, право, ідеологія і навіть релігія – все це вторинне порівняно з економікою, економічними розрахунками.

Нині можна говорити про формування нової економіки. Хоча механізми її реалізації ще не розроблені, є розуміння того, що нова економіка – це особливий економічний устрій, який ґрунтується на:

- трансформації знань у фінансову та управлінську інновації, а також формування на цій основі глобального контролю над грошми та їх потоками (глобального монетаризму);
- глобальному контролі над інноваціями з метою концентрації знань у високорозвинених країнах;
- особливому виді глобальних рент – інтелектуальної та фінансової;

– специфічному виді господарських мереж, у яких безпосередньо реалізуються глобальні ренти.

Отже, нова економіка (неоекономіка) базується на глобальному фінансовому капіталі, який за допомогою гнучких мереж, керованих розумовими центрами, формують нові економічні відносини. В цих мережах виробничі відносини перетворюються в господарські зв'язки, а життєвий цикл глобального капіталу все менше залежить від конкретної праці й усе більше від накопиченої праці. Результатом цього є суттєва економія на трансакційних витратах – витратах згоди.

Тому в результаті застосування схем фінансової стабілізації в Україні динаміка економічних показників відрізняється від прогнозів класичних моделей. Непередбачуваною є реакція економічних елементів народного господарства та соціально-економічних складових, зокрема рівня праворозуміння, системи ціннісних орієнтирів народу, історичних і духовних традицій та норм. Це, з одного боку, здорова реакція національного господарства (економіки країни), а з іншого – завідомо провальні, заангажовані заходи владних структур. В Україні монетаризм є метою економічної трансформації і, відповідно, призводить до відриву фінансової системи від реального виробництва, до значного соціального розшарування.

Наше суспільство поки що не здатне ефективно протистояти такому злу, як корупція, зокрема економічна. Недостатність та недосконалість нормативної бази, на яку посиляються правоохоронні органи, є лише частиною проблеми і радше наслідком, ніж причиною. Крім того, на думку українських вчених і практиків, ні в Законі України «Про засади запобігання і протидії корупції», ні в інших антикорупційних нормативних актах, ні в судовій практиці немає чіткого, конкретного визначення поняття «корупція», вже не кажучи про поняття «економічна корупція». Це

породжує низку протиріч як у теоретичних дослідженнях, так і у правозастосовній діяльності. Тому необхідно системно, комплексно і обґрунтовано сформулювати поняття і дати характеристику корупції, зокрема економічної.

Стосовно поняття «корупція», то у законодавчих актах різних держав та визначеннях науковців застосовуються різні підходи щодо його формулювання. Зокрема, у документах ООН з міжнародної боротьби з корупцією це явище трактується як зловживання державною владою для отримання вигоди в особистих цілях [9]. На нашу думку, найбільш точним є визначення корупції Американською конвенцією проти корупції, яку прийнято на третій пленарній сесії 29 березня 1996 р. [1]. Зокрема, у статті 6 цієї Конвенції визначено, що актами корупції є:

а) спроба отримання або пряме чи опосередковане отримання урядовим чиновником або особою, які здійснюють публічні функції, будь-яких предметів грошової вартості, а також іншої користі, такої, як подарунок, послуга, обіцянка або перевага для себе або іншої особи чи організації в обмін на будь-яку дію або бездіяльність під час здійснення ним публічних функцій;

б) пропозиція або пряме чи опосередковане надання урядовому чиновникові або особі, які здійснюють публічні функції, предметів грошової вартості, а також іншої користі, такої, як подарунок, послуга, обіцянка або перевага для себе або іншої особи чи організації в обмін на будь-яку дію або бездіяльність під час здійснення ним публічних функцій;

в) будь-яка дія або бездіяльність під час виконання своїх обов'язків урядовим чиновником або особою, які здійснюють публічні функції, з метою незаконного отримання прибутку для себе або іншої сторони;

г) шахрайське використання або приховування майна, отриманого внаслідок вчинення одного з актів, на який було посилення у цій статті;

д) участь як основного виконавця, співучасника, підмовника, посібника або співучасника після скоєння, або у будь-який інший спосіб, у скоєнні або замаху на скоєння, також у посібництві або зговорі з метою скоєння одного з актів, на який було посилення у цій статті» [1].

Сучасна юридична наука країн-членів СНД сформувала декілька основних підходів до визначення поняття «корупція». У вузькому розумінні воно вживається як синонім до слів «хабар», «підкуп» та означає продажність службових дій. Зокрема, російський кримінолог О.І. Долгова визначає корупцію так: «...підкуп – продажність державних або інших службовців на основі корисливого використання ними в особистих або у вузькогрупових, корпоративних інтересах офіційних службових повноважень, пов'язаних з ними авторитету та можливостей» [4, с. 501].

Суттєвий вклад у аналіз сутності корупції зробили й вітчизняні вчені – фахівці в галузі права, соціології, політології та управління [6, с. 12; 5, с. 135; 14, с. 9; 13, с. 30; 3, с. 168].

З огляду на те, що сьогодні у правовій науці відбувається відхід від сприйняття корупції як явища суто юридичного, на нашу думку, необхідно формулювати поняття корупції як складного соціального явища. Так, Б.В. Волженкін визначає корупцію як «...соціокультурне явище, що полягає у руйнуванні влади, коли державні (муніципальні) службовці й інші особи, уповноважені на виконання державних функцій, використовують своє службове становище, статус і авторитет займаної посади у корисливих цілях для особистого збагачення або в групових інтересах» [2, с. 8].

Наведені вище визначення корупції свідчать про наявність різноманітних підходів до розуміння цього явища, прагнення фахівців сформулювати універсальне поняття корупції, зважаючи на розмаїття її виявів, а також про достатню увагу до розробки цієї категорії як юридичної науки і низки соціальних дисциплін – економіки, політології, соціології тощо.

Радянську економіку в роки реформ зруйновано, однак норми економічної поведінки, які сформулювалися у взаємодії індивідів і соціально-економічних організацій, створених за найбільш гнучкими та доцільними традиціями, не зникли разом з реформами і є основою категорій інститутів у рамках «старого» інституціоналізму.

Інститути як стійкі традиції соціально-економічної поведінки, з одного боку, так і неформальні та юридичні норми, які визначають межі економічної діяльності людини, – з іншого (в рамках «нового» інституціоналізму), встановлюють правила дії економічних агентів, виконання яких спричиняє відповідні витрати в економіці. Ці витрати отримали назву трансакційних.

Корупція – складне явище, тому існує ціла низка його інтерпретацій, а саме:

1) як різновиду злочинної діяльності (раціональний підхід). У межах економіки злочинності індивід оцінює усі витрати і здобутки від своїх злочинних дій і зважується вчинити злочин, якщо очікувана користь від таких дій є вищою, ніж від того, що він залишиться чесним. За Г. Бекером, визначається очікувана корисність від j -го злочину як сума

$$U_j = P_j U_j (1 - P_j) U_j Y_j$$

де U_j – злочинний дохід, зокрема його грошова і психологічна складова;

U_j – функція корисності;

P_j – вірогідність покарання;

F_j – важкість покарання.

Підхід до поведінки хабароотримувача як до злочинної діяльності, очікувана користь від якої перевищує альтернативні витрати, був розвинений С. Роз-Аккерманом щодо корупційної діяльності [23].

2) як форми рентоорієнтованої поведінки. Економічна рента може розглядатися як плата за ресурси понад

максимальну величину альтернативних витрат у разі монопольного використання цих ресурсів. Рентоорієнтована поведінка – це різноманітні зусилля, спрямовані на здійснення державного втручання в (ринковий) розподіл ресурсів з метою привласнення штучно створюваних прибутків у вигляді ренти. Корупція – це форма нелегальної рентоорієнтованої поведінки [10].

3) як контрактної взаємодії між економічними агентами з метою зловживання становищем (позицією) заради приватних вигод (*інституціональний підхід*). Корупція передбачає *ex ante* і *ex post* трансакційні витрати. До одних належать витрати щодо визначення учасників угоди, розмір і тип хабара, правил і норм здійснення угоди. До інших – виконання угоди, забезпечення довіри, адаптація до обставин, що змінилися, і механізм усунення незгод та розбіжностей [17].

4) як моделі «принципал-агент». За цією моделлю загроза маніпулювання агента принципалом під час виконання доручень і приписів останнього існує внаслідок асиметричності інформації і високих витрат моніторингу за діяльністю агента [19].

5) як *опортуністичної поведінки й морального ризику (moral hazard)*. Інституціональна теорія і модель «принципал-агент» зумовлюють ситуацію можливої опортуністичної поведінки економічного агента, складовою якої є корупційні дії. Моральний ризик (*moral hazard*) – можливий збиток, викликаний недобросовісним ставленням або недбалістю органів контролю [20].

6) як *провалу держави і ринку*. Представники класичного лібералізму підкреслюють, що урядове втручання в економіку неминуче породжує провали держави (*government failures*). Як провал держави можна розглядати і корупцію, на що, зокрема, вказував ще Л. Мизес: «Корупція є справжнім супутником інтервенціонізму» [7]. Корупцію можна тлумачити як «громадське антиблаго» – антиблаго, що

спричиняє появу негативних зовнішніх ефектів, коли збиток завдається усім членам суспільства.

7) як способу підвищити прибутки. Традиційно одним із ключових чинників рівня корупції є розмір заробітної плати. Його визначають багато факторів, одним із яких є рентна складова. Це зауважує, наприклад, Л. Туроу: «У реальному світі заробітки пов'язані не з працівниками, а з робочим місцем, і працівники з еквівалентним рівнем кваліфікації розсіяні по спектру робочих місць в різних компаніях, які платять різну заробітну плату. Індивідуальні заробітки не просто відображають індивідуальну кваліфікацію, вони мають колективну компоненту. Ті, кому пощастило працювати у високопродуктивному колективі (хорошій фірмі), заробляють більше, ніж ті, хто працює в низькопродуктивному (слабкій фірмі). Ті, кому повезло, отримують ренту» [15]. Численні дослідження про рівень заробітної плати як фактор корупції не дозволяють зробити однозначний висновок про вирішальну роль рівня заробітної плати у розв'язанні проблеми корупції. Якісний аналіз повинен ґрунтуватися на безлічі чинників, серед яких неоднорідність чиновництва, той факт, що не завжди легальні прибутки (навіть дуже значні) перевищують незаконні, і досвід, який свідчить: «Немає таких законних прибутків, щоб їх не перевищили незаконні» [18, 22, 25, 12].

8) як наслідку монополії. Якщо зважати на те, що ринкова влада (*market power*) – це здатність однієї групи покупців (продавців) впливати на ціни товарів, що купуються (чи продаються), то для ринку досконалої конкуренції характерна цілковита відсутність ринкової влади, а для монопольного ринку – абсолютна ринкова влада. Зловживання ринковою владою в корисливих цілях менеджерів монополії може бути джерелом корупції. Звідси принципова схожість антикорупційного і антимонопольного законодавства.

9) *як ринкової моделі*. Ринкову корупцію визначають як модель, коли на ринку з яких-небудь причин (політичних, соціальних тощо) не діють вільно закони попиту і пропозиції. Фіксовані ціни, виробничі субсидії, дефіцит товару тощо – усе це є потенційним джерелом корупції для тих осіб, які адміністративно регулюють ці ринки. За умови дії повноцінних ринкових механізмів цей вид корупції зникає.

10) *як механізму заміщення одних ресурсів (тимчасових) грошовими та іншими*. У кожного економічного агента є своя норма заміщення подібного виду ресурсів, залежно від внутрішньої вартості ключового в цих операціях ресурсу – тимчасового. Цей механізм спрацьовує у разі корупції у формі хабарництва (корупція за прискорення процесу), тоді як у хабарництві (корупція за порушення закону) немає підстав для дії цього механізму.

11) *як явища, обумовленого неекономічними чинниками*. Прикладом альтернативного підходу до дослідження корупції є стаття Б. Франка про використання психологічних тестів для виявлення схильності до корупції («*corruptibility*») у різних професійних і статеві-вікових групах [21]. Характерно, що найбільш корумпованими, згідно з проведеними тестами, виявилися студенти, які вивчають економічні дисципліни. У статті «Гендер і корупція» група дослідників наводить соціологічні дані про те, що в порівнянні з чоловіками жінки істотно рідше дають і отримують хабарі, а також результати міждержавного кореляційного аналізу, що підтверджують зворотну залежність між рівнем корупції і часткою жінок в сукупній робочій силі й у національному парламенті [16]. З огляду на методiku Д. Норта (лауреата Нобелівської премії з економіки 1993 р. за досягнення у сфері нової економічної історії – «кліометрії»), трансакційними для господарського суб'єкта вважаються ті витрати, яких він не зазнав би, якби продавав виробничу продукцію сам собі (затрати на пошук інформації, координація

взаємодії як в середині фірми, так і за її межами, обмін даними, контроль ефективності взаємодії). Це визначення можна конкретизувати: трансакційними є витрати, пов'язані з розміщенням ресурсів на визначених технологічних місцях, утримуванням їх на цих місцях та забезпеченням захисту прав власності. В цій ситуації не є принциповим факт, в якій системі (в ринковій чи не ринковій) відбуваються ці обміни. Високий рівень трансакційних витрат в українській економіці має свою багатовікову історію, ще з часів становлення української державності. Але темп зростання таких витрат різко збільшився за період ринкових реформ, які дуже вплинули на економіку України.

З огляду на економічні мотивації, існує два основні види економічної поведінки (дві моделі) – орієнтована на прибуток та орієнтована на ренту, характерна для фігури приватного підприємця і монополіста. Ці моделі існують в тій чи іншій пропозиції в будь-якій економічній системі.

Орієнтована на прибуток поведінка – це прагнення до отримання прибутку на основі найбільш вигідного використання економічних ресурсів або їх об'єднання в ситуації конкуренції.

Орієнтована на ренту поведінка – це будь-який вид діяльності з метою отримання прибутку з легального монопольного становища. Зазвичай це узурпація прав на перерозподіл господарських ресурсів та власності. В результаті господарська власність стає об'єктом привласнення, використання і розпорядження у власних інтересах, а витрати, пов'язані з такою трансформацією, несе офіційний власник ресурсів – держава і, відповідно, все суспільство. До недавнього часу традиційно державна власність переважала в економіці України, а це означає, що й обсяги вилучення ренти були значними, але стабільними.

Однією з найбільш поширених форм поведінки, орієнтованої на ренту, є корупція.

Економічна корупція має місце в ринковій ситуації, оскільки спричиняє обмін та передачу грошових коштів або матеріальних благ, які є основою корупції. Це визначення корупції відображено в правилах, які передбачають граничні обсяги грошових коштів чи благ, що можуть бути граничними індикаторами, визнаними хабаром. Беруться до уваги «подарунки», підношення не лише в грошовому еквіваленті, але й інших видів матеріального майна, послуг тощо, які відбуваються в соціальному середовищі зі встановленими культурними і моральними цінностями.

Корупцію в широкому значенні називають «соціальною біржею» або соціальною корупцією. Соціальна корупція – це інтегрований елемент клієнтури. Клієнторизм часто допускає обмін елементами вигоди, але не може бути зведений до цього процесу, тому що клієнтура має ширші культурні й соціальні наслідки: зв'язки клієнтури, етнічний непотизм, фаворитизм різних рівнів, тобто комплекс варіантів корупції в соціальному аспекті.

Крім того, іноді відбуваються нарівні з корупцією, однак мають ширші сфери перекриття такі процеси, як оренда (прокат) (передавання в «користування») речей і благ та рента. Відмінностями є те, що корупції характерне зловживання державною владою заради особистої вигоди, а рента походить від економічного поняття «рента», коли прибутки перевищують усі відповідні витрати, і призводять до результату, який більшість людей сприймає як монопольний прибуток.

Оренда пов'язана зі зусиллями, спрямованими на придбання орендної плати, не обов'язково забороненої законом, яка розглядається як аморальне явище в житті суспільства і не обов'язково неекономічне з огляду на розвиток бізнесу, якщо повторно інвестується продуктивно, але в основному «безпосередньо непродуктивно», марнотратно і дуже часто економічно не вигідно (Кулідж і Роз-Аккерман 2000) [23].

З огляду на визначення генезису корупції, необхідно виокремити дві сфери взаємодії між державою і суспільством: в суспільстві та за його межами, тобто на національному рівні й на міжнародній арені. Крім того, корупція відбувається у самій державі, між її різними верствами або рівнями. На міжнародній арені глобалізація ринків, фінансів і багато інших угод розширюють можливості змови і прихованих операцій, у тому числі між різними спроможними гравцями без «господаря» урядів і їх представників.

Яскравим прикладом можуть бути багатонаціональні кампанії, зокрема купівлі концернів, підприємств і монополій, де «відкати» пропонуються на торгах; надання кредитів і підписання міжнародних контрактів; створення проектів розвитку із заниженими витратами на поїздки, техніку, комп'ютери та інші складові проектів з метою отримання пільг і вигоди для посадовців місцевого самоврядування, корумпованих чиновників країн, які приймають, з особливо привабливих напрямів для певних підприємств з-за кордону (Байарт та ін. 1999). Одночасно міжнародні організації (у бізнесі, політиці й співпраці в цілях розвитку) можуть бути ланкою можливих прихильників антикорупційної реформи (Роуз-Аккерман 1999; Муді-Стюарт 1997) [23, 8].

Як стверджують міжнародні спостерігачі, корупція, економічна корупція та хабарництво прогресують у країнах, що розвиваються, а це сприяє зростанню найбільш вагомих чинників корупції.

На національному рівні корупція наявна на стику між державою і різними спроможними недержавними верствами: з одного боку, корумпований державний чиновник, з іншого – хабародавець, постачальник хабара. Посадовцями можуть бути люди з оточення президента і вищого політичного керівництва (політична корупція), вниз за ієрархією – державні чиновники обласних, районних органів влади (бюрократична корупція) до службовців місцевого самоврядування.

Взаємне задоволення бізнесу і бюрократії, реальний стан справ можна пояснити тим, що в угоді чиновників і бізнесу з обох сторін беруть участь рентошукачі. Це ще не дуже відомий у нас, але сталий термін. В сучасній теорії суспільного вибору так званою «ною політичною економією», одним із фундаментальних понять стало *rent-seeking behavior* – поведінка, спрямована на пошук ренти, відмінне від «нормальної» поведінки учасників економічного процесу, в тому числі від діяльності, спрямованої на виготовлення продукту чи послуг і отримання прибутку. В одному із економічних словників *rent-seeking behavior* трактується як «прагнення добитись за допомогою влади передачі доходу (чи багатства) постачальнику ресурсу, приватному підприємцю або споживачу за чужий рахунок або за рахунок суспільства». СENS «пошуку ренти» полягає в тому, щоб за допомогою держави штучно створити для себе або визначеної групи інтересів найбільш сприятливі умови, щоб без додаткових зусиль чи затрат у виробництві отримати максимальний дохід. Наприклад, вилучити вигоду від монопольного становища підприємства на ринку, знову ж таки забезпеченого за певну винагороду державними чиновниками. Спеціальне українське поняття «відкат», напевно, найкраще характеризує суть такої ренти. На відміну від звичайної ринкової конкуренції, боротьба за отримання цієї ренти не поліпшує становище споживачів, вона чітко спрямована на отримання власних вигод. Тут ми маємо справу з конкуренцією за вплив на державні структури чи окремі їх ланки, а її остаточна мета – явний чи прихований перерозподіл прибутку. Ця теорія дає відповідь на дуже важливе питання, яке хвилює не тільки економістів: чому влада, міністерство і навіть парламент приймають неефективні, непослідовні рішення, що суперечать рекомендаціям науки і навіть здоровому глузду. Це дозволяє зрозуміти і те, чому така складна система боротьби з корупцією, механізм протидії.

Економічна суть корупції – комерціалізація влади, яка виражається в купівлі-продажі ефективності підприємств, що супроводжується зниженням їхніх середньогалузових витрат і виходом цих підприємств із легальної економіки. Фонд економічної ініціативи спробував статистично оцінити динаміку трансакційних витрат в українській економіці після розпаду СРСР, тобто визначити частку корупції в реформованому господарстві з економічних, а не з політичних позицій. В 1993 р. (коли почався етап трансформації підприємств централізовано-планового господарства СРСР) було досліджено 20 крупних підприємств важливих галузей промисловості, на яких працювало від 2 до 20 тис. осіб, і приблизно стільки ж створених за 1992–1993 рр. нових фірм з виробництва споживчих товарів і надання послуг. Як умовний показник трансакційних витрат було використано відношення витрат, не пов'язаних з виробництвом за іншими статтями собівартості продукції. Цей показник назвали коефіцієнтом випередження. В результаті дослідження виявлено, що коефіцієнт випередження зріс зі 109% до 119%, і зроблено висновок, що в 1993 р. темп зростання трансакційних витрат у порівнянні з 1992 р. був у два з половиною рази вищий ніж рівень витрат, пов'язаних із трансформацією власності. Побічним підтвердженням вищевказаного є зіставлення динаміки ВВП з роздрібним товарообігом. В умовах скорочення ВВП в 1993 р. у порівнянні з 1992 р. на 8,7%, обсягу промислової продукції – на 16,2%, обсягу будівництва – на 16% динаміка товарообігу практично не змінилась: в 1993 р. він зріс на 2% у порівнянні з 1992 р. і скоротився на 1% відповідно до 1990 р. [11, с. 49]. Отже, кількість угод щодо постачання готової продукції збільшилася, а оскільки кожна угода здійснюється з трансакційними витратами, їх обсяг в економіці зріс. За останні роки спостерігалось значне зростання тіньового бізнесу, мета якого – прикриття фінансової частини діяльності зареєстрованих фірм від державного обліку і контролю.

Дані досліджень дають підстави стверджувати, що підсумки моніторингу малих підприємств у 2008–2010 роках свідчать про те, що чим конкурентніше було середовище, тим вища оцінка тіньового обігу (за власним опитуванням, тіньовий бізнес сягнув рівня 45% на високо конкурентних ринках і менше 32% в умовах низької і середньої конкуренції). Одночасно зростають витрати малого бізнесу України – на 28%.

Таким чином, тіньова економіка колишнього ССРСР, яка ґрунтувалася на незаконному розширенні економічної діяльності й незаконних видах діяльності, лягла в основу систем організованих відносин і механізму спекулятивного ринку. Ринкові реформи ускладнили цю ситуацію, а в тіні неоднозначних законів корупційні контакти стали механізмом вилучення ренти не тільки для державних посадовців, але й для переважної більшості власних ресурсів.

Аналізуючи економічні основи корупції, можна передбачити, що існують передумови для різного ступеня корумпованості в індустріальному господарстві. Певний «натуральний» рівень корупції пояснюється об'єктивними передумовами, з огляду на сутність цього явища, а саме:

- невідповідністю завдань і методів державного втручання в економіку і визначених мотивів приватної власності в короткий і середній терміни;

- прагненням людини до збільшення своїх матеріальних можливостей в результаті зростання потреб.

Можна стверджувати, що справжній початок корупції було покладено в часи розквіту меркантилізму, який можна назвати спілкою влади і бізнесу. Історично меркантилізм був важливим для розвитку торгівлі, а за суттю – це урядове заступництво і протекціонізм із боку носіїв влади за особисту частку в прибутку підприємців.

На основі вищеописаного можна скласти формулу визначення нормального рівня корупції:

Нормальний рівень корупції = (стабільна макро-економічна ситуація у відносно розвинутій країні, традиції державності, тип правлячого режиму, такі соціально-культурні традиції народу, як толерантність, ступінь релігійності, ставлення до різного роду подарунків) + «природний» рівень корупції.

На відміну від підприємницької вигоди, урядову користь як легальну форму взаємодії бізнесу і чиновництва вдалося ліквідувати тільки в перехідний період розквіту капіталізму. Насправді ж функції влади і бізнесу розділились, в чому і полягає суспільний прогрес.

Однак існує ще більший за обсягами і значно складніший за своєю внутрішньою організацією приклад корупції в умовах реформування економічних систем, коли відбувається перерозподіл власності, руйнуються встановлені контрактні відносини з метою ефективності на перелічених рівнях корупції. Це – «гіперкорупція». Тобто заклики до боротьби з корупцією з боку влади лицемірні й економічно не вигідні. Корупція вмонтована в систему власності і влади, а скорочення її обсягів можливе лише за відходу від змішаної власності. Причиною такої ситуації є симбіоз економічних і фінансових передумов (включення національних фінансових потоків країни в світові фінансові мережі).

Відповідно до аналізу корупція поширюється за ступенем зростання конкуренції як між чиновниками-корупціонерами, так і між хабародавцями. Зацікавлені особи прагнуть мінімізувати свої трансакційні витрати, а це легше зробити в умовах так званої монополістичної корупції. В колишньому СРСР, наприклад, хабарі аналізували місцеві комітети комуністичних партій, а всі відхилення в ієрархічній структурі строго карала партійна бюрократія, і тому вони були незначними.

Таким чином, корупцію потрібно трактувати як порушення бізнес-циклу, виробничого циклу, коли має місце насильне влиття в бізнес урядовця. На рівні фірми це призводить

до неминучого прийняття стратегічно необдуманих рішень, не завжди вигідних для підприємства і, відповідно, до зростання корупції. На мезо- і макrorівнях повсюди активність чиновників означає постійний перерозподіл основних видів ресурсів від лідерів до аутсайдерів і навпаки, тобто по замкненому колу, а на кожному етапі збільшуються обсяги корупції.

Список використаних джерел

1. Американська конвенція проти корупції, прийнята на третій пленарній сесії 29 березня 1996 року // Антикорупційні розслідування та стратегія попередження корупції: матеріали міжнародного семінару (Київ, 15–16 травня 2002 року). – К. – С. 71–75.
2. Волженкин Б.В. Коррупция / Б.В. Волженкин. – СПб.: С.-Петербург. юрид. ин-т Генер. Прокуратуры Рос. Федерации, 1998. – 350 с.
3. Долженков О.Ф. Инфраструктура організованої економічної злочинності / О.Ф. Долженков. – Одеса: НДРВВ ОЮІ – НУВС, 2002. – 254 с.
4. Криминология: учебник для вузов / под ред. д. ю. н., проф. А.И. Долговой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2002. – 848 с.
5. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, ознаки, заходи протидії: монографія / М.І. Мельник. – К.: Атіка, 2001. – 304 с.
6. Мельник М.І. Кримінологічні та кримінально-правові аспекти протидії корупції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук / М.І. Мельник. – К., 2002. – 41 с.
7. Мизес Л. Человеческая деятельность / Л. Мизес. – М.: Экономика, 2000. – С. 689.
8. Муди-Стюарт Дж. Коррупция в верхах и во что она обходится обществу / Дж. Муди-Стюарт // Отечество. – 1999. – № 15 (16). – 14 апреля.
9. Практичні заходи боротьби з корупцією, підготовлені Економічною та Соціальною Радами Секретаріату ООН: матеріали восьмого Конгресу ООН з попередження злочинності та поведіння із правопорушниками. – Гавана, Куба, 27 серпня – 7 вересня 1990. – ООН, Нью-Йорк, 1991.
10. Притцль Р.Ф. Коррупция, рентоориентированное поведение и организованная преступность в России / Р.Ф. Притцль // Политэконом. – 1997. – №1. – С. 64.

11. Проява С.М. Экономизация коррупции. Механизм противодействия: монография / С.М. Проява. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2008. – 159 с.
12. Руссо Ж.Ж. Трактаты / Ж.Ж. Руссо. – М., 1969. – С. 6.
13. Рябченко О.П. Правове регулювання відповідальності за корупційні правопорушення / О.П. Рябченко // Науковий вісник Харківського університету внутрішніх справ. – 2000. – № 2. – С. 28–31.
14. Терещук О.В. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / О.В. Терещук. – Одеса, 2001. – 15 с.
15. Туроу Л. Будущее капитализма / Л. Туроу. – Новосибирск, 1999. – С. 272.
16. Anand Swamy, Steve Knack, young Lee, Omar Azfar. Gender and corruption // IRIS Center. University of Maryland? – 1999.
17. Binyam Reja, Antti Talvitie. The industrial Organization of Corruption: What is difference in corruption between Asia and Africa // <http://www.worldbank.org/>.
18. Chand S., Mocne K. Controlling fiscal corruption // IMF, Working Paper, WP/97/100 (August 1997);
19. Chazap J., Harm C. Institutionalized corruption and the kleptocratic state // IMF, Working Paper, Wp/99/91 (July 1999).
20. Eskeland G. S., Thiele H. Corruption under moral hazard // World Bank, Policy Research Department Working Paper Series 2204, 1999.
21. Frank B. How tempting is corruption? More bad news about the economists // Internet center for corruption research.
22. Rijckegseghem C., Weder B. Corruption and the rate of temptation: do low wages in the civil service cause corruption? // IMF, Working Paper, WP/97/73;
23. Rose-Ackerman S. Corruption: a study in political economy. 1978, N. Y.: Academic Press, p. 8–10.
24. Susan Rose-Ackerman, Corruption and Government. Oxford University Press, 2000. – Pp. 113–155, 158–174. <http://www.anti-corr.ru/texts.htm>
25. Tanzi V. Corruption around the World. Causes, Consequences, Scope, and Cures // IMF, Staff papers, Vol. 45, N. 4 (December 1998), p. 559–594.

Розділ II

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

2.1. Теоретико-методологічний інструментарій дослідження корупції

Для представників наукового співтовариства явище корупції було і залишається однією із глобальних проблем, що постають перед сучасними суспільствами. Хоча корупція відома давно, її роль як соціально-економічного і політичного явища усвідомлюється повною мірою лише за останні три–чотири десятиліття. Помітне зростання інтересу до проблеми корупції спостерігається на межі XX–XXI ст. Сучасна наука зробила значний поступ у вивченні корупції, оскільки вітчизняна наукова думка подолала точку зору, якої корупція зводилася до вузького поняття – хабарництва. Відмовившись від звичного інструментарію, що використовувався законодавством, такого, як «хабар», «зловживання», «перевищення» тощо, значна кількість учених і практиків підтримала конвенціональний шлях дослідження, тобто з'ясування сутності явища за єдиним підходом до методології його вивчення та досягнення згоди у ключових аспектах.

Більшість сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників корупції розглядає це явище як синтетичне поняття, що має не лише правове та кримінологічне, але і суспільно-громадське та політекономічне значення.

Загальноприйнятими вважаються правовий, соціологічний, державно-управлінський, економічний і політологічний підходи до аналізу корупції. Корупція є предметом дослідження суспільствознавців різних спеціальностей. Тому традиційний поділ дослідницьких підходів за науково-

галузевою ознакою зазвичай доповнюється різними нетрадиційними класифікаціями, що об'єднує представників усіх галузей соціальних наук.

Суттю правового інструментарію дослідження проблеми корупції є її трактування як «псування», «пошкодження» нормального функціонування державного апарату, процесу управління суспільством за допомогою меркантильного використання в особистих або групових, корпоративних інтересах офіційних службових повноважень, пов'язаних з ними авторитету і можливостей.

Теорія державного управління визначає корупцію як підсистему суспільного регулювання, яка породжується неефективністю (у всіх її проявах) діяльності державної влади, її апарату і виникає як реакція на спотворення та проблеми у функціонуванні цієї системи.

Корупція в суспільно-соціальному значенні є певною девіантною поведінкою публічних посадових осіб, що проявляється в нелегітимному використанні повноважень, можливостей, а також інших суспільних ресурсів, доступ до яких вони мають завдяки своєму статусу і фактичному становищу, для отримання особистої, групової, або корпоративної вигоди, всупереч інтересам суспільства [22]. Корупція в її суспільно-соціальному значенні – соціальна хвороба.

Суспільно-соціальний підхід узагальнює поняття корупції, тому його слід диференціювати за окремими елементами. Так, наприклад, однією із цілей корупції є прагнення одержати певні вигоди, блага та переваги, більшість із яких має матеріальний характер. Досягнення нематеріальних цілей, наприклад захоплення, утримання, зміцнення і перерозподіл влади, є неможливим без матеріального підґрунтя, тобто без ресурсного забезпечення. Саме тому одним із основних аспектів інструментарію дослідження корупції є отримання власності у будь-якій формі, у тому числі матеріальних ресурсів держави і

суспільства, шляхом присвоєння, користування та володіння, тобто політекономічний аспект. Способи одержання доступу до власності та ресурсів можуть бути й формально легітимними, й такими, що прямо порушують закон.

Політекономічний аспект дослідження корупції акцентує увагу на нелегітимному привласненні й реалізації публічними посадовими особами суспільних ресурсів будь-яких форм власності в особистих, вузькогрупових або корпоративних інтересах шляхом використання владних повноважень.

В найвужчому сенсі явище корупції досліджується у кримінології – за суспільно-соціальними і політекономічними критеріями, які відображають його асоціальну, суспільно небезпечну і кримінально-протиправну сутність. Таким чином, поняття корупції, з позиції кримінології, ототожнюється з корупційною злочинністю.

У кримінально-правовій і кримінологічній науках питання щодо сутності корупції є дискусійними. Незважаючи на різноманіття поглядів на поняття корупції серед українських кримінологів, слід зазначити, що основні дискусії відбуваються між прихильниками вузького трактування корупції як підкупу, хабарництва та науковцями, які дотримуються ширшого трактування корупції, розглядаючи її з позиції службового зловживання. Проте всі дослідники визначають корупцію як соціальне явище, яке робить владу деструктивною. Прихильники вузького трактування апелюють насамперед до походження слова «корупція» від латинського кореня, що означає підкуп, і не погоджуються із широким трактуванням, яке, на їхню думку, розмиває суть цього явища [8].

Більш загальне трактування корупції базується на ототоженні протиправних посадових (службових) діянь із корупційними, які не охоплюють всіх різновидів «непристойної» чи злочинної поведінки посадової особи або служ-

бовця. Корупційні діяння не можна порівняти за рівнем суспільної небезпеки з посадовими і службовими правопорушеннями, оскільки вони небезпечніші саме тому, що завжди є діяннями між посадовою (службовою) особою і особою, яка зацікавлена в певній протиправній поведінці посадовця (службовця) [11].

Корупцію як сукупність зв'язків і відносин в суспільстві можна визначати з різних позицій в межах певної науки про суспільство і людину. Проте цей аналіз завжди буде неповним, якщо не брати до уваги результатів, отриманих в інших науках.

Для повнішого та об'єктивнішого аналізу корупції необхідно скористатися міждисциплінарним підходом, що бере до уваги неоднозначність такого явища, як корупція. Більшість науковців, здійснюючи аналіз основних теоретико-методологічних підходів дослідження корупції як соціального явища, зважає на міждисциплінарну специфіку. Властиві для всіх галузей суспільствознавства методи і дослідницькі підходи впливають на формування визначень, притаманних для кожної науки зокрема.

Політична наука досліджує корупцію крізь призму її наслідків, які деформують політичну організацію суспільства, підривають демократичні засади. Характерною ознакою політологічних досліджень корупції є описовий підхід: наголос робиться на описі стану корупції в конкретних історичних формах політичного устрою [13]. Політологічні дослідження корупції беруть початок у працях Платона і Арістотеля, які вважали, що саме корупція призводить до появи «зіпсованих» форм державного управління – тиранії та олігархії. Сучасна політологія звертає особливу увагу на такі форми корупції, як незаконне фінансування політичних партій, парламентські зловживання, торгівля впливом, які й утворюють політичну корупцію. Низова корупція, що характеризується взаємодією чиновників та громадян, є побутовою та позбавлена яскраво

вираженого політичного змісту, який характерний для політичної або так званої вершинної корупції. Водночас, будь-яка форма корупції має політичні й передумови, і наслідки.

З політологічним інструментарієм дослідження корупції тісно пов'язаний соціологічний, який розглядає корупцію як соціальну хворобу. Корупція – яскравий приклад соціальної дисфункції, зумовленої наявністю протиріч між індивідуальними цілями членів соціальної організації і самої організації, а також між формально-логічною сутністю соціальної організації і її особливостями.

У соціології поширене дослідження корупційного діяння як форми девіантної поведінки. Одне з загально-визнаних визначень корупції належить професорові К. Фрідріху: «Корупція – поведінка, яка не залежить від превалювальних норм (девіантна поведінка), що асоціюється з певною мотивацією, зокрема зі здобуттям особистої вигоди за суспільний рахунок» [1]. Дж. Най визначає корупцію як «поведінку, яка не залежить від формалізованих публічних обов'язків під впливом приватних (індивідуальних, родинних), матеріальних або статусних цілей» [26]. Погляд на корупцію як форму девіантності певним чином долає обмеженість правового підходу та дозволяє аналізувати прояви корупції, що не заборонені законом.

Корупцію в соціології часто досліджують з позиції системи відносин в суспільстві. Корупція – деструктивна щодо суспільних норм і моралі система соціальних зв'язків, які характеризуються використанням посадових повноважень з метою одержання матеріальної і (або) нематеріальної вигоди [3]. Як соціальний інститут, якому властива постійність соціальних практик, визначає корупцію Я.І. Гилінський [5]. За таким тлумаченням, корупція як підсистема часто входить у систему «тіньових» взаємовідносин в суспільстві (до них належать «тіньова» економіка, «тіньове» право і «тіньове» правозастосування та інші схожі явища) [7]. В.М. Бара-

нов, аналізуючи «тіньову» сторону суспільного життя, до якого входить і корупція, стверджує, що тіньові мікро- і макрорухи стають не лише частиною разового компромісу, а елементами значного постійно діючого соціального регулювання і тлумачаться як загальновизнана норма, частина повсякденної культури [2, с. 16.].

Значущість соціологічного підходу до аналізу корупції полягає в тому, що корупція дистанціюється від управлінського апарату і визначається як породження соціальної аморальності, яка прогресує і є результатом необачного соціального потурання.

Досить своєрідним є і так званий «етичний підхід» у дослідженні корупції, що представлений, зокрема, в низці публікацій організації Transparency International. На думку прихильників такого підходу, корупція є наслідком недоліків етичних правил управління, що призводять до кризи системи. Головним інструментом антикорупційних реформ, на їх думку, може стати проведення реформи управління з метою встановлення ефективного менеджменту із прийняттям етичних правил в бізнесі та інших структурах суспільства [16].

Останнім часом поширений інструментарій дослідження корупції з позиції економічного феномену. Роботи американських учених С. Роуз-Аккерман, П. Мауро, І. Шихати та інших розкрили економічну сутність корупції і згубний вплив цього явища на світову економічну систему [14; 25; 18]. С. Роуз-Аккерман зауважив, що «економіка є дієвим інструментом аналізу корупції, а ментальні відмінності й мораль додають свої особливості, проте для розуміння того, де саме привабливість корупції є найбільш відчутною і де вона має найбільший вплив, необхідний загальний економічний підхід» [14; 25]. Серед економічних теорій корупції заслуговує уваги теорія корупції як статусної ренти за монопольне становище чиновника, що підвищує економічні

витрати (П. Мауро, І. Шихата), а також так звана «агентська модель» корупції. Рентну теорію досліджували вчені Г. Сатаров і М. Льовін, які вважають, що у визначенні корупції центральним є посадовий момент, тобто «корінь» корупції в наявності «місця», посади та статусу, який допомагає отримувати прибуток [9]. «Агентську модель» уперше описав К.Е. Бенфілд, який вважав, що «корупція стає можливою, коли існують три типи економічних агентів: наділених повноваженнями; той, хто наділяє повноваженнями, і третя особа, доходи і витрати якої залежать від особи, наділеної повноваженнями. Особа, наділена повноваженнями, схильна до корупції в межах, в яких можна приховати корупцію від особи, яка наділяє повноваженнями, тобто вона стає корумпованою, коли забезпечує інтереси особи, яка наділяє її повноваженнями, на шкоду суспільним, порушуючи закон [15, с. 32–33].

Функціональний підхід до дослідження корупції знаходиться на межі соціологічного і економічного підходів. Першим застосував функціональний підхід до корупції М. Вебер, який зробив висновок про функціональність і прийнятність корупції за умови, якщо вона посилюватиме позицію політичних еліт, що гарантують прискорення позитивних змін у суспільстві. Прихильники підходу Вебера (С. Хантінгтон, Я.Я. Тарковський та ін.), вважають, що, виконавши свої політичні й економічні функції, корупція зникає [6, с. 55]. Таким чином, окрім визнання функціональності корупції, ці дослідники визначають її позитивні (корисні) функції. Ще один прихильник функціональної теорії Я.І. Гилінський зауважив, що у сучасному суспільстві корупція – це соціальний інститут, елемент системи управління, тісно взаємопов'язаний з іншими соціальними інститутами – політичними, економічними, культурологічними, який характеризується наявністю систематичних і довготривалих соціальних умов, що

підтримуються за допомогою соціальних норм та мають важливе значення в структурі суспільства [4].

Традицію аналізу корупції як девіації еліт продовжують Д. Саймон і Д. Ейтцен. Необхідність такого підходу вони обґрунтовують тим, що термін «білокомірцева злочинність» не відповідає сутності явища, а проблема злочинності насправді прихована в системі, в якій злочинність нижчих класів, мафія, корумпований публічний сектор і злочинні співтовариства об'єднуються заради вигоди і влади. Тому науковці припускають, що злочинність і девіація суспільно обумовлені та визначені на рівні суспільства. Це означає, що певні соціологічні чинники зумовлюють скоєння злочинів як індивідами, так і організаціями. Серед найбільш важливих з цих чинників в американському суспільстві називають власне структуру влади [21].

В останні десятиліття минулого століття інтенсивний розвиток отримав економічний підхід дослідження проблеми корупції. Йдеться насамперед про теорії і концепції школи Суспільного вибору. Головна ідея цієї школи полягає в тому, що корупція з'являється і зростає через прагнення отримати економічну ренту за допомогою певного політичного процесу, яким є державне регулювання різних сфер економічного життя. Відповідно до цього зацікавлені групи: бюрократи, політики, представники бізнесу намагаються використати силу держави у приватних інтересах.

Прихильники економічних, ринково-центристських підходів до вивчення корупції трактують її як форму соціального обміну, а корупційні платежі – як складову трансакційних витрат. Серед дослідників, які працюють у цьому руслі, найчастіше називають С. Роуз-Аккермана [27]. В межах цього підходу корупцію пов'язують із надмірним втручанням держави в економічні процеси. Тому корупція може бути повністю функціональною, оскільки є протиположною зайвій бюрократизації. Вона є засобом прискорення процесів

ухвалення управлінських рішень і сприяє ефективному господарюванню. Слід зазначити, що ці положення спочатку були сформульовані для країн з адміністративно-плановою економікою: СРСР, країн третього світу. Хоча надалі прихильники цього напрямку аналогічним чином аналізували корупцію і в країнах із розвинутою ринковою економікою, виступаючи проти державної участі, що поширюється. Проте ця точка зору не допомагає зрозуміти і пояснити, чому в деяких країнах з досить високою участю держави в економіці корупція є вкрай низькою, наприклад у Данії.

В контексті вищезазначеного підходу визначає корупцію автор відомої теорії колективних благ М. Ослон, який стверджує, що будь-яке законодавство або обмеження, яке вводить «ринку навпаки», створить практично у всіх учасників спонукальні мотиви до порушення закону і, найімовірніше, призведе до зростання злочинності й корупції серед урядовців. Таким чином, одна з причин, через яку більшість суспільств уражена корупцією держапарату, полягає в тому, що майже всі приватні підприємці мають спонукальні мотиви до порушення закону, при цьому майже ні в кого не виникає стимул-реакції повідомляти про такі порушення владі. Проте не лише сукупний спонукальний мотив приватного сектора штовхає його обійти закон, але і всі спонукальні мотиви, характерні для приватного сектора, виявляються на стороні тих, хто порушує правила і обмеження. Коли таких правил і обмежень стає надто багато, рано чи пізно приватний сектор (оскільки всі або майже всі його представники мають спонукальні мотиви до порушення ринкових устоїв або до підкупу чиновників) робить уряд корумпованим і неефективним» [12].

Дослідження російських вчених Л.М. Тимофеева, Г. Сатарова і М. Левіна розглядають корупцію як певний інструмент ринку, який компенсує перешкоди, що створюються державою, а система корупційних операцій формує «тіньовий ринок» [17; 10].

Зважаючи на те, що будь-яке соціальне явище, у тому числі негативне, має в суспільстві свої функції, корупція завжди ґрунтується лише на недоліках системи управління. Основним наголосом у працях функціоналістів є те, що побутова корупція допомагає у реалізації прав громадян, усуває створені бюрократичні перешкоди, дію соціально неумовлених правових норм. Проте і в цих випадках негативні функції корупції перевищують її сумнівну користь. Всупереч твердженням прихильників функціонального підходу щодо прискорення позитивних змін у суспільстві, які спричиняє корупція, слід відзначити, що корупційне «прискорення» реалізації прав одних осіб не може здійснюватися без порушення прав інших та недотриманням не лише правових, але і багатовікових етичних принципів справедливості й рівності громадян перед законом, тому з твердженням щодо «корисних функцій» цього соціального феномену важко погодитися.

Не знаходить підтвердження і теза С. Роуз-Аккермана щодо економічної доцільності корупції у країнах, що розвиваються, оскільки навіть якщо корупція і економічне зростання складають позитивний симбіоз, то хабарі стимулюють нові витрати і призводять до спотворення економічних цілей [14; 25].

Корупція, незважаючи на певні прибутки для отримувача визначених вигод, гальмує всебічний розвиток суспільства. Історично вона знижувалася з розвитком цивілізації і зростала з її деградацією, тому рівень цивілізації і розвитку корупції є в обернено пропорційній залежності [14; 18].

Ревізіоністська школа аналізу корупції пов'язана з працями вчених, які досліджують проблеми країн третього світу, інших перехідних суспільств, і трактує корупцію як вияв незавершеної модернізації. До ревізіоністів, які розглядають спрощений підхід до корупції як феномену відхи-

лення від суспільних норм, можна віднести дослідників, які формально виступають з позиції і соціології, і економіки, і політології, і соціальної антропології. Більшість політологів і соціологів вважає корупцію хворобою суспільств, що розвиваються, спричиненою результатами і проявом незавершеної модернізації і бідності. Представники цієї школи, наприклад, Хосе Абуева, Девід Бейлі, Натаніель Лефф, Колін Лейес виступали проти односторонньо негативного підходу до корупції як суспільної патології. Навпаки, вони стверджували, що корупція може виконувати позитивні функції в напрямі інтеграції, розвитку і модернізації суспільств «третього світу» [19; 20; 23; 24].

Становлення ринкових відносини, з одного боку, бюрократизація влади і управління, з іншого, руйнують зв'язки патримоніального характеру і традиційні форми групової солідарності, характерні для доіндустріальних суспільств. Проте в розвинених країнах цей процес є більш тривалим, а замість особистої залежності між індивідами встановилися переважно договірні відносини, регульовані правом.

У суспільствах, що форсують модернізацію, а також у країнах, де стан трансформації з різних причин набуває характеру «залежного розвитку» й історично сформоване сильне державне підґрунтя, процес становлення інститутів, властивих модернізованам суспільствам, відбувається дуже складно або їх існування є дисфункціональним. Взаємовідносини типу «покровитель – клієнт» є природною формою захисту індивіда в традиційному суспільстві та мають всі шанси зберегтися і в період модернізації. Цей тип взаємовідносин виявляється по-різному та інколи сприймається як корупційний. У розвинених країнах збереження схожих форм особистої залежності, які реалізуються у взаємодії між індивідами і представниками державної влади, чиновниками, означає корупцію інститутів.

Отже, сутністю ревізійністського підходу на прикладі робіт інституційного та політекономічного характеру є дослідження корупції як форми соціального обміну. А корупційні платежі є частиною трансакційних витрат.

Ревізіоністам протистоять «ортодокси», що однозначно трактують корупцію як державно-управлінську, політичну і соціальну патологію. До ортодоксів можна віднести представників кримінально-правового напрямку досліджень. Їхній підхід переважно базується на досягненнях ревізійністського, охоплюючи межі міждисциплінарності та природного акцентування на особливостях політологічного дослідження феномену корупції. Вчені, які застосовують ортодоксальний або марксистський підхід, розглядають корупцію як основну ваду капіталізму. Цей підхід утратив своє значення після краху комуністичних режимів і загального визнання факту поширення корупції у соціалістичних суспільствах. Тепер досить відомі концепції, згідно з якими, навпаки, корупція була важливою характеристикою повсякденного життя соціалістичних країн, структурним елементом їх економічної і політичної системи.

В кінці ХХ століття змінилися акценти у теоретико-методологічному інструментарії дослідження корупції, зокрема на міжнародному рівні. Політичні процеси в перехідних економіках та послаблення протистояння між наддержавами сформували умови, за яких міжнародні організації отримали можливість протидіяти корумпованим режимам у країнах, що розвиваються. Зміна цих акцентів була зумовлена зміною дослідницьких інтересів серед науковців та супроводжувалася зростанням кількості економічних досліджень, в яких відображалася значення сформованих суспільних інститутів для економічного зростання, а також негативний вплив корупції на економічний розвиток в цілому.

Список використаних джерел

1. Андреева И.А. Социальная адаптация и порядок: коррупция как механизм интеракций в теории социального обмена / И.А. Андреева, А.М. Анохин // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2007. – № 4. – С. 189–198.
2. Баранов В.М. Теневое право / В.М. Баранов. – Н. Новгород, 2002. – С. 16.
3. Гевелинг Л.В. Клептократия. Социально-политическое измерение коррупции и негативной экономики. Борьба африканского государства с деструктивными формами организации власти / Л.В. Гевелинг. – М., 2001. – С. 10.
4. Гишинский Я.И. Социологическое исследование преступности и иных антиобщественных проявлений (вопросы теории и методики): автореф. дис. на соискание учён. степени д-ра юрид. наук / Я.И. Гишинский. – М., 1985.
5. Гишинский Я. Коррупция, теория, российская реальность, социальный контроль / Я. Гишинский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://narcom.ru/ideas/socio/84.html>
6. Делла Порта Д. Действующие лица в коррупции: политические бизнесмены в Италии / Д. Порта Делла // Международный журнал социальных наук. – 1997. – № 16. – С. 55.
7. Клямкин И. Теневой образ жизни. Социологический автопортрет постсоветского общества / И. Клямкин, Л. Тимофеев. – М.: Q&B, 2000. – 248 с.
8. Корупційні ризики в кримінальному процесі та судовій системі / [М.В. Буроменський, О.В. Сердюк, І.М. Осика та ін.]; Інститут прикладних гуманітарних досліджень, МАКонсалтинг. – К.: Москаленко О.М. ФОП, 2009. – С. 9.
9. Левин М. Явление коррупции в России. Победить это зло сложно, но бороться с ним можно / М. Левин, Г. Сатаров // Независимая газета. – 1997. – 2 октября.
10. Левин М.И. Математические модели коррупции / М.И. Левин, М.Л. Цирик // Экономика и математические методы. – 1998. – Т. 34. – Вып. 3. – С. 40–62.
11. Лопашенко Н.А. Противодействие российской коррупции: обоснованность и достаточность уголовно-правовых мер / Н.А. Лопашенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://sartraccc.sgap.ru./Pub/lopashenko\(18-03\)](http://sartraccc.sgap.ru./Pub/lopashenko(18-03))

12. Олсон М. Возвышение и упадок народов: экономический рост, стагфляция, социальный склероз / М. Олсон. – Новосибирск: ЭКОР, 1998. – С. 401
13. Першин Н.И. Коррупция – теория и жизнь / Н.И. Першин, И.Г. Селезнева // Известия Волгоградского государственного технического университета. – 2008. – Т. 7. – № 5. – С. 50–55.
14. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы / С. Роуз-Аккерман. – М., 2003.
15. Сатаров Г.А. Некоторые задачи и проблемы социологии коррупции / Г.А. Сатаров // Социология коррупции: материалы научно-практической конференции. – М., 2003. – С. 32–33.
16. Системы общегосударственной этики поведения: пособие Транспаренси Интернешнл / под ред. Джереми Поупа. – М., 1999.
17. Тимофеев Л.М. Институциональная коррупция: очерки теории / Л.М. Тимофеев. – М., 2000. – С. 54.
18. Тимофеев Л.М. Россия и коррупция: кто кого? / Л.М. Тимофеев. – М., 1999. – С. 19.
19. Шихата И. Взятка как рента за монопольное положение чиновников / И. Шихата // Чистые руки. – 1999. – № 1. – С. 32–36.
20. Abueva J.V. The Contribution of Nepotism, Spoils and Graft to Political Development // East-West Center Review. 1966. № 3.
21. Bayley D.H. The Effects of Corruption in a Developing Nation // Western Political Quarterly. 1966. Vol. 19. № 4.
22. Factors of crime committing [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Article/bustr_fenkorr.php
23. Friedrich Carl J. Corruption Concepts in Historical Perspective / Political corruption. A handbook. Edited by A.J. Heidenmeier, V.T. LeVine. New Brunswick, N.J., Oxford., 1989.
24. Leff N.H. Economic Development through Bureaucratic Corruption // American Behavioral Scientist. – 1964. – Vol. 8. – № 3.
25. Leyes C. What is the Problem About Corruption? // Journal of Modern African Studies. – 1965. – Vol. 3. – № 26.
26. Mauro P. Why Worry about Corruption? Wahington D.C. 1997.
27. Nye J. Corruption and Political Development: a cost-benefit analysis // American Political Science. – 1967. – № 2 (61). – P.417.
28. Rose-Ackerman S. Corruption: A Study in Political Economy. – N. Y.: Academic Press, 1978. – P.96.

2.2. Методичні підходи до оцінювання рівня корупції

У сучасній економічній теорії одними з перших дослідників корупції та її впливу на соціально-економічний розвиток вважають неоінституціоналістів. Вивчаючи державний сектор економіки, вони дійшли висновку, що держслужбовці різних рангів за надані послуги отримують відповідну винагороду або «плату», тобто ренту. Сьогодні корупцію називають головною перешкодою економічного і соціального розвитку, яка шляхом порушення прийнятих законодавчих норм гальмує інституційні перетворення у суспільстві. Зростання рівня корупції посилює нерівномірність розподілу доходів у національній економіці, зменшує доходи у суспільстві та перерозподіляє їх на користь невеликої групи, підвищуючи таким чином ступінь диференціації доходів населення в цілому. Складність подолання корупції в країнах з високим рівнем корумпованості полягає в тому, що нею пронизані усі верстви населення та всі сфери життєдіяльності людини. Окремі дослідники переконані, що в умовах недосконалості інституційних перетворень корупція сприяє розвитку бізнесу, будучи певним посередником між потребами бізнесу, які динамічно зростають, та неадаптованою до реальних умов законодавчою базою [5, с. 65]. На думку вітчизняних науковців, протидіяти корупції можна шляхом глибоких інституційних перетворень та відповідних змін у правосвідомості наших громадян [2; 8; 10].

Нині набуває актуальності проблема вибору методів дослідження корупції, які б максимально точно оцінювали стан або рівень корумпованості суспільства. До найбільш відомих методів визначення рівня корупції належать розрахунок індексу сприйняття корупції, показник контролю корупції, барометр глобальної корупції, індекс економічної свободи, індекс непрозорості та ін.

Відомими в Україні дослідниками основних детермінант корупції, методів її дослідження, теоретико-методичних засад протидії корупції є М. Флейчук, Я. Гончарук, А. Скрипник, В. Геець, А. Чухно та ін. Проаналізувавши їх наукові праці, а також офіційні публікації статистичних органів і міжнародних організацій, матеріали наукових досліджень та інтернет-ресурси, зупинимося на розгляді та оцінці основних методів дослідження корупції в Україні та світі.

Одним з найпоширеніших на практиці методів виміру корупції є **Індекс сприйняття корупції** (англ. Corruption Perception Index (CPI)), розрахований міжнародною організацією Transparency International. CPI – це сукупний індекс, створений за допомогою складання низки різних оцінок, що не раз піддавався жорсткій критиці за неточність, непослідовність і неможливість оцінити реальне значення конкретного корупційного індексу для країни [1, с. 220]. Цей індекс відображає сприйняття представниками ділових кіл країн світу корумпованості державного сектору економіки. CPI – це своєрідний зведений рейтинг, що оцінює розмах корупції в різних країнах і визначається на основі різних джерел – таких, наприклад, як Всесвітній економічний форум, Інститут розвитку менеджменту, Price Waterhouse Coopers, Freedom House та Gallup International. До показника входять оцінки попередніх років, щоб знизити раптові розбіжності в цифрах, викликані випадковими чинниками [14]. У найменш корумпованих країнах CPI становить – 9,0–10 балів, а в країнах з високим рівнем корупції – менше 3,0 бала. 2010 року найкращий результат продемонстрували Данія, Нова Зеландія та Сінгапур (9,3 бала кожна), найгірший – Сомалі (1,1 бала). Україна в рейтингу посіла 134 місце, набравши 2,4 бала. Таку ж суму балів отримали Азербайджан, Бангладеш, Гондурас, Зімбабве, Нігерія, Сьєрра-Леоне, Того і Філіппіни. Серед пострадянських країн Україна зайняла 9-ту

позицію, випередивши Таджикистан (на 0,3 бала), Киргизію (на 0,4 бала) та Туркменію і Азербайджан (на 0,8 бала кожному) [4] (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Рівень корупції в пострадянських країнах
у 2007 та 2010 роках***

№ з/п	Країни	Показник сприйняття корупції		Місце країни серед країн світу	
		2007	2010	2007	2010
Пострадянські країни					
1.	Естонія	6,5	6,5	28	26
2.	Литва	4,8	5,0	51	46
3.	Латвія	4,8	4,3	51	59
4.	Грузія	3,4	3,8	79	68
5.	Молдова	2,8	2,9	111	105
6.	Казахстан	2,1	2,9	150	105
7.	Вірменія	2,9	2,6	99	123
8.	Білорусь	2,1	2,5	150	127
9.	Україна	2,8	2,4	118	134
10.	Азербайджан	2,4	2,4	150	134
11.	Росія	2,5	2,1	143	154
12.	Таджикистан	2,2	2,1	150	154
13.	Киргизія	2,2	2,0	150	164
14.	Туркменія	2,2	1,6	162	172
15.	Узбекистан	2,7	1,6	175	172

* Примітка: дані [19]

Україна за останні три роки перемістилася з 118 на 134 місце серед 178 країн, що брали участь у дослідженні, знизивши показник СРІ на 0,4 в.п. Позитивну динаміку демонструє Грузія та країни Балтії, в яких активно відбуваються інституційні перетворення. Динаміка ІСК в Україні за 2001–2010 рр. показана на рис. 1.

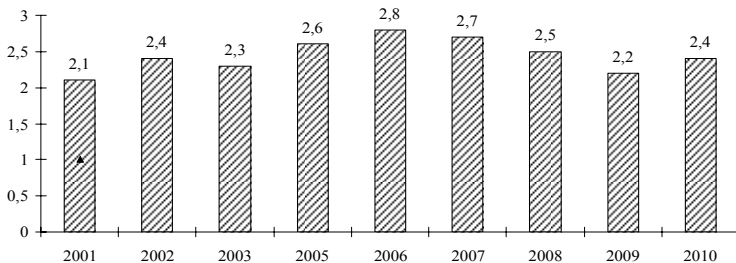

Рис. 1. Значення індексу сприйняття корупції в Україні у 2001–2010 роках

У цілому ІСК містить дані про сприйняття корупції в державних секторах економіки різних країн світу на основі великої кількості опитувань (як мінімум 14), проведених серед експертів у відповідних країнах [17].

Міжнародна організація Transparency International щорічно відстежує кореляційну залежність між ІСК та розміром ВВП на особу. Як видно з рис. 2, зростання останнього відбувається за абсолютного усунення корупції (коефіцієнт кореляції $r = 0,8$), що, на жаль, не можна сказати про нашу країну.

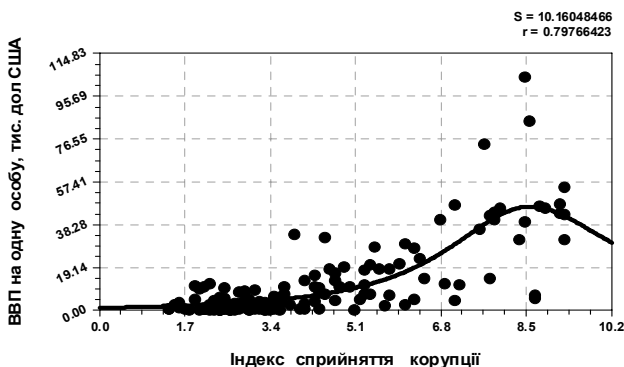

Рис. 2. Взаємозв'язок між індексом сприйняття корупції та ВВП на особу у розрізі 169 країн світу станом на 01.01.2011 р. [13; 19]

Не менш авторитетним визначником корупції вважається **Барометр глобальної корупції** (англ. – Global Corruption Barometer (GCB)), що розраховується Transparency International з 2003 р. Цей показник ґрунтується на опитуванні громадської думки про стан справ у різних сферах суспільного життя, зокрема в економіці, політиці, мас-медіа, освіті, законодавчих, судових та правоохоронних органах, дозвільній системі тощо. Причому критерії, за якими проводиться опитування, постійно змінюються. Так, у 2007 р. експерти оцінювали стан корумпованості у 14 сферах суспільного життя, у 2008–2009 рр. – у 6, а в 2010 р. – в 11-ти різних секторах. Оцінювання GCB здійснюється за 5-бальною шкалою, згідно з якою 1 бал означає відсутність корупції, а 5 балів – найвищий ступінь корумпованості. Вибіркові результати опитування подані у табл. 2.

Варто зауважити, що з 2007 р. до 2010 р. середнє значення показника GCB в Україні погіршилося, причому рівень корумпованості зріс у судовій системі і правоохоронних органах влади, а також в освітній сфері. Найвищий рівень корупції спостерігався у 2009 р., коли середнє значення GCB сягнуло позначки 4,3 [19]. Росія, на відміну від України, поліпшила своє становище, особливо завдяки зниженню корупції у законодавчій та виконавчій владі, приватному секторі економіки. Найліпші результати демонструє Грузія, якій вдалося практично повністю подолати корупцію в правоохоронних органах, армії, системі освіти, зробити абсолютно прозорою дозвільну систему, митні органи тощо. Грузія за останні кілька років випередила такі найменш корумповані країни світу, як Фінляндія, Швеція та Сінгапур.

Загалом підсумки досліджень підтверджують, що виконавча та судова гілки влади вважаються найбільш корумпованими в країнах пострадянського простору, а в найбільш економічно розвинутих та найменш корумпованих країнах корупційні схеми найпоширеніші в політичних партіях.

Таблиця 2

**Корумпованість різних секторів та інституцій в Україні,
Росії та у найменш корумпованих країнах ***

Країна	Рік	Середнє значення GCB	Ступінь корумпованості в окремих сферах суспільного життя									
			політичні партії	парламент / законодавство	правоохоронні органи	бізнес / приватний сектор	ЗМІ	судова система	неурядові організації	релігійні установи	армія	система освіти
Україна	2007	3,6	4,1	4,1	4,1	3,9	3,2	4,2	3,2	2,3	3,1	3,8
	2010	3,67	4,0	4,1	4,3	3,7	3,2	4,4	3,2	2,3	3,5	4,0
Росія	2007	3,61	3,7	3,9	4,1	3,9	3,7	3,9	3,2	2	3,8	3,9
	2010	3,41	3,5	3,6	3,9	3,4	3,2	3,7	3,1	2,5	3,5	3,7
Фінляндія	2007	2,45	3,3	2,5	1,8	2,9	3,0	2,1	2,5	2,6	1,8	2,0
	2010	2,56	3,7	2,9	1,9	3,0	2,7	2,0	2,5	2,7	2,0	2,2
США	2007	3,36	4,1	3,7	3,2	3,5	3,6	3,5	3,0	3,1	2,9	3,0
	2010	3,4	4,3	4,0	3,3	3,6	3,5	3,4	3,0	3,1	2,8	3,0
Грузія**	2010	2,29	2,9	2,6	2,1	2,4	2,4	2,9	2,2	1,4	1,8	2,2

Примітка: * складено за даними [19]

** Даних за 2007 р. немає

Показником, який характеризує рівень корупції в країні та відображає добробут її громадян, є **Індекс економічної свободи** (англ. «Index of Economic Freedom» (IEF)). Він визначає, якою мірою інститути і політичний курс держави підтримують економічну свободу в країні у цілому. Ступінь економічної свободи залежить від можливості особистого вибору, вільного обміну на ринках, свободи входу на ринки та виходу з них, захисту особистості та її власності. Індекс економічної свободи базується на 10-ти індексах, які оціню-

ються за шкалою від 0 до 100, причому позначка «100 балів» відповідає максимальній свободі.

Аналіз проведених досліджень та опитувань підтверджує, що в країнах з високим рівнем економічної свободи та конкурентоспроможності спостерігаються тенденції зростання економічного потенціалу, збільшення обсягу ВВП на особу, підвищення соціальних стандартів життя та ін. В Україні, на жаль, рівень добробуту громадян та соціальні виплати є одними з найнижчих серед країн з перехідною економікою. Обсяг ВВП на особу (3,9 тис. дол. США) у п'ять разів менший за аналогічні показники у Словаччині, Чехії, Угорщині та більш як у 10 разів – за показники в Японії, Німеччині та США (див. рис. 3).

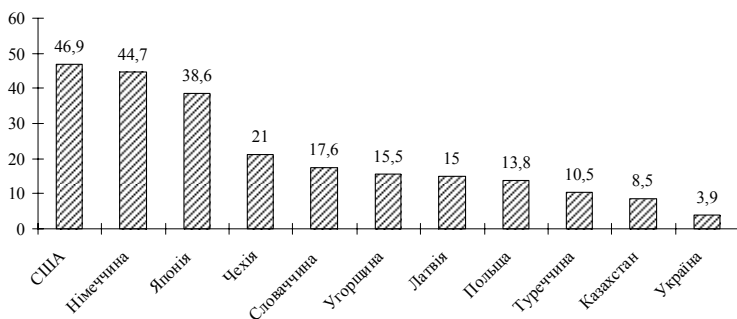

Рис. 3. Обсяг ВВП на особу в розвинених країнах світу, країнах ЦСЄ та Україні в 2010 році, тис. дол. США

У 2010 році Україна посіла 162 місце, погіршивши результат 2009 року на 10 позицій і скотившись до рівня кінця 1990-х (у 1999 році – 43,7%). Динаміка Індексу економічної свободи очевидно демонструє, як після стрімкого поліпшення результату з кінця 90-х років, Україна після 2005 року розпочала невпинний рух назад.

Графічна інтерпретація ІЕФ у 2010 р. подана на рис. 4.

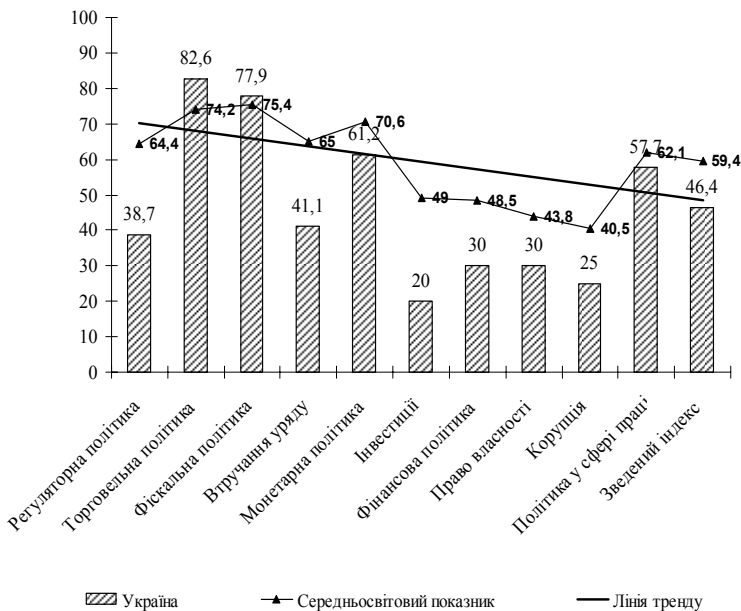

Рис. 4. Індекс економічної свободи 2010

Як видно з рисунка, за всіма складовими ІЕФ Україна має нижчі показники за середньосвітові, окрім компонентів «Торговельна політика» та «Фіскальна політика».

Аналіз основних компонентів зведеного Індексу економічної свободи 2010 підтверджує, що найневдалішими були дії української влади стосовно:

– *регуляторної політики* (ця складова характеризує ступінь економічної свободи у питаннях, пов'язаних з відкриттям та закриттям підприємства, його функціонуванням відповідно до вимог законодавства країни), де розрив між середньосвітовим значенням та індексом України становив 25,7 в.п.;

– *інвестицій*, коли через обтяжливу бюрократію та правила, які стримують приплив інвестицій, ІЕФ знизився порівняно зі світовим значенням на 29,0 в.п.;

– *ступеня втручання уряду* в економічне життя суб'єктів господарювання, зокрема навантаження на бюджет, частки державного сектору та втручання уряду в політику приватних підприємств (різниця між середньосвітовим значенням та індексом України становила 23,9 в.п.);

– *фінансової політики*, коли визначається ступінь розвитку фінансової системи України та органів державного регулювання. На жаль, і надалі вітчизняна фінансова система є нерозвиненою, ринок цінних паперів перебуває на стадії становлення, а ринок банківських послуг два роки поспіль демонструє від'ємні фінансові результати;

– *корупції*, особливо щодо формату її поширення. Україна значно відстає від цивілізованих європейських країн у питаннях ефективної протидії цьому негативному явищу [9].

Професор М. Флейчук у своїх дослідженнях здійснила кількісне визначення передумов та факторів корупції на мікро- та макрорівнях. В узагальненому вигляді його можна зобразити як сукупність індикаторів монополізації окремих сфер діяльності та неефективності інституцій за винятком відповідальності та мотивації до легальної діяльності:

$$K = (M + I) - (O + Z_{leg}), \quad (1)$$

де K – індекс корупції; M – індекс монополізації окремих видів діяльності, $0 \leq M \leq 1$; I – коефіцієнт ефективності інституціональної бази $0 \leq I \leq 1$; O – коефіцієнт відповідальності службовців $0 \leq O \leq 1$; Z_{leg} – коефіцієнт мотивації до легальної діяльності $Z_{leg} \leq 0$.

На мікрорівні поведінка окремого службовця мотивується спрощеною моделлю «ринку хабарів», де G – прибуток службовця, а π_i – прибуток підприємства:

$$\begin{cases} G(X^i) = X^i - J(X^i) \cdot V_R - R(X^i) \cdot V_J; & (2) \end{cases}$$

$$\begin{cases} \pi_i(X^i) = P^i q - T^i - Tax - X^i - D^i(X^i) \cdot V_J - N^i(X^i) \cdot V_J; & (3) \end{cases}$$

$$\begin{cases} B_s = B_{tot} + \{I(Inst; (V_R + V_J)) - L[X^i(-Inst; -(V_R + V_J))]\} & (4) \end{cases}$$

де X^i – загальний обсяг хабара, сплаченого i -м підприємством, грн; P^i – ціна одиниці продукту i -го підприємства, грн; q – кількість продукту, необхідного державі, в натуральному вимірі; $J(X^i)$ – середній розмір штрафу для службовця, грн; $R(X^i)$ – моральні збитки для службовця під час одержання хабара X^i вартісно виражені, грн; T^i – собівартість виробництва q одиниць продукції для i -го підприємства, грн.; Tax – податки та інші види обов’язкових платежів, грн; $D^i(X^i)$ – середній розмір штрафу для підприємства, грн; $N^i(X^i)$ – моральні збитки для представника підприємства під час давання хабара X^i в грошовому еквіваленті, грн; V_R – вірогідність покарання службовця, $0 \leq V_R \leq 1$; V_J – вірогідність покарання хабародавця i -го підприємства, $0 \leq V_J \leq 1$; B_s – сальдо державного бюджету, грн, B_{tot} – сальдо бюджету за винятком витрат та доходів, пов’язаних з корупційною діяльністю, грн; I – дохід бюджету, пов’язаний з протидією корупційним злочинам (штрафи, збережені матеріально-фінансові ресурси тощо), грн; $Inst$ – якість інституцій, $0 \leq Inst \leq 1$; L – витрати на протидію корупції, грн.

На макрорівні наведена модель дозволяє оцінити ефективність державного фінансування заходів протидії корупції. Необхідно також брати до уваги співвідношення витрат (сумарна величина хабарів і надмірні витрати на протидію корупції) та доходів (сплачені штрафи, збережене майно) бюджету і вірогідність покарання за корупційні дії [10].

Показником, що відображає схильність підприємців окремих держав давати різного роду винагороди в обмін на певні послуги, є **Індекс хабарництва** (англ. *Bribe Payers Index* (BPI)). Цей індекс оцінюється за 10-ти бальною шкалою, і що нижчий бал, то вищий ступінь готовності фірм з цієї країни до давання хабарів під час здійснення господарської діяльності за кордоном. У 2011 році експерти Transparency International проаналізували діяльність компаній у 19 основних секторах економіки 28 країн світу. За їхніми оцінками, хабарництво найбільше поширене у будівельній галузі та під час виконання громадських робіт. Країною, підприємці якої найчастіше вдавалися до хабарів, визнано Росію (6,1 пункту). Найрідше дають хабарі фірми з Нідерландів, Швейцарії, Бельгії, Німеччини та Японії. Сполучені Штати Америки опинилися на 10 місці. Проте жодна з країн, зокрема з Великої двадцятки, не виявилася «абсолютно чистою». Найнижчий рівень хабарництва у 2011 році зафіксовано в Голландії – 8,8 пункту, найвищий, окрім Росії, – у Китаї та Мексиці (6,5 і 7 пунктів відповідно). Попередній рейтинг складався в 2008 р., в якому Росія також перебувала на найнижчому рівні – 5,9 [6].

На думку багатьох дослідників, провідна позиція Росії в індексі хабарництва не повинна викликати здивування, адже країна, що бореться з внутрішньою корупцією, особливо в державних установах, не може не мати проблем і за кордоном. Підписаний в травні 2011 р. між Росією та Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) антикорупційний законопроект про боротьбу з підкупом іноземних чиновників, передбачає обов'язкове розслідування фактів хабарництва і кримінальне переслідування у випадку їх виявлення.

Варто зауважити, що подібні акти підписано і в інших країнах. Так, у Великобританії з 1 липня 2011 р. набув чинності UK Bribery Act (Закон «Про боротьбу з хабарництвом»).

твом»), за яким британські компанії, а також іноземні фірми, що працюють у Великобританії, не мають права брати або давати хабар. Хабарництво вважається кримінально караним злочином. Діяльність американських компаній регулюється Законом «Про боротьбу з корупцією у зовнішньоекономічній діяльності» від 1977 р. За ним американські, а також іноземні компанії, що працюють у США, не мають права давати хабар офіційній особі. Закон визначає поняття «офіційної особи», якою, наприклад, є і лікар, який працює в державній клініці. З 1 травня 2011 р. в Китаї були прийняті поправки до закону, за яким хабарництво, як і в британському законодавстві, вважається кримінально караним злочином, за який можна сісти у в'язницю на 10 років. Раніше Кримінальний кодекс Китаю передбачав притягнення до відповідальності лише у випадках підкупу китайських офіційних осіб. 10 років в'язниці — це ще не найсуворіше покарання за хабарництво в Китаї. Коли йдеться про великі суми або про сприяння в контрабанді, то обвинуваченого можуть засудити до страти [6].

В останні роки набули поширення статистичні методи дослідження корупції. На основі аналізу взаємовідносин бізнесу та влади російський вчений Г. Сатаров отримав кількісні оцінки інтенсивності (середня кількість за рік) таких контактів, середнього розміру хабара та загальної частки валових доходів, що направлено на хабарі держслужбовцям у Росії. Дослідник намагався оцінити параметри корупційної угоди, беручи до уваги часовий аспект та розмір хабара. Якщо зважати на два параметри цього процесу, а саме його інтенсивність і середній розмір хабара, та довести, що дані величини є незалежними, то їх добуток відображатиме середній річний «внесок» однієї фірми. А помноживши останній індикатор на кількість суб'єктів господарювання, одержимо розмір річного доходу чиновників від ділової корупції [7, с. 4]. Результати проведених досліджень

свідчать про тенденцію щодо збільшення середнього розміру хабара, темпи якого, наприклад, суттєво перевищують темпи зростання цін на житло.

Одним із найпопулярніших індексів сьогодні є **Індикатор державної влади у різних країнах світу** (англ. «World Government Indicator» (WGI)), суть якого полягає в агрегуванні результатів соціологічних, економічних та політичних досліджень, проведених різноманітними міжнародними організаціями. По суті, WGI не є «корупційним» індексом, оскільки вимірює інші фактори, щоб скласти управлінську картину» кожної країни. До його складу входять такі комплексні показники, як: гласність і підзвітність влади; політична стабільність і відсутність насильства; ефективність уряду; якість регуляторної політики; верховенство права; контроль рівня корупції (відображає ефективність державної політики у боротьбі з попередженням корупції). З 1996 р. Інститут Світового Банку розраховує WGI на основі більш як 30-ти різних інформаційних джерел у понад 200 країнах та 25 різних організацій світу [15]. Розраховані інтегральні індекси відображають основні аспекти державної влади, а саме: процес проведення державних виборів, їх моніторинг; порядок зміни влади; здатність уряду до формування та реалізації ефективної політики; ставлення громадян до державної влади; рівень розвитку суспільних інститутів. Індекс змінюється від - 2,5 (контроль відсутній) до 2,5 (абсолютний контроль). За рівнем контролю корупції Україна характеризується загрозово низькими значеннями. У 2008 р. показник становив - 0,72 і практично не змінився за десять років. Найвищим його значення було у 2005 р., а з 1996 р. (- 0,77) спостерігалася позитивна низхідна тенденція. Показник WGI в окремих країнах світу 2008 року був таким: у Молдові – - 0,64, у Білорусі – - 0,79, у Росії – - 0,98, у Казахстані – (- 0,91).

Одночасно країни, які мали такі самі вихідні постсоціалістичні трансформаційні умови, наприклад Польща та Чехія, характеризувалися високими індексами контролю корупційної діяльності (відповідні значення становили – 0,38 та 0,63). Лідерами серед країн, що ефективно протидіють корупції, є Фінляндія та Сінгапур (2,23 та 2,22), індекси яких істотно перевищують індекс США (1,72).

Ще одним показником, який з 1999 р. почав обчислювати Світовий банк, є **Характеристика ділового і підприємницького середовища** (англ. – «Business Environment and Enterprise Performance Survey» (BEEPS)). На думку експертів цієї авторитетної інституції, корупція і нерозвинутість інститутів перешкоджають веденню бізнесу та притоку інвестицій [11]. Цей індекс є одним з компонентів інтегрального показника, що характеризує перешкоди з боку державних органів влади у веденні підприємницької діяльності та рівень адміністративної корупції. BEEPS створено з метою ефективного вимірювання якості управління в двадцяти країнах Східної Європи і середньої Азії за оцінками представників приватного сектору. Його величина змінюється від 1 (немає корупції) до 4 балів (надзвичайно високий рівень). До основних індикаторів характеристики ділового клімату належали: фінансова стабільність; рівень розвитку інфраструктури; політична стабільність; рівень інфляції; стабільність національної грошової одиниці; рівень корупції; рівень злочинності, у тому числі організованої; ефективність регуляторної політики здійснення підприємницької діяльності; ефективність законодавчої, виконавчої та судової гілок влади; діяльність Центрального банку; фінансування політичних партій тощо.

Результати досліджень підтвердили тезу про те, що країнам із найвищим рівнем корупції властиві низькі показники соціально-економічного розвитку. Окрім цього,

BEEPS надав чудову можливість емпірично дослідити системи, на які намагаються впливати приватні компанії, і таким чином оцінити новий підхід до реалій зрощування бізнесу з державою в регіоні та отримати нові дані для антикорупційних та спільних державно-приватних проектів [1, с. 220].

Міжнародна аудиторська компанія Price Waterhouse Coopers оцінює ступінь економічної свободи або прозорості ведення бізнесу на основі **Індексу непрозорості** (англ. – Opacity Index (OI)). Індекс непрозорості є інтегральним індексом, що розраховується на основі 5 базових показників, які характеризують найважливіші сфери економічного життя країни, а саме: (1) корупція в органах державної влади; (2) ефективність законодавства, що регулює право власності; (3) якість економічної політики (фіскальна, монетарна, податкова); (4) розвиток фінансового ринку; (5) рівень регуляторного втручання під час здійснення господарської діяльності. ОІ виражається у базових одиницях (100 базових одиниць = 1 %) і що більшим є його значення, то вищий рівень непрозорості країни.

За результатами оцінювання у 2008 р. найвищий рівень непрозорості спостерігався в роботі органів державної влади. Причому найсприятливіше середовище для ведення підприємницької діяльності було у розвинених країнах у той час, як у країнах з низьким рівнем доходів корумпованість влади досягала 80%, неефективність законодавчої бази – близько 58%, а «непрозорість» економічної політики – майже 48% [16].

Показником, який стосується визначення ступеня корумпованості суспільства, є індикатор **Свобода у світі** (англ. – «Freedom in the World» (FW)). Свобода в країні оцінюється на основі індексу політичних прав та індексу цивільних свобод. Кожен із індексів змінюється від 1 до 7 балів, де 1 бал ідентифікує «найвільнішу» державу, 7 балів – най-

менш «вільну». На основі рейтингу всі країни поділяються на 3 групи: «вільні» (індекс становить від 1 до 2,5 бала); «частково вільні» (від 2,6 до 5,5 бала); «залежні» (5,6 до 7 балів) [2, с. 14].

Одним із індикаторів, що відображає ефективність регулювання підприємницької діяльності в країні, є показник **Ведення бізнесу** (*англ.* – Doing Business (DB)), який характеризує стан корупційної активності під час ведення підприємницької діяльності. Країни ранжуються за показниками прозорості ведення бізнесу від 1 до 181 місця залежно від умов зайняття підприємницькою діяльністю. Так, лідерами у списку є країни, в яких створені найліпші умови для підприємницької діяльності. Результати досліджень знову підтверджують, що в групу країн із найсприятливішим підприємницьким кліматом потрапили Сінгапур, Нова Зеландія, США, Гонконг, Данія, Великобританія, Ірландія, Канада. Австралія та Норвегія. Окрім того, ці країни демонструють високі результати економічного розвитку та низький рівень корупції. Україна в цьому рейтингу посіла 144 місце у 2008 р. та 145 місце у 2009 р., пропустивши поперед себе такі країни, як Росія – 112 і 120 місце; Білорусь – 115 і 85 місця; Польща – 72 і 76 місця. У 2010 р. Україна зайняла 162 місце серед 183 країн світу, а у 2011 році – 164 серед 179 країн і була останньою серед європейських держав [3].

Показником, що відображає ступінь ризику у світі та стосується оцінки рівня корумпованості в країні, є індикатор **Міжнародне керівництво з оцінювання ризику в країнах** (*англ.* – The International Country Risk Guide (ICRG)). Цей індикатор розраховується на основі 22 змінних, об'єднаних у три групи ризику. Перша група охоплює показники політичного ризику та оцінюється від 0 до 100 пунктів. До другої входять показники фінансового ризику за шкалою від 0 до 50 балів, а третя – детермінанти економічного ризику з такою ж шкалою оцінювання – від

0 до 50 балів. Наступним кроком є визначення питомої ваги кожного з видів ризику на основі розрахунку їх вагових коефіцієнтів та подальше їх додавання. Якщо отримане значення показника становить 80–100 балів, то ступінь ризику в такій країні вважається дуже низьким, якщо 0–49,9 пункту – надто високим [18].

Для вчених і практиків різноманітність показників та методів оцінювання корупції може бути безумовною перевагою, оскільки неточність одних методів може компенсуватися надмірною скрупульозністю інших. Окрім того, використання різних показників дозволяє скласти більш контрастну картину та одержати вірогіднішу оцінку про ступінь корумпованості у суспільстві. Величезна кількість даних, накопичених за останні 20 років, і теоретичних моделей, призначення яких – пояснити причини, наслідки і противаги корупції, також позитивно впливають на формулювання нових показників. Проте у вивченні корупції сьогодні виникають ті самі проблеми, що і багато років тому. Всупереч зростанню складності індексів, проблеми не змінюються, а кожен новий показник породжує все нові виклики. Дослідники корупції всі недоліки та проблеми, пов'язані з її вивченням та способами оцінювання, умовно поділяють на чотири групи: 1 – проблема сприйняття, 2 – проблема похибки, 3 – проблема недостатності, 4 – проблема дії [1, с. 220].

Проаналізувавши теоретико-методичні підходи до оцінювання рівня корупції в окремії країні, розглянемо результати економіко-математичних досліджень вітчизняних науковців А. Скрипника та А. Вдовиченка [8]. Ці дослідники, використовуючи інструментарій статистичного аналізу, визначили детермінанти корупції та виявили сталі статистичні зв'язки між рівнем корупції та групами індикаторів розвитку суспільства. Вважаємо за

доцільне навести окремі результати їх роботи в цьому монографічному дослідженні¹.

Серед величезної кількості факторів, що використовуються в статистичних дослідженнях для визначення корупції, згадувані автори вибрали чинники, які характерні та проявляються в економіках трансформаційного або перехідного типу.

Як показник рівня корумпованості суспільства вибрали індекс сприйняття корупції (CPI), про який ішлося вище. Ендогенна змінна (Y) розраховується як відношення місця країни в рейтингу ІСК до загальної кількості країн, щоб узяти до уваги корумпованість однієї країни стосовно інших. Завдяки цьому алгоритму країни з низьким рівнем корупції мають низьке значення показника Y (Данія, Фінляндія), а в країнах з високим рівнем корупції значення Y наближається до одиниці.

У рамках емпіричного дослідження факторів, що визначають корупцію, дослідники обрали такі змінні: X_1 – рівень ВВП на особу (вимірюється в доларах США); X_2 – обсяг прямих іноземних інвестицій (ППІ) на особу (в доларах США) як змінна, що відображає інвестиційну привабливість країни та очікування інвесторів щодо подальшого розвитку окремої країни; X_3 – індекс політичних і громадянських свобод у країні (три градації: – 1 – повна несвобода, 0 – частково вільна країна, 1 – вільна країна); X_4 – індекс економічної свободи, що визначається як відношення місця окремої країни в рейтингу до загальної кількості досліджуваних країн. Перше місце відповідає країні з найбільшими економічними свободами, відповідно, і співвідношення X_4 буде найменшим; X_5 – рівень освіти в країні, що розраховується як частка населення з трирів-

¹ Повна версія статті опублікована в журналі «Економіка України». – 2009. – № 4. – С. 29–43.

невою (tertiary education) освітою в загальній кількості населення; X_6 – рівень державного навантаження на економіку країни, що визначається як частка доходів центрального уряду країни у ВВП; X_7 – індекс конкурентоспроможності країни, що характеризується відношенням місця окремої країни в рейтингу до загальної кількості досліджуваних країн (найменше значення показника відповідає найбільш конкурентоспроможній країні); X_8 – відношення міжбюджетних трансфертів до ВВП, показник, який відображає рівень децентралізації системи державних фінансів; X_9 – показник рівня бідності в країні, який обчислюється як частка населення, що має щоденний дохід, нижчий за 2 дол., у цінах 1993 р.; X_{10} – частка урядових споживчих витрат у загальному споживанні. До таких витрат належать витрати уряду на товари і послуги у сферах оборони, судової системи, освіти, медицини тощо. Водночас до урядового споживання не входять трансферти, пов'язані із соціальним захистом населення, виплатами на безробіття тощо; X_{11} – функція суспільного добробуту, яка враховує рівень економічного розвитку (ВВП на особу) та ступінь неоднорідності розподілу доходів (коефіцієнт Джині), який автори пропонують замінити на показник бідності (відсоток населення, що проживає за загально-визнаною межею бідності – 2 дол. на добу); X_{12} – рівень незаангажованості судової системи. Показник, який розраховується на основі експертних оцінок фахівців Співтовариства Економічної Свободи (Economic Freedom Network). Що вищий цей показник, то більш об'єктивні та неупереджені рішення національних судів.

Звичайно, це далеко не повний перелік змінних, які використовуються для визначення детермінантів корупції. Частка державного боргу у ВВП, рівень інфляції, рівень монетизації, кількість років утвердження демократії, характер економіки (частка експорту сировини у ВВП),

ступінь відкритості економіки (усереднена частка експорту та імпорту у ВВП), ступінь використання праці жінок – це не всі фактори, що застосовуються в сучасних статистичних дослідженнях для визначення детермінант корупції. Проте були обрані змінні, які доступні в українських і світових статистичних джерелах та певною мірою піддаються суспільному контролю і державному регулюванню.

Наступний етап дослідження передбачає групування зазначених показників за певними критеріями. До таких параметрів належать:

1) показники добробуту або економічного успіху як країни в цілому, так і кожного її громадянина (з нашої вибірки це показники X_1 , X_2 , X_9 , X_{11});

2) параметри інституційної зрілості країни, які допомагають зрозуміти напрям розвитку суспільства, пріоритетні цінності та рівень самосвідомості. Це показники X_3 , X_4 , X_5 , X_7 , X_{12} ;

3) показники, у яких береться до уваги роль держави в економічному житті суспільства. До цієї вибірки належать показники X_6 , X_8 , X_{10} .

Усі змінні умовно можна поділити на позитивні та негативні. Позитивними вважають змінні, коефіцієнт кореляції яких з ВВП або доходом на особу (X_1) має додатні значення. До таких змінних належать X_2 , X_3 , X_5 , X_6 . Щодо значень змінних X_4 , X_7 , X_9 , то для них характерне зростання під час погіршення ситуації в країні, тому кореляція з рівнем економічного розвитку повинна бути від'ємною. Рівень децентралізації в країні визначає змінна X_8 , тому для надмірно централізованих країн коефіцієнт кореляції з X_1 має бути від'ємним і навпаки. Показник X_{10} відображає ступінь залучення державних чиновників до суспільних перетворень. Більшість дослідників висуває гіпотезу про позитивний зв'язок між корумпованістю

суспільства та розмірами державного апарату, який займає певну частку у сфері послуг та виробництва. Параметр X_{11} відображає певний дисбаланс між показником добробуту країни (X_1) та нерівномірністю його розподілу, що спричиняє підвищення рівня бідності. У літературних джерелах висувається припущення про позитивний зв'язок між ступенем неоднорідності розподілу доходів (рівня бідності) та індексом корупції, а також від'ємний зв'язок з показником X_1 . Головним чинником у визначенні детермінантів корупції є рівень незаангажованості судової системи (X_{12}). В умовах сьогодення судова система слугує не тільки сферою корупційних дій, але й інструментом реалізації корупційної діяльності в інших сферах.

Наведемо результати емпіричних досліджень головних визначників корупції в Україні в 2004–2007 рр. та дамо їм економічну оцінку. Становище України відповідно до позицій у вибраних показниках відображено в таблиці 3.

Таблиця 3

**Місце та показники України за обраними екзогенними
змінними порівняно з країнами, що мали найбільші
показники у 2004–2007 рр.**

Показник	Країна-лідер	Значення показника	Україна*	Значення показника
1	2	3	4	5
Y	Данія	9,4	118/179	2,7
X_1 (дол.)	Люксембург	86556,9	106/180	2079,9
X_2 (дол.)	Люксембург	30087,3	86/174	105,1
X_3	Фінляндія, Ісландія		Статус: частково вільне суспільство (вільне з 2007 р.)	
X_4	Гонконг	90,6	135/165	51,6

*Корупція:
теоретико-методологічні засади дослідження*

1	2	3	4	5
X ₅ (%)	Південна Корея	90,0	13/131	69,2
X ₆ (%)	Мадагаскар	60,4	29/107	33,6
X ₇	Швейцарія	5,81	78/125	3,89
X ₈ (%)	Німеччина	28,7	15/110	20,3
X ₉ (%)	Уганда	95,7	87/99	4,9
X ₁₀ (%)	Ботсвана	44,2	33/141	24,9
X ₁₁ (дол.)	Люксембург	86556,9	65/124	1979,1
X ₁₂	Данія	9,1	104/138	3,1

* перша цифра показує місце України у загальному списку країн; друга – кількість країн, що брали участь у дослідженні

З наведених даних видно, що Україна посідає досить пристойні місця в глобальному світі лише за такими параметрами, як рівень освіти населення (X₅) та рівень бідності (X₉). Крім того, Україна знаходиться на достатньо високих місцях за такими неоднозначними показниками, як рівень навантаження на економіку (X₆), відношення міжбюджетних трансфертів до ВВП (X₈), рівень урядового споживання (X₁₀). За всіма іншими показниками ми перебуваємо в другій половині або «на дні» рейтингів.

Стандартна процедура кореляційного аналізу передбачає на першому етапі дослідити наявність лінійного зв'язку між показником корупції та обраними нами екзогенними змінними. При цьому були розраховані коефіцієнти кореляції Пірсона для повних рядів даних та часткові коефіцієнти кореляції, в яких не береться до уваги вплив інших факторів, для зведених масивів даних. Коефіцієнти кореляції Пірсона було розраховано для виявлення зв'язку між двома факторами, одним з яких є рівень корупції, а іншим – відповідна екзогенна змінна.

Часткові коефіцієнти кореляції було розраховано для усунення взаємного впливу факторів і виділення зв'язку саме з рівнем корупції (Y). З метою встановлення щільності взаємозв'язку використовувався t -критерій, який обчислюється як відношення коефіцієнта кореляції до його стандартної похибки.

Результати аналізу дозволили зробити висновок, що всі обрані характеристики мають щільний лінійний взаємозв'язок з індексом корупції за коефіцієнтом кореляції Пірсона. Причому, якщо зі збільшенням ВВП на особу рівень корупції зменшується, то зі зниженням рівня освіти населення індекс корупції зростає. Найбільший зв'язок з ІСК показали змінні A_3 (- 0,3389), X_4 (0,4586), X_6 (- 0,4097), X_7 (0,4063), X_9 (0,2368), X_{12} (- 0,2498).

Для об'єктивного аналізу було визначено взаємний вплив екзогенних змінних, що дозволило надалі уникнути мультиколінеарності. Виявлення мультиколінеарних змінних здійснено шляхом побудови звичайної кореляційної матриці та матриці часткових кореляцій, з якої стало зрозуміло, що корельованими є змінні X_1 , X_9 , X_{11} та змінні X_7, X_{12} .

Так, щільний обернений зв'язок між рівнем ВВП на особу (X_1) і рівнем бідності (X_9) є цілком логічним, оскільки лише багата країна може подолати бідність і пришвидшувати темпи економічного зростання. Змінна X_9 відображає частку населення, яке проживає за встановленою межею бідності. Функція суспільного добробуту (X_{11}), що залежить і від рівня економічного розвитку, і від ступеня неоднорідності розподілу доходів, теж визначає пряму залежність з X_1 . Статистична значущість цієї змінної означає, що на рівень корупції в країні впливає нерівномірність розподілу суспільних благ.

Другий набір мультиколінеарних змінних (X_7 , X_{12}) ставить нас перед дилемою виключення одного показника

зі сфери дослідження. Оскільки індекс конкурентоспроможності країни розраховується на основі Індексу глобальної конкуренції (ІГК) і лише частково залежить від корупційного фактора, і від фактора неупередженості судів, надалі не будемо брати його до уваги. До групи показників, які характеризують об'єктивність і незалежність суддів та становище інститутів влади (X_{12}), входять: прозорість політики уряду, марнотратство уряду, надійність правоохоронних органів, незалежність судів, ступінь урядового регулювання, упередженість чиновників під час прийняття рішень тощо.

Результати побудови багатфакторної регресійної моделі для досліджуваного періоду виявилися такими. На першому етапі розрахунків для з'ясування найбільш статистично значущих факторів застосовано увесь набір незалежних змінних. Далі по чергово усувалися статистично не значущі змінні, доки не залишилися фактори з рівнем значущості $p < 0,05$. Усуваючи статистично не значущі фактори, ми практично не втратили в показниках адекватності моделі – коефіцієнт детермінації (R^2) змінився з 0,918 до 0,896.

Статистично значущими виявилися фактор політичних і громадянських свобод (X_3), показники економічної свободи країни (X_4), навантаження на економіку країни (X_6), неупередженості судів (X_{12}) і чинник рівня бідності населення (X_9).

Звичайно, результати такого дослідження не виявляють причинно-наслідкових зв'язків, проте можемо з упевненістю стверджувати, що наведені детермінанти є індикаторами пов'язаних з корупцією процесів. Наприклад, низький рівень політичних свобод у країні свідчить про розвиток корупції, і водночас корупція спричиняє обмеження політичних свобод громадян. Варто зауважити, що знаки регресійних коефіцієнтів у остаточній моделі збігаються зі знаками, виявленими під час побудови мат-

риці кореляційних взаємозв'язків (у випадку і звичайної, і часткової кореляції), що свідчить про стійкість отриманих взаємозв'язків.

Ієрархія факторів, що впливають на рівень корупції в країні, побудована таким чином: найбільш впливовим є фактор неупередженості судів (X_{12}), а найменш впливовим – чинник навантаження на економіку (X_6). Для країн із доходом, нижчим за середній, (до яких належить Україна), найбільшого впливу на рівень корупції знову-таки набуває неупередженість судів, а найменшого – рівень бідності населення (X_9). Менш впливовими на рівень корупції виявилися індекси політичних і громадських свобод (X_3), економічної свободи (X_4).

Результати здійсненого аналізу показали слабкий зв'язок та низьку кореляційну залежність рівня корупції від таких показників, як рівень ПП на особу (X_2), рівень освіти населення (X_5), відношення міжбюджетних трансфертів до ВВП (X_8), частка урядового споживання в загальному суспільному споживанні (X_{10}). Емпіричні дослідження бінарного зв'язку кожного з наведених факторів з рівнем корупції дозволили дійти таких висновків:

- рівень ПП в країну має обернений взаємозв'язок з рівнем корупції, що з позиції інвестиційних очікувань та ринкових механізмів формування рентабельності інвестиції є цілком логічним (X_2);

- рівень освіти в країні також має обернений зв'язок з рівнем корупції в країні; це збігається з гіпотезою про те, що зростання корупції спричинене низьким культурним та освітнім рівнем суспільства (X_5);

- рівень міжбюджетних трансфертів має обернений зв'язок з ІСК, тобто децентралізація влади спричиняє підвищення рівня корупції в країні (X_8);

- рівень урядового споживання має обернений зв'язок з рівнем корупції (що спростовує думку про те, що зі збіль-

шенням частки держави в економічному житті суспільства підвищується і рівень корумпованості) (X_{10}).

Зазначені показники були поетапно усунути в процесі побудови багатофакторної регресії через свою статистичну незначущість, незважаючи на досить щільні бінарні зв'язки. Отже, під час дослідження з'ясовано, що рівень корумпованості в Україні може бути знижений за рахунок підвищення показників рівня економічних свобод та неупередженості суддів.

Загалом у економічній літературі представлений широкий вибір показників корупції та методів її оцінювання, які можна використовувати в наукових дослідженнях та адаптовувати до сучасних умов перехідної економіки.

Список використаних джерел

1. Волянська О.В. Методологічні проблеми міжнародних порівняльних досліджень корупції / О.В. Волянська // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Випуск 16. – 2010. – С. 218–221.

2. Гончарук Я.А. Масштаби та наслідки поширення тіньової економіки і корупції в умовах глобалізації / Я.А. Гончарук, М.І. Флейчук // Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія економічна. – 2011. – № 1. – С. 3–18.

3. Інформаційне агентство УНІАН. Дані від 2.06.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ ukr/news/news-438234.html>

4. Корупція показує стабільність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank-ua.com/article/1029/>

5. Радаев В. Деформализация правил и уход от налогов в российской хозяйственной деятельности / В. Радаев // Вопросы экономики. – 2001. – № 6. – С. 60–80.

6. Росія очолила світовий корупційний рейтинг, опублікований Transparency International [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.toro.org.ua/news/750.html>

7. Сатаров Г. Как измерять и контролировать коррупцию / Г. Сатаров // Вопросы экономики. – 2007. – № 1. – С. 4–10.
8. Скрипник А. Детермінанти корупції в Україні / А. Скрипник, А. Вдовиченко // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 29–43.
9. Україна фінансова. Інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/gkr/124.htm
10. Флейчук М.І. Теоретико-методологічні засади детінізації економіки та протидії корупції в Україні в умовах глобалізації: автореф дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 21.04.01 / М.І. Флейчук; Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України. – К., 2010 – 33 с.
11. Brunetti A., Kisunko G. and Weder B (1997): «Institutional obstacles to Doing Business» / World Bank Policy Research Paper, No 1759
12. Economic Freedom on the World: 2010 Annual Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cato.org/>
13. International Monetary Fund [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/index.htm>
14. Johnston M. (2005): Syndromes of Corruption: Wealth, Power and Democracy / (Cambridge, UK: Cambridge University Press)
15. Kaufmann D., Kraay A. and Mastruzzi M. (2005): «Government Matters IV: Government Indicators for 1996–2004» / World Bank Policy Research Working Paper, No 3630.
16. Price Waterhouse Coopers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pwc.com/>
17. The Methodology of the Corruption Perceptions Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.transparency.org/cpi>
18. The PRS Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.prsgroup.com/prsgroup_shoppingcart/pc-39-4-international-country-risk-guide-icrg.aspx
19. Transparency International [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.transparency.org>
20. Transparency International Global Corruption Barometer 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.transparency.org/>

2.3. Моделі корупційної поведінки

Перші спроби аналізу корупції з економічного погляду були здійснені в дослідженнях С. Роуз-Аккермана [13, с. 135–148], в яких розглядається конкуренція «зовнішніх» щодо державних інституцій суб'єктів господарювання («клієнтів») за отримання контракту або ренти. Такий контракт одержується за допомогою хабара, який надають «клієнти», що конкурують між собою, державному службовцю (виконавцеві). Модель, що виникає у цій ситуації, є типовою моделлю «захоплення ренти» (поведінки тих осіб, які «шукають вигоду») за умови, що конкуренція відбувається лише між суб'єктами господарювання, а чиновник відіграє роль монополіста. Якщо очікувані штрафні санкції для всіх підприємств будуть однаковими, то підприємством-переможцем буде те, у якого буде найбільша різниця між доходами та сумою виробничих витрат і моральних збитків за умови надання хабара. Оскільки виробничі витрати і моральні збитки однаково впливають на рішення щодо надання хабара, то обсяги максимального хабара, який підприємство готове заплатити, можуть знизитися через підвищення рівня витрат виробництва або через те, що керівниками підприємств стали особи, не схильні до корупційних дій.

П. Чендер і Л. Вайлд наголошують, що корупція поширюється внаслідок конкуренції і між чиновниками («виконавцями»), і між споживачами («клієнтами»). Конкуренція серед чиновників призводить до збільшення величини хабара. Ще важливіша для поширення корупції конкуренція серед покупців («клієнтів») у разі, коли сталася крадіжка. Якщо один покупець може купити державні послуги за нижчою ціною порівняно з іншим, то він переможе останнього у конкурентній боротьбі на ринку продукції. Тому, якщо покупець А запропонує хабар

чиновникові з метою скорочення своїх витрат, його конкурент змушений вчинити аналогічно [8, с. 131].

Незважаючи на певну схожість між макро- та мікроекономічними характеристиками ринку товарів та послуг та «ринку хабарів», останній відрізняється від офіційного ринку тим, що корупція – це незаконна діяльність, що є передумовою деформації раціонального розподілу ресурсів у державі. Одним з напрямів дослідження позитивної ролі корупції в усуненні наслідків неринкового розподілу ресурсів є моделювання впливу хабарництва на розподіл ресурсів за допомогою «черг». У цьому контексті доцільно згадати працю Ф. Луї [11, с. 65–73] у якій проаналізовано моделі розподілу ресурсів із механізмом «живої черги». Час, що непродуктивно витрачається на очікування в «черзі», можна скоротити, купивши за хабар право пройти поза «чергою», причому що більша сума хабара, то коротший час очікування. У дослідженні показано, що такий механізм, багато в чому ідентичний механізму «тіньових цін», може підвищувати ефективність розподілу ресурсів. Водночас питання поширення цього висновку на моделі загальної рівноваги з нерівноважними цінами, квотами і «чергами» залишається недостатньо дослідженим, і, очевидно, його вивчення є перспективним для аналізу ефективності економіки з високим рівнем корупції.

Т. Беслі і Д. Мак-Ларена [7, с. 119–141] аналізували проблеми корупції в податкових органах з використанням моделі для розрахунку схем альтернативної зарплати податковим інспекторам за наявності корупції. Досліджувалася роль заробітної плати в боротьбі з корупцією, визначено три підходи до заробітної плати. По-перше, можна платити податковому інспекторові таку зарплату, яку він може заробити в будь-якій іншій сфері. По-друге, зарплата може бути значно вищою за середній рівень в економіці. Це вирішує проблему морального ризику, тобто

такий рівень зарплати запобігає хабарництву. По-третє, уряд може платити зарплату, нижчу за «*reservation wage*»: у такому разі податковими інспекторами стають тільки нечесні люди. Це – «капітуляційна зарплата», з економічного погляду, за таких умов податковими інспекторами стають потенційні правопорушники. У дослідженні Т. Беслі і Д. Мак-Ларена окреслюються обставини, за яких кожний із варіантів приносить найбільший дохід від збору податків, не беручи до уваги адміністративні витрати.

Серед теоретичних моделей заслуговує на увагу також «модель агентів». Вона використовується в ситуації, коли поручитель («принципал») не володіє вичерпною інформацією про дії виконавців («агентів»). Тому укладає з ними договір, що містить вигідні для агентів умови, які спонукають їх до діяльності (головним чином, до надання послуг клієнтам) в інтересах принципала. Ця модель також застосовується для аналізу поведінки представників еліт, що зазнають впливу різноманітних груп. Корупція – це конфлікт інтересів цих груп з інтересами виборців: у ролі принципала розглядається нація загалом, яка укладає з виборними представниками (агентами) суспільний договір. Аналіз свідчить: що більше інформовані виборці, то менше можливостей для корупції у представників влади. Зі свого боку, депутати намагаються реалізовувати заходи, що забезпечать їм повторне обрання і водночас дозволять підвищити власні доходи. Наприклад, до рішення, що створює можливості для корупції, належить підвищення бюджетних видатків на оборону, оскільки це рішення визначається і політичною стратегією, й економічними інтересами різноманітних груп [4].

Модель взаємодії «поручитель – виконавець – «клієнт» передбачає, що центральний уряд діє як принципал, він встановлює правила і дає агентам, чиновникам середньої та нижчої ланки конкретні завдання. Чиновники в такому разі є посередниками між центральним урядом і клієнтами,

окремими громадянами або підприємствами. В обмін на сплату податків агент від імені принципала надає клієнтам різні послуги (ліцензує діяльність, видає громадянам соціальні допомоги, здійснює найм працівників на державну службу тощо).

Наприклад, у межах податкової служби принципалом є держава в особі керівника податкової служби, агентами – «збирачі» податків, а клієнтами – всі платники податків. Сплачуючи податки, клієнти отримують можливість легально функціонувати, в разі відмови їх очікують штрафи та інші покарання. Загалом якість системи регулювання залежить від того, які конфлікти інтересів виникають у цій системі між принципалом і агентом.

Модель, запропонована Д. Хілманом і Е. Катцом [9, с. 129–142], – одна з перших моделей корупції в бюрократії з ієрархічною структурою. Основним предметом дослідження цих науковців була внутрішньо-системна корупція, що має певну ієрархічну структуру, а головною метою аналізу – оцінка суспільних витрат від корупції в такій системі. Передбачається, що організаційна структура владної вертикалі фіксована, проте за конкретні посади у ній виникає конкуренція. Чиновник нижчого рівня за хабар «продає» клієнтові власне конкурентний продукт – ренту – і цим хабарем ділиться з чиновником вищого рівня, який, своєю чергою, віддає частину хабара чиновнику, який розташований на вищому щаблі владної вертикалі і т.д. Таким чином, хабар розподіляється між чиновниками різних рівнів ієрархії. На кожному рівні чиновники конкурують за «ефективне місце», де вони можуть приєднатися до розподілу хабара, і таке місце буде єдиним на цьому рівні. Можна зробити висновок, що коли під час змагання за ренту використовуються матеріальні ресурси і хабарі, а посади одержувачів хабарів конкурентні, то структура бюрократії, яка формується,

найімовірніше, буде багаторівневою, а не однорівневою. У моделі також йдеться про те, що в умовах і досконалої конкуренції, і конкуренції з небагатьма учасниками зі зростанням кількості рівнів ієрархії підвищуються суспільні збитки. Це дає підстави припустити необхідність закріплення норми обмеження щодо чисельності й структури урядових організацій.

У деяких дослідженнях вивчаються моделі механізму внутрішньої корупції, що виникає в ієрархічно організованій бюрократії, в яку ззовні надходять хабарі. У такій бюрократії чиновники вищого рівня повинні стежити за чиновниками нижчого рівня для запобігання корупції. В межах схеми «господар – виконавець» це означає, що виконавцем є ієрархічна організована бюрократія, її членів далі називатимемо виконавцями. Господар визначає «правила гри», а виконавці «грають в неї», маючи (за можливості) свою мету. Ф. Коффман і Дж. Лаварі [10, с. 69–78] досліджували оптимальну мотиваційну схему в дворівневій організації за наявності можливості угоди між керівником і підлеглим (виконавцем) і відсутності (хоч і ціною додаткових витрат) такої можливості.

Розвитком цих теоретичних міркувань стало дослідження М. Бека [5, с. 53–71], де передбачається наявність третього виконавця, який може бути або середньою ланкою «вертикальної» ієрархії, або ще одним виконавцем – підлеглим у «фокусній» ієрархії. Передбачається, що кожному виконавцеві (чиновникові) будь-якого рівня ієрархії ззовні пропонується хабар. Чиновник може взяти цей хабар або відмовитися від нього. Рівнем «зовнішньої» корупції вважається чисельність чиновників ієрархії, що одержують хабарі ззовні.

Автори вищенаведеної моделі (Ф. Кауфманн та Дж. Лаварі) зробили декілька концептуальних висновків:

1) зниження рівня зовнішньої корупції може призвести до того, що в організації зросте внутрішня корупція;

2) корупція приносить більше користі тому, хто стоїть на вищому рівні вертикальної ієрархії;

3) якщо ймовірність виявлення корупційної операції в управлінні двома виконавцями значно більша, порівняно з управлінням одним, то «фокусна» ієрархія ефективніша за «вертикальну» для зниження рівня корупції.

Проте за можливості внутрішньої корупції «фокусна» ієрархія може не мати такої переваги. А. Михайлов [12, с. 39–48] визначає ієрархічну структуру як мережу інститутів, кожний з яких підкоряється вищому за рівнем ієрархії. В межах запропонованої макроекономічної динамічної моделі досліджується система «влада – суспільство», де влада належить до вищезгаданої мережі інститутів, а суспільство здатне здійснювати вплив на перерозподіл влади у мережі інститутів. В ієрархії інститутів може існувати внутрішня корупція, що відображається у моделі як можливість для нижчої ланки інституту «купівлі» за хабар «частки влади» вищої. В деяких дослідженнях, зокрема у Дж. Тірола, доводиться, що систематичні порушення закону можуть перетворитися на традицію, а боротися з окремими елементами системи значно легше, ніж із традиційною поведінкою суспільства [14, с. 42–49].

Проблеми боротьби з корупцією висвітлювалися в дослідженнях Г. Бекера та К. Мерфі, де здійснювалося моделювання таких ефектів, як перетворення окремих корупційних операцій на «традицію» суспільства [6]. У моделі Я. Тірола аналізуються напрями боротьби «за рівнем репутації групи» [14, с. 42–49]. Він запровадив таке поняття, як «колективна репутація групи», що відіграє важливу роль в економіці та суспільних науках. Деякі

підприємства отримують значну ренту завдяки своїй репутації виробників високоякісних продуктів. Колективна репутація – результат, що залежить від історії групи. За визначенням, «колективна репутація групи» відображає пересічну поведінку членів групи в минулому. Це означає, що колективна репутація групи буде позитивною, якщо репутація її членів позитивна. На протигагу поведінці групи поведінка індивіда в минулому простежується не повністю. Відповідно, колишня поведінка групи використовується для прогнозу індивідуальної поведінки її членів, і добробут кожного члена групи, і мотиви його дій впливають на репутацію групи. Поведінка нових членів групи залежить від поведінки попередників. У цьому контексті слід згадати про недостатню ефективність системи політичних стосунків в Україні (а саме: про явні недоліки у нинішній виборчій системі, яка набула чинності у 2004 р. унаслідок внесення змін до Конституції України). Насамперед йдеться про «закритість партійних виборчих списків» і відсутність впливу виборців на рішення щодо репутації окремих членів партії, що дало б можливість не допустити обрання у Верховну Раду України депутатів без відповідної кваліфікації, яка потрібна для роботи у законодавчій гілці влади [4].

Зважаючи на можливість економічного моделювання корупційної діяльності, ставимо питання про її взаємозв'язок з іллегальним сектором економіки. На перший погляд, корупція є структурною компонентою іллегального сектора. Однак істотною відмінністю між цими категоріями є те, що тіньова економіка певною мірою може вважатися «продуктивним» сектором, оскільки в її межах, як правило, створюється додана вартість у той час, як у межах корупційної діяльності – ні (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Взаємозв'язок між легальною, тіньовою та корупційною діяльністю [4]

Низка країн має позитивний досвід подолання корупції. Зокрема, у Новій Зеландії, в умовах відсутності антимонопольного законодавства група компаній, що мала власні комерційні інтереси, створила організацію «Споживачів послуг монополій». Ця організація захищає інтереси різних фірм: від міжнародних авіаліній і телекомунікаційних організацій до виробників паперу і целюлози, а також кіностудій і продюсерських компаній [3, с. 109]. Головна роль громадянського суспільства полягає в тому, щоб відстоювати і захищати свої цінності, а не покладати ці функції на владу.

Сінгапурська модель боротьби з корупцією має два напрями: скорочення можливостей для корумпованих дій і зменшення стимулу до них. Скорочення можливостей для корумпованих дій передбачено антикорупційною стратегією в 1960 р., що закріплена в Акті про попередження корупції

(РОСА) і уповноваженнями СРІВ (антикорупційного агентства) на виконання зобов'язань. Стратегія засновувалась на принципі «логіка в контролі за корупцією», за яким «спроба викоринити корупцію повинна базуватися на прагненні мінімізувати чи виключити умови, що створюють як стимул, так і можливість схилити особистість до корумпованих діянь». Зменшення стимулу до корумпованих дій міститься в урядовій філософії «платити державним службовцям відповідно до ринкових розцінок за їх здібності й відповідальність», що означало «надати будь-що заробітну плату, яка необхідна для залучення і утримання необхідних талантів». Після перегляду в 1989 і 1994 рр. заробітної плати вищих державних службовців Сінгапуру її підвищили так, що вона стала найбільшою у світі. Наприклад, базова місячна заробітна плата службовців 5-го рівня Сінгапуру становить 25,866 дол. США, що перевищує найбільшу заробітну плату Державної служби США, яка дорівнює 7,224 дол. США. Сьогодні Сінгапур – найменш корумпована країна в Азії [2].

Хоча уряди й рішуче налаштовані боротися з корупцією, однак це ще не гарантує припинення практики хабарництва. Але, можливо, правила ОБСЄ будуть більш ефективними, ніж американський закон, бо вони зобов'язують країни до взаємодопомоги в розслідуванні корупційних справ. Усі країни зацікавлені у запобіганні здобуттю переваг чужими компаніями, тож будуть слідкувати за дотриманням конвенції.

До боротьби з корупцією долучилися МВФ та Світовий банк. Раніше вони не вважали боротьбу своєю справою, але тепер, коли економічні наслідки корупції стали очевидними, усвідомили, що це тісно пов'язано з їхнім бізнесом. Зменшення регулювання, лібералізація торгівлі та звільнення обмінних курсів – ось рецепт не лише підйому економіки, а і зменшення прибутків для корупціонерів.

Скорочення обсягів корупції також заощаджує гроші міжнародних організацій: згідно зі заявою Світового банку,

20–30% його позик Індонезії потрапили у «кишені» чиновників та їхніх друзів.

Тепер МВФ та Світовий банк намагаються примусити держави-позичальниці до боротьби з корупцією. Серед країн із високим рівнем корупції небагато досягло успіху в подоланні цього явища. Серед них найвищі результати мають Гонг-Конг та Сінгапур. Зараз вони знаходяться серед найчистіших країн в індійській міжнародній організації Transparency International. Обидві держави мали досить авторитарні режими під час антикорупційної кампанії. Інші країни, зокрема Італія, досягли повного прогресу, але до вирішення проблеми їм ще далеко. На початку 1990-х в Італії відбулися численні судові розслідування, і це дало певний ефект. Медіа-магната, прем'єр-міністра С. Берлусконі двічі засуджено за хабарництво.

В інших країнах боротьба з корупцією зводиться до політичної помсти. Екс-прем'єр-міністр Пакистану Б. Бхутто, палкий борець з корупцією наразі уникає правосуддя за кордоном. Проти неї висунуті обвинувачення у корупції, а її чоловік уже відбуває ув'язнення.

Економіст із Гарвардського університету Джері Санс вважає, що найголовнішою перешкодою для економічних реформ в Україні є корупція. За підсумками дослідження академіка М.О. Амосова, 77% наших громадян вважають, що відставання в економіці є результатом корупції і бюрократії. За даними «Соціс-Гелап», 47% українців вважають корупцію головним гальмом економічних реформ [1].

Список використаних джерел

1. Багмет М.О. Боротьба з корупцією: світовий досвід та Україна / М.О. Багмет, К.В. Волошина // Політичні науки: наукові праці. Випуск 31. – Том 44 – С. 152–157.
2. Бельська Т. Корупція як фактор негативного впливу на взаємовідносини органів публічної влади та інститутів громадсь-

кого суспільства / Т. Бельська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua

3. Основы борьбы с коррупцией (системы общегосударственной этики поведения) / науч. ред. С.В. Максимов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.transparency.org.ru.

4. Флейчук М.І. Економічні аспекти корупційної поведінки економічних агентів та їх вплив на економічну безпеку держави / М.І. Флейчук // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2009. – № 20.

5. Бес М. Corruption and Supervision Costs in Hierarchies / М. Бес // Journal of Comparative Economics. – 1996. – № 22. – P. 53–71.

6. Becker G.S. A Theory of Rational Addiction / G.S. Becker, K.M. Murphy // Journal of Political Economy: theoretical economics and empirical economics. – 1988. – V. 96. – № 4. – P. 112–118.

7. Besley T. Tazes and Bribery: The Role of Wage Incentives / T. Besley, J. McLaren // Economic Journal. – 1993. – № 103. – P. 119–141.

8. Chander P. Corruption in Tax Administration / P. Chander, L. Wilde // Journal of Political Economy: theoretical economics and empirical economics. – 1992. – № 49. – P. 115–121.

9. Hillman L. Hierarchical Structure and The Social Costs of Bribes And Transfers / L. Hillman, E. Katz // Journal of Political Economy: theoretical economics and empirical economics. – 1987. – № 34. – P. 129–142.

10. Kofman F. Collusion in Hierarchical Agency / F. Kofman, J. Lawarree // Econometrica. – 1993. – V. 61. – № 3. – P. 69–78.

11. Lui F.T. A Dinamic Model of Corruption Deterrence / F.T. Lui // Journal of Political Economy: theoretical economics and empirical economics. – 1996. – № 31. – P. 65–73.

12. Mikhailov A.P. Efficient Strategies of Corruption in Slate Power: hierarchies / A.P. Mikhailov // 15th IMACS World Congress on Scientific Computation, Modelling and Applied Mathematics, Berlin, August 1997: Proceedings book. – Berlin: Wissenschaft & Technik Verlag. – P. 39–48.

13. Rose-Ackerman S. The Economics of Corruption / S. Rose-Ackerman // Journal of Political Economy. – 1975. – Vol. 4. – P. 187–203.

14. Tirole J. A Theory of collective reputations / J. Tirole // Review of Economic Studies. – 1996. – № 1(63). – P. 1–22.

Розділ III

АНАЛІЗ ТА ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

3.1. Причини поширення корупції в Україні

Протягом останніх років тема економічної корупції в Україні набула особливої актуальності. Обсяги поширення цього явища у владних і економічних інституціях дозволяє характеризувати економічну корупцію як невід'ємний атрибут їх повсякденної діяльності.

Економічна корупція тісно переплітається з політичною, охоплює всі гілки та інститути державної влади, місцевого самоврядування і є головною перепорою на шляху подальшого економічного розвитку України як повноцінної демократичної держави. Політична та економічна еліти України виявилися не готовими сприйняти некорумпований стиль поведінки і економічної діяльності, а відтак – не готовими до всенародної і, головне, реальної протидії економічній корупції. За відсутності реальної протидії економічна корупція з девіантної поведінки поступово перетворилася в норму стосунків у державних, регіональних і місцевих колах. Твердження аналітиків Центру Разумкова щодо політичної корупції цілком стосується й економічної: «...у системі влади утворилися «ієрархічні корупційні піраміди» і «замкнені корупційні цикли», до яких залучені представники різних владних інститутів. Живильним ґрунтом політичної корупції є діяльність найбільш потужних ФПГ та структур тіньової економіки, які мають достатні ресурси для тіньового фінансування політики і такого ж впливу на владу. Політики та державні діячі убезпечили себе від політичної

відповідальності. Канали впливу громадян на владу практично заблоковані» [1].

Активізація корупції і розширення її обсягів, як у трансформаційних економіках, дає підстави говорити про неї як про об'єктивний процес, притаманний всім країнам. За даними Світового банку, загальний щорічний розмір сплачених хабарів у світі перевищує трильйон доларів [2]. Поширення корупції на сучасному етапі має певні особливості:

- політизація корупції: корупція в класичному вияві, притаманне діловій практиці ведення бізнесу, стає все більш політизованою, переміщуючись у владні структури;
- перехід корупційних зв'язків з розряду тимчасових та випадкових явищ в розряд усталених корупційних схем;
- інтернаціоналізація і глобалізація корупції. Форми корумпованих грошових потоків стають недосяжними для контролю з боку національних правоохоронних органів;
- розширення сфери легалізації корупції, тобто маскування корупційних афер під законні операції. Як наслідок, легалізована корупція випадає з поля зору правоохоронних органів і набуває ще більших масштабів.

Причинами поширення корупції в Україні фахівці називають:

- високий податковий тиск на виробників;
- відсутність нормальних умов господарської і комерційної діяльності;
- недосконалість законодавства, зокрема виборчого, що заклало корупцію як механізм в систему формування влади;
- недосконалість системи судочинства;
- відсутність законодавчо визначеного підпорядкування розгляду справ судами різних інстанцій, що уможливорює і стимулює зловживання;

- відсутність координації та чіткого розмежування повноважень усіх правоохоронних органів, що унеможливує ефективний контроль за дотриманням законодавства та виявленням корупції в органах державної влади;

- деформована мораль суспільства, в якому громадяни, визнаючи негативність корупції як суспільного явища, водночас визначають її як невід'ємну складову підприємницької діяльності та державної служби.

Виконання цих завдань сприятиме консолідації суспільства, узгодженості інтересів усіх верств населення і спрямованості на реалізацію загальнодержавних пріоритетів – забезпечення довгострокового зростання економіки та підвищення рівня суспільного добробуту, закладе основу для стійкої конкурентоспроможності національної економіки і створить умови для успішної інтеграції України в світову економічну систему. Реформування стосується насамперед інституційного середовища і має бути спрямоване на зниження рівня корупції та бюрократії в державі через унеможливлення нецільового використання державних коштів та владних повноважень для власного збагачення, забезпечення незалежного та справедливого судочинства, поліпшення ефективності корпоративного управління та впровадження в практику ведення бізнесу норм соціальної відповідальності, формування ефективного конкурентного середовища, запровадження прозорого механізму державного захисту конкуренції і створення умов для стабільного господарювання.

З'ясування факторів, які детермінують корупцію, є необхідною умовою ефективної протидії їй: це дозволяє зрозуміти обумовленість такої соціальної хвороби, як корупція. Розгляд цього питання є важливим ще й з огляду на те, що корупція – це явище, яке саморозвивається і самодетермінується в межах загальної системи – суспільства в цілому.

Аналізуючи ці фактори, слід зважати на те, що корупція як багатоаспектне соціальне явище є своєрідним відображенням політичних, економічних, ідеологічних, управлінських та інших соціальних явищ і процесів, які відбуваються у суспільстві та державі, результатом недосконалого функціонування державних та суспільних інститутів, закономірною реакцією членів суспільства на вади суспільного розвитку.

Можливість визначення соціальних передумов корупції, поряд з загальними причинами і умовами корупції та безпосередніми причинами і умовами корупційних діянь, обумовлюється тим, що корупція як соціальне явище є продуктом соціальних процесів і суспільних відносин із притаманними їм закономірностями і тенденціями.

Підсумовуючи викладене, хотілося б зазначити, що перед тим, як здійснювати боротьбу з корупцією, необхідно чітко проаналізувати причини та умови (фактори), які сприяють вчиненню корупційних діянь. Оскільки саме об'єктивне з'ясування підстав та умов учинення корупційного діяння дає можливість правильно кваліфікувати дії.

Список використаних джерел

1. Аналітичні матеріали Центру Разумкова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/eng/files/category_journal/NSD111_ukr_1.pdf
2. World bank classification from July 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://siteresources.worldbank.org/INTECAREGTOPANTCOR/Resources/704589-1267561320871/Ukraine_2010.pdf

3.2. Аналіз та оцінка чинників здійснення корупційних правопорушень

Не існує єдиного канонічного визначення корупції, як і всякого складного соціального явища. Її по-різному трактують соціологи і фахівці з управління, економісти та юристи. Соціологи, наприклад, можуть стверджувати, що корупція – це «відмова від очікуваних стандартів поведінки з боку представників влади заради незаконної особистої вигоди». Таке твердження є і дуже вузьким (корупція спостерігається і в приватних корпораціях), і досить широким, оскільки не вказує, в якій сфері діють представники влади. Фахівці з державного управління вважають, що корупція – це «несанкціоновані, як правило, засуджувані дії з метою здобуття будь-якої значної особистої вигоди» [5, с. 14]. Це визначення охоплює більшість злочинів, що перераховані в Кримінальному кодексі. У широкому значенні корупція – це соціальне явище, що уразило публічний апарат управління, виражається в розкладанні влади, умисному використанні державними службовцями, іншими особами, уповноваженими на виконання державних функцій, свого службового становища, статусу і авторитету посади в корисливих цілях для особистого збагачення або в групових в інтересах чи інтересах третіх осіб.

Корупція трактується як соціальне явище. Але у зв'язку з цим виникають інші проблеми. Наприклад, такі поняття, як соціальне явище, розкладання влади, належать до макрорівня соціального порядку. Значна кількість визначень відображає об'єктивну складність явища, неможливо в одному визначенні відтворити всю його суть. Досить часто корупційні операції мають іншу сторону – хабародавця; і нерідко ця сторона не є жертвою, а сама цілеспрямовано удається до корупції, провокує її. Якщо ж ця сторона корупції не відображається в дефініції, то в результаті ми отримуємо односторонній аналіз самого явища.

Передбачається, що у відносини вступають дві дійові особи. Першу з них називають принципалом (часто використовується термін довіритель). Принципал володіє і розпоряджається деякими ресурсами (влада, гроші, простір і тому подібне) і має намір діяти з певною метою, для чого він наймає другу особу – агента. Принципал і агент укладають контракт, який не завжди формальний. Як соціальне явище корупція виникає і підтримується на рівні неформальних соціальних зв'язків, що можуть становити основу суспільства, вона може бути виявлена на всіх рівнях управління ним, а також в системах, що забезпечують його саморегулювання. Тому в усіх країнах корупція певною мірою стає способом життя. Розвиток економічних відносин і «роздуття» держапарату в усіх структурах влади спричинили в світовій практиці концентрацію і централізацію корупції у формі корупційних мереж. Така форма кримінальної діяльності є менш прозорою, ніж індивідуальна корупція, має більше можливостей у здобутті підтримки впливових держструктур, які або безпосередньо беруть участь у здобутті хабарів, або опосередковано, через своїх помічників, членів родинного клану тощо. Спонукальними мотивами розвитку феномену корупції вважаються: різниця в рівні доходів, низька оплата праці в багатьох транзитних економіках, зокрема в СНД та країнах світу, що розвиваються.

Коли розшарування набуває катастрофічного характеру, в умовах катастрофічної соціальної нерівності корупція є одним зі способів перерозподілу доходів, що певною мірою знижує напругу в суспільстві. В Україні зараз фактично два народи: один потопає в розкоші (не більше 15% всього населення), інший веде боротьбу за виживання [4]. Корупційними, як правило, вважають посадові злочини, тобто злочини проти державної влади, інтересів державної служби і служби в органах місцевого самоврядування. Дослідження підтверджують те, що чим більше адміністра-

тивних бар'єрів стоїть перед комерційним сектором, тим більшою виявляється тенденція обійти їх, і в цьому корупція відіграє провідну роль. Адміністративні чинники штучно створює держава під різними приводами, найчастіше для боротьби з тіньовою економікою і корупцією, тим часом вони самі стимулюють розвиток неформальних стосунків у офіційній економіці.

Західні експерти стверджують, що якщо корупція відіграє позитивну роль, наприклад, підтримує політичну й економічну стабільність, то її не засуджують. Хабарництво є невід'ємною частиною життя. Воно пом'якшує крайнощі авторитарного суспільного устрою і дає громадянам можливість обійти перешкоди, що створюються громіздким державним бюрократичним апаратом. Борці за мораль засуджують використання зв'язків, здобуття хабарів, оскільки це суперечить моралі [1, с. 417].

Корупція визначає тенденцію і специфіку розвитку приватного підприємництва, малого, середнього і навіть великого бізнесу. Експерти переконують: що більше адміністративних бар'єрів стоїть перед комерційним сектором, то більше виявляється тенденція обійти їх, і в цьому корупція відіграє провідну роль. У вітчизняних умовах легітимне насильство держави практично повністю здійснюється бюрократією і на користь бюрократії. Тому проблеми і бізнесу, і громадян можуть вирішуватися лише за допомогою корупції. Так реально вирішується багато життєвих проблем розвитку політики, економіки і соціальної сфери. Дослідження підтверджують, що є два пояснення високої взаємозалежності між «тіньовою» економікою і корупцією:

- 1) «тіньова» економіка є спробою уникнути корупції – підприємець вибирає тінізацію, щоб не платити хабарів;
- 2) корупція породжує додаткове зростання «тіньової» економіки.

За деякими підрахунками, збільшення індексу корупції на один пункт призводить до зростання «тіньової» економіки на 7,6% [7].

Останніми роками збільшується прямий зв'язок між зростанням іноземних інвестицій і хабарництвом (хабарі іноземними компаніями державним чиновникам). Міжнародна корупція зростає одночасно з ТНК, нелегальною імміграцією, реалізацією інвестиційних проєктів міжнародних організацій в перехідних економіках і таких, що розвиваються.

На наш погляд, цілком можна погодитися з таким тлумаченням поняття корупція, коли передбачається насамперед отримання вигоди зі свого становища в системі державної влади або з пов'язаного із ним суспільного статусу. Корупцією в цьому сенсі слід визнавати не лише незаконні, але і неетичні дії, а також ті, що визнаються в нашому суспільстві несправедливими. Таким чином, корупція – це будь-які дії, що сприяють розкладанню державної влади і системи державного управління, руйнуванню механізмів, що забезпечують функціонування владних структур винятково в особистих або корпоративних інтересах. Таке розуміння виявляє ознаки системності в суспільстві й державі, головними з яких є недотримання або ухилення від дотримання законів у всіх сферах діяльності.

Узагальнюючи чинники корупції, можна стверджувати, що одні з них є безпосередніми причинами та умовами конкретних корупційних діянь (безпосередньо продукують такі діяння), інші опосередковано впливають на їх вчинення (здійснюють загальний детермінуючий вплив на корупцію, перебувають у взаємозв'язку та взаємодії з першим видом чинників), треті створюють, так би мовити, сприятливе соціальне (економічне, політичне, психологічне тощо) тло для корупції. Чинники, які функціонують на загальносоціальному рівні й створюють сприятливе для корумпування суспільних відносин тло, називаються соціальними передумовами корупції.

Можливість виокремлення соціальних чинників корупції із загальних причин і умов корупції та безпосередніх причин і умов корупційних діянь обумовлюється тим, що корупція як соціальне явище є продуктом соціальних процесів і суспільних відносин із притаманними їм закономірностями і тенденціями. Доцільність виокремлення соціальних чинників корупції базується на необхідності взяти їх до уваги у здійсненні антикорупційної політики, визначенні стратегії, тактики та конкретних заходів антикорупційної діяльності. За такого підходу *чинниками корупції слід визнавати явища, процеси, інші фактори, які здійснюють будь-який детермінувальний вплив на корупцію, обумовлюючи її як явище та породжуючи її конкретні вияви* [9]. Залежно від рівня, змісту та сили детермінувального впливу на корупцію їх можна поділити на:

- 1) соціальні чинники корупції;
- 2) загальні чинники та умови корупції;
- 3) причини та умови конкретних корупційних діянь.

Соціальні чинники – це економічні, політичні, правові та інші процеси і явища, які існують на загальносоціальному рівні, у тому числі у формі соціальних протиріч, і, не маючи правильного розвитку чи своєчасних і належних наслідків, створюють підґрунтя корупції – зумовлюють виникнення та розвиток відіграють роль корупції загалом і конкретних корупційних діянь.

Загальні чинники та умови корупції – це чинники, які породжують корупцію (її окремі види) як свій наслідок або сприяють її існуванню. *Причини та умови конкретних корупційних діянь* – це чинники, які, перебуваючи у безпосередньому причинному зв'язку з корупційним діянням, породжують його чи сприяють його вчиненню.

Такий поділ чинників корупції є умовним, оскільки зазначені вище соціальні явища, процеси та чинники постійно взаємодіють та взаємопов'язані і їх роль у системі

детермінант корупції може змінюватися. Так, соціальні передумови корупції, переплітаючись на загальносоціальному рівні, викликають інші небажані для суспільства явища. Водночас безпосередні причини та умови корупційних діянь взаємодіють і стають соціальними передумовами корупції.

З огляду на це, чинники корупції слід розглянути комплексно з умовним за необхідності визначенням соціальних передумов, загальних причин і умов корупції, причин і умов конкретних корупційних діянь та їх характеристикою.

Крім того, слід зазначити, що чинники корупції (насамперед соціальні передумови, загальні причини та умови) можуть бути поділені на ті, які властиві:

- 1) усім державам;
- 2) переважно державам певного типу і рівня розвитку, в тому числі державам перехідного типу;
- 3) безпосередньо конкретній державі (Україні).

Розглядаючи корупцію з точки зору політичної економії, М. Гаврилов зазначає, що причиною появи корупції є існування держави. Він також уточнює, що найбільше сприяє розвитку корупції ситуація, «коли держава виконує свої функції неефективно» [3]. В результаті зазначеного делегування у наділених владними повноваженнями осіб об'єктивно з'являється можливість зловживати такими повноваженнями в корисливих та інших особистих чи корпоративних інтересах. Перетворення такої можливості в реальність (конкретне корупційне діяння) залежить від передумов, які існують у різних соціальних сферах і продукують безпосередні причини та умови корупції.

Суб'єктивною передумовою існування корупції у всіх країнах є психологічна допустимість (схильність) певної частини людей до задоволення життєвих потреб у протиправний спосіб, зокрема шляхом неправомірного використання влади чи службових повноважень. Така допустимість (схильність) може мати різні ступені вираження – від цілеспрямованого проникнення у владні структури з метою досяг-

нення відповідних цілей шляхом зловживання владою до виявів ситуативного використання влади в особистих чи групових інтересах. Реалізація суб'єктивної передумови також відбувається внаслідок певних соціальних передумов, які продукують безпосередні чинники корупційних діянь.

За сферами поширення та змістом чинники корупції можна поділити на:

- 1) політичні;
- 2) економічні;
- 3) організаційно-управлінські;
- 4) правові;
- 5) ідеологічні;
- 6) морально-психологічні;
- 7) інші.

До політичних чинників корупції належать, зокрема:

- 1) прорахунки в політиці реформування Української держави і суспільства (помилкова ідеологія реформ);
- 2) гальмування назрілих політичних процесів; що призвело до незавершеності формування політичної системи, повільного розвитку політичної структури та свідомості суспільства;
- 3) політична нестабільність, яка, зокрема, виявляється у нестабільності існуючих політичних інститутів;
- 4) дисбаланс функцій та повноважень гілок влади;
- 5) звуження політичних основ демократії, посилення авторитаризму;
- 6) нерішучість і непослідовність у проведенні суспільних перетворень, безсистемне впровадження демократичних засад у різні сфери суспільного життя;
- 7) відсутність ефективного парламентського та громадського контролю за діяльністю вищих посадових осіб виконавчої гілки влади, у тому числі керівників правоохоронних органів.

Економічні чинники корупції на рівні соціальних передумов безпосередньо пов'язані з тривалою економічною кризою, яка призвела до значної деформації соціально-

економічних відносин, а також спричинила тяжкі економічні та інші наслідки для українського суспільства, держави та більшості громадян. Слід також зазначити, що економічна криза, як і соціально-економічне реформування суспільства, безпосередньо не обумовлює поширення корупції, а лише стимулює розвиток корупційних процесів. Таким стимулятором є економічна, а разом з нею й інша (політична, соціальна тощо) дестабілізація, панування викривлених економічних відносин, які провокують громадян до корупційної поведінки. Одночасно така криза може бути й сильним антикорупційним чинником, оскільки може спонукати суспільство до соціальної консолідації, об'єднання різних політичних сил, прошарків населення, до демократизації суспільства і побудови правової держави.

Потужним фактором корумпування суспільних відносин є криміналізація та тінізація економіки, надмірне втручання держави в економіку, хибна методологія та недостатньо прозора приватизація державного та комунального майна. Як зазначають деякі дослідники, що більше держава регулює економіку, то більше потенційних можливостей для підкупу чиновника [7, с. 695].

Економічними чинниками, які можуть бути загальними причинами і умовами корупції та причинами й умовами корупційних діянь є, зокрема:

- відсутність сприятливого режиму діяльності підприємств та підприємців, особливо щодо сплати податків, відрахувань до бюджету, одержання державної підтримки, кредитів тощо;

- відсутність прозорості процесів роздержавлення власності, вирішення різних економічних та господарських питань, оцінки прибутків, обсягу податків, одержання пільг тощо, що створює умови їх вирішення за додаткову «винагороду» для службовця;

- наявність суперечностей, коли на фоні збільшення кількості заможних і багатих людей, зростання їхніх прибу-

тків багато державних службовців, наділених повноваженнями у забезпеченні умов для прибуткової діяльності, не мають навіть помірного достатку [7].

Економічні причини корупції – це низькі заробітні плати державних службовців, а також їх високі повноваження впливу на діяльність фірм і громадян.

Слід зазначити, що не всі громадяни (насамперед підприємці) вважають корупцію негативним явищем. Більшість дотримується позиції, згідно з якою корупція дає можливість робити справу, а хабарі, по суті, еквівалентні платі за прискорення оформлення справи або розв'язання інших питань. Часто обидві сторони корупційного акту є готовими до взаємовигідних контактів. А. Хеденхаймер вважає, що «корупція – таємна змова між державними службовцями і бізнесменами для досягнення протизаконних та аморальних переваг» [2, с. 12]. Таке поєднання інтересів є стимулом корупції не лише в Україні, але й в усьому світі.

Як свідчать результати загальнонаціонального опитування громадської думки «Стан корупції в Україні», яке провів у 2007 р. Київський міжнародний інститут соціології, більшість респондентів вважає, що корупція є виправданою для вирішення різних питань (52%). Її розглядають як звичний спосіб виживання та діяльності в Україні.

Організаційно-управлінськими чинниками на рівні соціальних передумов є, зокрема, недосконала система організації влади, неефективна система державного управління, гіпертрофовані повноваження бюрократичного апарату. Для перехідного періоду будь-якої держави притаманною є кардинальна зміна технології влади, механізмів її реалізації, організаційних інститутів функціонування. Замість старих владних інститутів формуються нові, які відповідають меті, основним завданням та ідеології держави, що будується.

Як зазначають окремі дослідники, в Україні структура державної влади створювалася, починаючи з соціалістичного періоду її розвитку, не системно, а на основі певних інтересів, міркувань, розуміння її суті вищими посадовцями. Після здобуття Україною незалежності, зміни суспільно-політичної системи відразу почався процес перетворення і формування нової системи державної влади та її організаційних структур. Але здійснювалося це, як і в соціалістичний період розвитку держави, на основі міркувань вищих посадовців, без серйозних наукових обґрунтувань, без якогось публічного обговорення. Такий підхід, який обумовлювався, зокрема, відсутністю чіткої стратегії формування нового суспільного ладу в Україні, призвів до непослідовності й незавершеності реформування державної влади України, яка поєднує в собі й абсолютно нові інститути, що притаманні демократичним правовим державам, і ті владні архайзми, які мали б піти в небуття разом з СРСР.

Ще одним моментом, який істотно підживлює корупцію в нашій державі, є недосконалість системи формування владних структур. Як приклад, можна навести ситуацію з формуванням представницьких органів влади, за якої незабезпеченими повною мірою, у тому числі й у правовому розумінні, залишаються умови проведення нефальсифікованих виборів (вільних і справедливих виборів).

Чинниками організаційно-управлінського характеру, які можуть мати форму загальних причин і умов корупції та безпосередніх причин і умов корупційних діянь, зокрема, є [3; 6]:

- відсутність чіткої регламентації діяльності державних службовців щодо процедури здійснення службових повноважень, прийняття рішень, видачі офіційних документів;
- наявність у службових осіб надто широких розпорядчо-дозвільних повноважень для прийняття рішень на свій розсуд;
- поширеність у кадровій політиці випадків заміщення посад службовців не на підставі їхніх ділових і мораль-

них якостей, а через знайомство за колишньою роботою, особисту відданість, близькість політичних уподобань;

- відсутність порядку спеціальної перевірки, тестування на відповідність професійним та моральним якостям, періодичної ротації, однорівневого переміщення всіх категорій службовців публічної сфери;

- недотримання умов і формальне ставлення до проведення конкурсу на заміщення посад та атестації;

- надмірна концентрація функцій управління і повноважень вищими органами державної влади;

- дублювання споріднених функцій органами державної влади, неузгодженість дій різних владних структур, непослідовність і суперечливість їх рішень;

- низька виконавча дисципліна, відсутність належної відповідальності за доручену ділянку роботи та результати діяльності;

- низька якість, необґрунтованість багатьох управлінських рішень;

- у багатьох випадках безпідставне збільшення чисельності апарату органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

- низький престиж державної служби;

- дублювання повноважень державних службовців;

- послаблений контроль за виконанням державними службовцями законів, інших нормативно-правових актів та рішень керівництва;

- непрозорий характер кадрової політики, особливо щодо вищих державних посад.

Слід зазначити, що основними чинниками корупції громадяни України вважають саме сутність існуючої влади, механізм її функціонування та способи діяльності. Так, основну причину надзвичайного поширення хабарництва в нашій державі половина опитаних громадян (48,5%) вбачає у «свавіллі влади» [3, с. 79].

До чинників правового характеру, які мають форму соціальних передумов корупції, слід віднести [10, с. 164–165]:

1) неналежне забезпечення реалізації в діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших інститутів держави та суспільства принципів верховенства права та законності;

2) поширений правовий нігілізм як з боку публічних посадових та службових осіб, так і з боку інших суб'єктів правовідносин, зокрема громадян;

3) відсутність у багатьох випадках передбачених законом можливостей задоволення громадянами своїх життєвих потреб легальним способом;

4) безсистемна, переважно науково необґрунтована зміна законодавства, часто, як уже зазначалося, прийняття законів та інших актів законодавства для задоволення особистого чи корпоративного інтересу.

Можливість порушувати закон, діяти всупереч йому, з одного боку, негативне ставлення до права та закону – з іншого, вимушеність задовольняти життєві потреби незаконним шляхом – з третього, створюють сприятливі умови для корумпування суспільних відносин.

Правовими чинниками, які можуть бути загальними причинами і умовами корупції та безпосередніми причинами і умовами корупційних діянь, зокрема, є [11]:

– недоліки нормативно-правової бази, яка не відповідає вимогам Конституції України і передбачає зверхність чиновництва над населенням, надмірну закритість, не сприяє створенню чіткої системи контролю за діяльністю службовців, надійного адміністративно-правового захисту особи від свавілля державних органів та службових осіб;

– відсутність на нормативному рівні цілісної системи засобів запобіжного впливу на причини та умови, що сприяють корупції та корупційним діянням;

– правова неврегульованість здійснення системного контролю за діяльністю службових осіб публічної сфери, їх доходами та витратами;

– прогалини та нечіткість законодавства, що передбачає відповідальність за корупційні правопорушення та регламентує діяльність державних органів, які ведуть боротьбу з корупцією;

– неправильне, передусім унаслідок вибіркового підходу, застосування правових норм, що: стимулює розвиток службової злочинності; призводить до того, що виявляється переважно «дрібна» корупція; породжує «легальну» великомасштабну корупцію, яка «прикривається» неправомірними за суттю, але відповідними за формою офіційними рішеннями; обумовлює корупцію у правоохоронних органах, судах.

Ідеологічним чинником, який відіграє роль соціальної передумови корупції в нашій країні, є відсутність чітко визначеної і впровадженої в практику ідеології державної служби, системи цінностей держави (державної служби). Проблема формування ідеології державної служби, що стосується її глибинних засад, є надзвичайно актуальною для України, яка втратила (офіційно) комуністичні державні цінності й у якій в принципі немає відповіді на питання про те, які цінності має сповідувати державний службовець. Вона спричинена невідзначеністю сутності держави, на будівництво якої спрямовані зусилля українського народу, тобто стратегії формування нового суспільного ладу. Положення ст. 1 Конституції України про те, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, лише у найзагальніших рисах дає можливість уявити принцип побудови цієї держави. Відсутність такої ідеології дестабілізує суспільство, породжує розкол і непримиренність, що, на думку деяких авторів, опосередковано сприяє корумпуванню влади.

З огляду на це, формування принципів і цінностей державної служби має бути визнано одним із найбільш актуальних завдань у сфері державного будівництва.

Морально-психологічні чинники значного поширення корупції в Україні пов'язані з такими основними моментами [12]:

– із втратою моральних засад свого колишнього статусу і значення у функціонуванні суспільства і регулюванні суспільних відносин (йдеться про деморалізацію суспільства, девальвацію моральних цінностей);

– із соціально-економічною і політичною нестабільністю суспільства, яка породжує у громадян, у тому числі осіб, уповноважених на виконання функцій держави, серед значної частини чиновництва дух невизначеності й невпевненості у завтрашньому дні;

– із послабленням імунітету суспільства до корупції та антикорупційної мотивації суспільства, що обумовлюється: 1) перетворенням корупційних відносин з соціальної аномалії на соціальну норму (правило поведінки); 2) сприйняттям громадськістю корупції як невід’ємного елемента суспільних відносин; 3) зневірою значної частини населення в серйозності намірів політичного керівництва щодо протидії корупції та в можливості відчутних позитивних зрушень у цій сфері; 4) атмосферою правового нігілізму і безкарності за порушення закону;

– із невизнанням значною частиною населення корупції соціальним злом, нерозумінням її суспільної небезпеки для суспільства, держави, окремої особи;

– із істотними змінами світогляду, ідеологічних орієнтацій громадян нашої держави, що стосуються, зокрема, сфери публічної влади, функціонування її інститутів, професійною та моральною деформацією частини керівників і посадових осіб, які обіймають відповідальні посади, котра виявляється у вчиненні або поблажливому ставленні до корупційних діянь, порушень службової етики;

– із поширенням корисливої спрямованості у діяльності службовців публічної сфери, їх готовності до порушення закону та норм моралі, а також зорієнтованістю значної частини населення на протиправне вирішення життєвих питань;

– із наявністю та сильним впливом психологічних стереотипів стосовно переваги державних засобів та підпо-

рядкованості їм громадських форм у регулюванні суспільних відносин.

Доречно буде зазначити, що майже кожний п'ятий громадянин України основною причиною корупції вважає моральний занепад суспільства, який зумовлює апатію, песимізм, падіння довіри до влади та інші негативні емоції.

Соціологічні дослідження свідчать, що значна частина громадян України не оцінює корупцію негативно і вважає для себе можливим за допомогою корумпованих відносин (давання хабарів, використання службових можливостей родичів, друзів, знайомих, які перебувають на державній службі тощо) вирішення особистих питань. За деякими опитуваннями, приблизно 30% жителів України хоч раз в житті давали хабар для досягнення таким чином тієї чи іншої мети. 72% хабародавців робили це з власної ініціативи, а 86% вважали, що такий засіб серйозно допомагає розв'язувати проблеми.

За даними інших досліджень, показник прихильників вирішення питань через давання хабарів дещо відрізняється від вищевказаних: 75% респондентів, опитаних Інститутом прикладних гуманітарних досліджень у січні–квітні 2003 р., переконані в тому, що для позитивного вирішення питань у державних органах потрібно обов'язково давати хабарі. Результати соціологічних опитувань також свідчать про тенденцію збільшення в останні роки кількості тих, хто давав хабарі. Так, за результатами соціологічного дослідження (загальнонаціонального опитування), яке проводилося в Україні у 2003 р. на замовлення програми «Партнерство за прозоре суспільство», 43% респондентів заявили, що протягом року мали досвід давання хабарів. Найбільш «активний» прошарок за частотою зіткнень зі свавіллям чиновників становлять представники середнього та малого бізнесу. Вони є головними дійовими особами у процесі давання хабарів – 59% підприємців давали хабар протягом року [4].

Тривожним сигналом є ставлення молодого покоління до хабарництва: серед молодих людей переважає сприйняття хабарництва як нормального явища. Таким чином, серед сучасної молоді утверджується не лише раціонально-прагматичний підхід до життя в цілому, а й толерантне ставлення до корумпованого суспільства.

Це ж дослідження виявило й інші морально-психологічні аспекти протидії корупції, які заслуговують на увагу. Так, лише 8% опитаних спробували активно протидіяти корупційним виявам, з якими особисто стикнулися в житті, – 5% із них звернулись до правоохоронних органів, 3% – до громадських організацій або ЗМІ. А кожний другий (47% опитаних) став на шлях вирішення.

Список використаних джерел

1. Nye J. Corruption and political development: a cost-benefit analysis // American Political Science. – 1967. – № 12 (61). – P. 417.
2. Political corruption: A hand book. – Ed by Heldenheimer A.J. Oxford. Transaction. – 1985. – P.15.
3. Гаврилов М.В. Моделирование в антикоррупционной политике / М.В. Гаврилов // Правоведение. – 2006. – № 2. – С.74–85.
4. Доля Л.М. Боротьба з корупцією – першочергове завдання на шляху реалізації європейського вибору України / Л.М. Доля // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – К., 2008. – № 8. – С. 32–38.
5. Зеленецький В. Корупція в Україні та організаційно-правові основи боротьби з нею / В. Зеленецький, О. Кальман // Право України. – 2001. – № 4. – С. 13–17.
6. Камлик М.І. Корупція в Україні / М.І. Камлик, Є.В. Невмержицький. – К.: Т-во «Знання», КОО, 1998. – 187 с.
7. Кіржецький Ю.І. Механізм взаємозалежності тінізації економіки та корупції / Ю.І. Кіржецький // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. – Вип. 234: в 4 т. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. – Т. 3. – С. 690–698.

8. Костенников М.В. Предупреждение и пресечение коррупции в системе государственной службы: учебное пособие / М.В. Костенников, А.В. Куракин. – М.: Издательство Щит-М, 2004. – 214 с.

9. Роуз-Аккерман С. Корупція та урядування. Причини, наслідки та зміни / пер. з англ. С. Кокізюк, Р. Ткачук. – К.: К.І.С., 2004. – 296 с.

10. Сташис В. Проблеми боротьби з організованою злочинністю і корупцією в Україні / В. Сташис // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2001. – Вип. 2. – С. 163–168.

11. Тогонидзе Н.В. Административно-правовые проблемы предупреждения коррупционной и организованной преступности / Н.В. Тогонидзе // Государство и право. – 2002. – № 1. – С. 103–116.

12. Флейчук М.І. Детінізація економіки та протидія корупції в моделі збалансованого соціально-економічного розвитку / М.І. Флейчук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua

3.3. Аналіз корупційних дій в Україні та світі

Згідно з Індексом сприйняття корупції міжнародної організації Transparency International, Україна у 2009 р. посіла 146 місце (зі 180 країн), у 2008 р. – 134 місце (зі 180) з індексом 2,5 (максимальний індекс, який відповідає повній відсутності корупції – 10, індекс нижчий ніж 3 вважається небезпечним), у 2007 р. – 118 місце (зі 179) з індексом 2,7, у 2006 р. – 99 місце (із 163) з індексом 2,8 у 2005 р. – 107 місце (із 158) з індексом 2,6. У попередні роки індекс корумпованості був ще нижчим.

Упродовж 2005–2008 рр. до адміністративної відповідальності за вчинення корупційних дій притягнуто 18741 службову особу (для порівняння: у 2002–2004 рр. – 12269). До кримінальної відповідальності за хабарництво в зазначені періоди притягнуто, відповідно, 2434 і 1708 осіб, за розкрадання державних коштів – 6601 та 7659 осіб.

В останні роки, за даними кримінально-правової статистики, рівень службових злочинів значно знизився.

Так, якщо у 2002 р. було зареєстровано 22 599 службових злочинів, то у 2005 р. – 17 922, у 2006 р. – 16 396, у 2007 р. – 15 555, у 2008 р. – 15 495. Динаміка службових злочинів у 2006 році зменшилась на 8,5%, у 2007 р. – на 5,2%, у 2008 р. – на 0,4%. Відповідно, зменшився і рівень судимості. Так, якщо за вчинення службових злочинів у 2002 році було засуджено 3 767 осіб, то у 2003 р. – 3 664, у 2008 р. – 2 927.

Питома вага службових злочинів у загальній структурі злочинності за останні роки суттєво не відрізняється і становить у середньому 0,4%. Це свідчить про систематичність і стабільність як вчинення цих злочинів, так і їх виявлення та реєстрації. У структурі службових злочинів, виявлених у 2008 р., як і в минулі роки, переважають зловживання владою або службовим становищем – 3 968; хабарництво – 2 297, з них: одержання хабара – 1 910, давання хабара – 386; перевищення влади або службових повноважень – 726; інші службові злочини: службове підроблення, провокація хабара, службова недбалість становлять незначну питому вагу в структурі службової злочинності.

Але у справі протидії корупційним злочинам у державі є і позитивні моменти. Так, із 2007 р. значно активізовано діяльність правоохоронних органів щодо протидії корупційним правопорушенням. Зі зростанням кількості направлених до суду протоколів (майже 6 тис.) про корупційні діяння на 11% знизилось їх закриття. За результатами судового розгляду до відповідальності притягнуто 4,5 тис. службових осіб, уповноважених на виконання функцій держави. За протоколами, складеними органами прокуратури, за вчинення корупційних діянь до адміністративної відповідальності притягнуто 1487 осіб, у тому числі 557 посадових осіб органів влади та місцевого самоврядування, 209 – органів внутрішніх

справ, 37 – податкової служби, 271 військовослужбовця та 32 депутатів.

На усунення причин та умов, що сприяють корупційним проявам, прокурорами внесено майже 1200 актів реагування, за результатами розгляду яких до відповідальності притягнуто 1250 службових осіб. Скасовано близько 400 неправомірних рішень, прийнятих унаслідок корупційних діянь [5].

За результатами соціологічних опитувань Центру Разумкова, населення України оцінює рівень корупції в державі як масштабне явище. Більшість опитаних дотримується такої точки зору: «хабарі беруть, використовуючи службове становище, майже всі» – так вважають 12% опитаних; «багато хто» – 49%; «дехто» – 29%. Тільки 2% респондентів вважають, що «майже ніхто в країні не бере хабарів» [4].

Навіть для реалізації своїх законних прав громадяни України повинні вдаватися до корупційних дій, давати хабар. 60,5% респондентів знають про випадки, коли давали хабар для ухвалення законного рішення. 47,5% опитаних відомо про випадки хабарництва для ухвалення незаконного рішення [7, с. 88]. За даними іншого дослідження, проведеного громадською організацією «Партнерство за прозоре суспільство», 65% опитаних вважають, що «корупція дуже поширена в Україні», 27% – «децю поширена». Кожен третій (31%) громадянин протягом останнього року давав хабар [6, с. 25].

В Україні найбільш корумпованими, на думку громадян, є: Верховна Рада України (54,2%), уряд (44,9%), ДАІ (57,5%), міліція (54,2%), медичні заклади (54%), суди (49%), вищі навчальні заклади (46,3%), прокуратура (42,9%), митна і податкова служби (40,3%). На початку 2008 року 62,8% опитаних громадян України були переконані у корумпованості публічних службовців. На думку

громадян, одна з перших причин корупції – зловживання службовим становищем серед державних посадовців (17,4%), котрі використовують свої службові посади для власної вигоди [5].

За різними оцінками, до 6,5% своїх середньорічних доходів підприємці в Україні витрачають на хабарі посадовим особам. Експерти Світового банку оцінюють річну суму хабарів в Україні на рівні двомісячного торгового обороту країни [4].

Немає таких соціально-економічних норм, перешкод, політичних баталій, через які корумповані групи не наважилися б переступити чи порушити. Однак світова спільнота не може не усвідомлювати серйозної небезпеки від розмахів корупції в нашій країні, пов'язаної з подальшою криміналізацією цілої низки політично нестабільних регіонів світу. Все це дає підстави для твердження, що проблеми корупції незабаром будуть знаходитися у центрі політичної боротьби. З огляду на проблематичність визначення політичної корупції та відсутність у міжнародному обігу єдиного підходу до її визначення та оцінювання рівня корупції, найбільш відомими міжнародними рейтингами є *Transparency International* та *Freedom House*, які вживають поняття «звичайна» корупція та оцінюють рівень корупції загалом. Зокрема, за результатами досліджень «Нації у транзиті» *Freedom House* застосовує сім індикаторів: електоральний процес (вільні вибори); громадянське суспільство (третій сектор, неурядові організації); незалежність ЗМІ; демократичне управління на національному рівні; демократичне управління на локальному рівні; судова система (її незалежність); корупція. Рейтинг вимірюється за семибальною шкалою, де «1» – найвищий показник, а «7» – найнижчий [14]. Динаміка позицій України за результатами дослідження «Нації у транзиті» впродовж 2004–2008 рр. подана в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

**Динаміка позицій України за результатами дослідження
«Нації у транзиті»**

Критерії	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Електоральний процес	4,25	3,50	3,25	3,00	3,00
Громадянське суспільство	3,75	3,00	2,75	2,75	2,75
Незалежність ЗМІ	5,50	4,75	3,75	3,75	3,50
Демократичність управління (нац. рівень)		5,00	4,50	4,75	4,75
Демократичність управління (локальн. рівень)		5,25	5,25	5,25	5,25
Судова система	4,75	4,25	4,50	4,50	4,75
Корупція	5,75	5,75	5,75	5,75	5,75

Як бачимо з результатів дослідження *Freedom House*, корупція в Україні протягом 2004–2008 років незмінно тримається на одному негативному та найнижчому серед досліджуваних індексів рівні «7». Зазначені рейтинги дають можливість стверджувати, що Україна для світу залишається державою з високим рівнем корупції в усіх сферах діяльності.

Якщо розглядати місце України серед країн-сусідів, то слід зазначити, що наша держава посідає третє («призове») місце між Росією та Польщею, незважаючи на суспільно-політичні та соціально-економічні зміни, що відбуваються, та дії і декларації влади щодо необхідності посилення антикорупційної діяльності (табл. 3.2).

Річний Індекс Сприйняття Корупції (ІСК), який уперше застосовано в 1995 р., є найвідомішим із проектів *Transparency International*, створений для визначення рівня корупції у світі. Рейтинг ІСК зараз охоплює 180 країн, рівень корупції в яких визначається експертними оцінками. За підсумками 2009 р. можна стверджувати, що боротьба з корупцією залишається проблемою для всього регіону, в Україні одна з найгірших ситуацій, адже політична корупція, корупція у приватних секторах економіки та великий рівень терпимості до корупційної практики з боку громадян не дають підстави сподіватися на швидке поліпшення ситуації.

Таблиця 3.2

**Україна та країни-сусіди за результатами дослідження
«Нації у транзиті», 2008 р. [14]**

Країни	Електоральний процес	Громадянське суспільство	Незалежність ЗМІ	Демократичність управління (національний рівень)	Демократичність управління (локальний рівень)	Судова система	Корупція
Латвія	2,00	1,75	1,75	2,00	2,25	1,75	3,00
Польща	2,00	1,25	2,25	3,50	2,25	2,50	3,00
Україна	3,00	2,75	3,50	4,75	5,25	4,75	5,75
Росія	6,75	5,50	6,25	6,25	5,75	6,25	6,00
Білорусь	7,00	6,50	6,75	7,00	6,75	6,75	6,25

За результатами дослідження 2009 р., у світі немає жодної країни, в якій би зовсім не було корупції. Найліпша ситуація у Новій Зеландії, рейтинг якої становить 9,4 за 11-бальною шкалою (де «0» – найвищий рівень корупції, а «10» – найнижчий), найгірша – в Сомалі, де рейтинг сягає 1,1 [14]. Наводячи рейтинги, ми усвідомлюємо, що вони відображають корупцію лише частково, відтак інтерес викликає не безпосереднє порівняння значень індексів у тій чи іншій країні, а обчислення середніх значень за групами споріднених країн (за регіонами, рівнем ВВП, розвитком інститутів демократії та ін.) та пошук статистичних залежностей [14–17].

Крім політичних, корупція має й дуже серйозні економічні наслідки. Кризовий етап багатьох азіатських країн значною мірою спричинений корумпованою формою капіталізму, яка перерозподіляє ресурси від економічно «здорових» підприємств до підприємств з міцними зв'язками в уряді.

Таким чином, корупція є однією з причин економічного занепаду багатьох держав світу. Президент організації «Міжнародна гласність» П. Єйген прямо відзначив, що

«корупція є найважливішим фактором економічного спаду Індонезії, Таїланду, Росії, України та інших держав, що перебували у складі СРСР».

Дослідження фахівців Світового банку свідчать про те, що корупція значно зменшує обсяги внутрішніх та зовнішніх інвестицій. Розглядаючи корупцію як своєрідний додатковий «податок» на бізнес, вони вважають, що кожне збільшення ставки цього «податку» на один відсоток скорочує надходження прямих інвестицій у країну на 5 відсотків. Підраховано, що зниження рівня корупції до таких низьких показників, як, наприклад, у Сінгапурі, для корумпованої країни мало б такий вплив на обсяг інвестицій, як зменшення податку на прибуток підприємства на 20%. Встановлено також, що існує зв'язок між корупцією та ефективністю підприємств [1].

Такі групи, як Transparency International, доводять, що рівень корупції в країні тісно пов'язаний з рівнем неефективності економіки. Дослідження П. Манро, економіста МВФ, свідчать, що країни з високим рівнем корупції виділяють меншу частку ВВП на інвестування, що призводить до сповільнення економічного зростання.

Ніхто не зважав на те, що Індонезія, Південна Корея та багато інших країн загрузли у корупції – всі були в захопленні від їх постійного економічного зростання. Але «Азіатське диво» здивувало всіх ще раз. Деякі економісти навіть розрізняли «добру» та «погану» корупцію.

Корупція діє як додатковий податок на діяльність компаній та на закордонні інвестиції, причому для невеликих фірм він є більшим. Як стверджує Шанг Дмін Вай, гарвардський економіст, підвищення рівня корупції в Сінгапурі до рівня Мексики було б еквівалентним до підвищення податків на 20%.

В Албанії бізнес витрачає на хабарі майже 8% від обороту або майже 1/3 свого потенційного прибутку. В

Індонезії підприємці змушені виділяти 1/5 своїх поточних видатків на хабарі чиновникам. Завдяки цьому збагачуються керівники держав та їх найближче оточення. За оцінками експертів, лідери африканських держав тільки на рахунках у Швейцарії тримають понад 20 млрд дол. США. Так, в Індонезії після 26 років перебування при владі Сухарто та його сім'я володіє майже половиною індонезійських компаній. За підрахунками, тільки німецькі компанії платять 3 млрд доларів хабарів щорічно для отримання міжнародних контрактів, а в сфері міжнародної торгівлі зброєю західні компанії виплачують хабарі в розмірі приблизно 2,5 млрд доларів щорічно, що становить 10% від обороту [1].

Криза, яка вразила багато азіатських країн у 1997 році, великою мірою була спричинена «кумівством». Інвестиційні проекти приймали з політичних міркувань і фінансували банки, які керувались у прийнятті рішень не економічними мотивами, а дружніми стосунками з підприємцями чи урядовцями. Крім того, багато банків у азіатських країнах (крім Японії, Тайваню та Китаю) були «ручними». Вони входили до великих конгломератів, і ті їх використовували для збору грошей на потреби конгломерату. Банки не аналізували ризикованість та прибутковість проектів та не сліdkували за виконанням бізнес-плану. Наслідком цього є велика кількість збиткових виробництв та банкрутство багатьох банків.

США та європейські країни вже зрозуміли важливість проблеми і намагаються боротися з корупцією. В США ще 20 років тому був підписаний закон, згідно з яким підкуп іноземних урядовців є кримінальним злочином. Це поставило американський бізнес у не вигідні умови перед компаніями з інших країн. Як стверджував Комерційний департамент США, у 1997 р. американські компанії втратили контрактів на суму 15 млрд доларів. Ці контракти здобули компанії із країн, що не забороняють хабарництво своїх фірм за кордоном. Але й для американських компаній все було втрачено. Хабар може давати закордонна філія або закордонний посередник.

Дехто вважає, що закон просто заохочує компанії давати хабарі більш обережно. Тому США домоглися, щоб ці багаті країни грали за однаковими правилами. Конвенція, підписана усіма країнами ОБСЄ та кількома іншими країнами, заборонила підкуп іноземних урядовців для здобуття переваг у бізнесі [3].

Але, як досить влучно зазначає С. Барсукова, високі експертні оцінки корупції фіксують не так саме явище, як віру в його реальність, рівень стурбованості людей цим явищем. На корупцію зручно «списувати» неефективність економічної політики, а корупційні викриття стали безвідмовним знаряддям боротьби з політичними опонентами [2, с. 111]. Однак проблема корупції в Україні існує і її потрібно мінімізувати.

Список використаних джерел

1. Багмет М.О. Боротьба з корупцією: світовий досвід та Україна / М.О. Багмет, К.В. Волошина // Політичні науки: наук. праці. Вип. 31. – Т. 44 – С. 152–157.
2. Барсукова, С.Ю. Руки прочь от ветряных мельниц!.. Или книга про то, как не стать смешным идалго, принимая ветряные мельницы за великанов / С.Ю. Барсукова // Эконом. социол. – 2007. – Т. 8. – № 2. – С. 103–111.
3. Бельська Т. Корупція як фактор негативного впливу на взаємовідносини органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства / Т. Бельська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua
4. Гулемюк Л.І. Теоретико-соціальний аналіз корупції як загрози національній безпеці України / Л.І. Гулемюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 2 – С. 1–10.
5. Кальман О. Сучасний стан та актуальні проблеми протидії корупції в Україні / О. Кальман [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua
6. Міжнародний імідж України: міфи і реалії. Аналітична оповідь УЦЕПД. – К.: Центр Разумкова, 2001. – С. 88–89.
7. Погляд громадян на проблему корупції в Україні: аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження (загальнонаціональне опитування) / Підготовлено Центром «Імідж-Контроль» для програми «Партнерство за прозоре суспільство». – К., 2003. – 94 с.

Розділ IV

ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ КОРУПЦІЇ: ОЦІНКА ТА НАПРЯМИ БОРОТЬБИ (МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ)

4.1. Принципи запобігання і протидії корупції

Антикорупційні заходи повинні забезпечити справедливість у ставленні до громадян з боку посадових осіб державних органів, уповноважених на виконання функцій держави під час здійснення ними своїх повноважень, а також механізм захисту громадян від зловживань з боку представників державних органів. Також вони мають змінити природу взаємовідносин між громадянами та уповноваженими на виконання функцій держави посадовими особами. Діяльність держави, спрямована на протидію корупції, має базуватися на принципах. Ці принципи повинні бути основою для вдосконалення існуючої системи антикорупційного законодавства та впровадження нових нормативно-правових актів [1; 2].

Згідно зі статтею 8 Конституції України, в нашій державі визнається і діє *принцип верховенства права*. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. На підставі Конституції України гарантується звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина. Верховенство права – це панування права в суспільстві, у стосунках між усіма учасниками суспільного життя, у життєдіяльності державних і недержавних організацій, соціальних спільнот, груп, об'єднань, зрештою – усіх людей. Неприйнятними є засоби боротьби з корупцією, які, хоча і можуть ви-

явитися результативними, суперечать конституційним за-
садам функціонування держави та суспільства.

Принцип законності характеризується обов'язком державних органів, посадових осіб, громадян і різних об'єднань дотримуватися законів і підзаконних правових актів та наявністю науково обґрунтованої правової бази. Підзаконні нормативно-правові акти потрібно видавати на основі законів, у відповідності із законами і на виконання законів. Законність – це суспільно-політичний режим, що полягає в пануванні права й закону в суспільному житті, неухильному здійсненні приписів правових норм всіма учасниками суспільних відносин, послідовній боротьбі з правопорушеннями і свавіллям у діяльності посадових осіб та забезпеченні порядку й організованості.

Принцип системності означає, що заходи протидії корупції є взаємопов'язаними, мають певний субординаційний характер (головні й другорядні, термінові до виконання і перспективні, одноразові і такі, що здійснюються постійно) і підпорядковані стратегічній меті антикорупційної діяльності. Основою цього принципу є спрямування зусиль на розв'язання найбільш складних проблем протидії корупційним явищам.

Принцип комплексного здійснення правових, політичних, соціально-економічних, інформаційних та інших заходів протидії корупції передбачає органічне поєднання стратегічних і тактичних завдань, профілактичних (соціального, політичного, економічного, організаційно-управлінського, правового, соціально-психологічного та іншого характеру), оперативно-розшукових, заходів процесуального примусу та інших, що здійснюються у суспільних сферах різними суб'єктами, з визначенням пріоритету профілактичних заходів.

Принцип об'єктивності вимагає співвідношення заходів протидії корупції із закономірностями і тенденці-

ями розвитку корупційних явищ у державі, їх впливом на економічні, соціальні, політичні процеси. Він передбачає протидію корупції, з огляду на загальну соціально-економічну ситуацію в країні й вибір антикорупційних засобів на основі їх достатності для досягнення поставленої мети.

Зазначений принцип безпосередньо пов'язаний із принципом практичної спрямованості та радикальності заходів, який передбачає не тільки декларування способів протидії корупції, а й реальне їх застосування. Вони не мають бути сезонними – набувати характеру політичної кампанії, а безпосередньо впливати на фактори, що детермінують корупцію, стосуватися правоохоронної діяльності у цій сфері тощо. Практична спрямованість антикорупційних заходів потребує чіткого визначення суб'єктів протидії, їх завдань і повноважень, професійної підготовки, конкретності певних заходів, строків їх виконання.

Принцип наукової обґрунтованості передбачає антикорупційну діяльність на науковій основі (з використанням сучасних досягнень науки, техніки, позитивного світового досвіду та залученням фахівців різних галузей знань: теорії права, конституційного, фінансового, адміністративного, кримінального, податкового права, кримінології, соціології, психології і т. ін.). Цей принцип вимагає здійснення правоохоронними органами постійного моніторингу динаміки та стану корупційних процесів. Такий моніторинг є необхідним, щоб оцінювати ефективність реалізації в державі антикорупційної політики, змінювати її пріоритети відповідно до рівня корупції в країні.

Принцип економічної доцільності означає, що антикорупційні заходи повинні бути економічно обґрунтованими. Плануватися і розроблятися можуть лише ті заходи, які на сучасному етапі держава спроможна впровадити в життя, зважаючи на своє фінансове становище.

Принцип взаємодії владних структур з інститутами суспільства і населення потребує поєднання зусиль у протидії корупції владних структур і суспільних інституцій. Протидія корупції – це справа не лише держави, а всього суспільства. Кожна ланка суспільства повинна бути не байдужою до явища корупції і застосувати усі можливі засоби у межах своєї компетенції для здійснення антикорупційних заходів. Структури державної влади повинні негайно реагувати на будь-які факти виявлення корупційних явищ і вжиття заходів для їх термінового припинення.

Принцип пріоритетності запобіжних заходів полягає у здійсненні попереджувально-профілактичних заходів для протидії порушенням чинного законодавства, запобігання корупції, усунення причин і умов, що сприяють вчиненню цих правопорушень. З економічної точки зору, вжиття запобіжних заходів є в десятки разів ефективнішим, ніж усунення негативних наслідків корупційних явищ. Саме держава повинна розробляти чіткі методи профілактики, які застосовуватимуться на рівні суспільства, соціальних груп, окремих громадян.

Принцип невідворотності відповідальності за вчинення корупційних правопорушень означає, що жодне правопорушення не повинно залишатися без покарання, якщо немає передбачених у законі підстав для звільнення особи, що його вчинила, від відповідальності. Його сформулював Ч. Беккарія на противагу середньовічній практиці, згідно з якою мета кримінального права досягалася жорстокістю покарання. У книзі «Про злочини та покарання» він зазначав: «Один з найдієвіших засобів, які стримують злочини, полягає не в жорстокості покарань, а в його невідворотності». З часом відбулася трансформація сформульованого Ч. Беккарія принципу таким чином, що він втратив свій абсолютний характер. Відповідно до новітньої доктрини кожна особа, що вчинила

злочин, має бути притягнута до відповідальності, але в передбачених законом випадках.

Принцип відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування передбачає можливість взаємодії громадян, їхніх об'єднань, юридичних осіб з органом виконавчої влади, органом місцевого самоврядування під час формування і реалізації державної політики, впливу на рішення та діяльність цих органів, доступу до повної, об'єктивної, достовірної інформації про їх діяльність. Відкритість і прозорість діяльності органів місцевого самоврядування забезпечується через можливість доступу членів територіальної громади до повної, об'єктивної, достовірної інформації про цю діяльність в обсягах та у порядку, встановлених законом.

Принцип участі громадськості у заходах щодо запобігання і протидії корупції, державного захисту осіб, які надають допомогу у здійсненні таких заходів, означає, що підтримка суспільства, як свідчить закордонний досвід, є основною передумовою подолання корупції. Про обов'язкову участь громадськості у подоланні корупції зазначено у Конвенції ООН, підписання якої 9 грудня 2003 року міжнародною спільнотою стало однією з найбільш визначних подій в історії сучасних міжнародно-правових відносин у сфері запобігання та протидії корупції. У положеннях цієї Конвенції, яка готувалася на основі найкращих практик у сфері запобігання корупції, серед іншого підкреслюється, що ефективна реалізація антикорупційної політики держави має базуватися на комплексному застосуванні примусових, попереджувальних та просвітницьких процедур, що може бути забезпечено лише за спільною участю у цьому процесі органів влади та громадськості. Так, стаття 13 Конвенції визначає необхідність участі суспільства у заходах щодо запобігання і протидії корупції, тож необхідно сприяти залу-

ченню до цього процесу окремих осіб і груп, які перебувають за межами державного сектора, таких, як громадянське суспільство, неурядові та громадські організації, для поглиблення розуміння суспільством факту існування, причин і небезпечного характеру корупції, а також загроз, що створюються нею.

Принцип забезпечення відновлення порушених прав і законних інтересів, відшкодування збитків, шкоди, завданої корупційним правопорушенням, полягає у встановленні наслідків злочинної діяльності, захисті прав і законних інтересів потерпілих осіб (як фізичних, так і юридичних). Встановлення наслідків злочинної діяльності має істотне значення для правильного вирішення кримінальної справи, тому на органи попереднього розслідування покладається обов'язок захищати порушені злочином майнові та інші (немайнові) права і законні інтереси потерпілих осіб. До фактів, які підлягають доказуванню стосовно характеру і розміру завданої злочином шкоди, належать: дії, які завдали шкоду, в їх конкретному вираженні в кожному окремому випадку; наявність моральної шкоди; наявність шкоди, завданої особі або майну, також в її конкретному вираженні; наявність причинного зв'язку між діями особи, притягнутої до кримінальної відповідальності, і шкодою; вина заподіювача шкоди; умисел або необережність потерпілого, ступінь їх прояву; майнове становище особи, яка завдала шкоду; характер і розмір завданої шкоди; розмір шкоди, що підлягає відшкодуванню.

На наш погляд, основними принципами протидії корупційним проявам серед посадових осіб, уповноважених на виконання функцій держави, є:

- 1) спрямованість антикорупційної політики та координація діяльності органів влади з її реалізації;
- 2) системний аналіз корупційних ризиків;

3) проведення антикорупційної експертизи проектів та чинних нормативно-правових актів;

4) поєднання зусиль та забезпечення ефективної взаємодії на центральному та регіональному рівнях між органами виконавчої влади, їх територіальними підрозділами, іншими органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, об'єднаннями громадян з питань реалізації державної антикорупційної політики;

5) впровадження у національне законодавство передового досвіду інших країн світу, а також пропозицій міжнародних організацій з питань антикорупційної політики;

6) взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами влади у сфері формування та реалізації державної антикорупційної політики;

7) відкритість та інформованість громадськості про здійснення заходів щодо запобігання та протидії корупції.

Принципами протидії корупції можна визнати також інші базові положення, у тому числі: демократизацію управління суспільством; оптимальну відкритість для населення діяльності посадових осіб; входження до міжнародної системи протидії корупції та розвитку всебічного співробітництва з іншими державами.

Список використаних джерел

1. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 7 квітня 2011 року № 3206-VI.

2. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996.

4.2. Економічні наслідки корупції

Про те, наскільки серйозною економічною проблемою для України є проблема протидії корупції, свідчать вибіркові соціологічні дослідження. Так, опитування керівників українських підприємств показало, що приблизно 2/3 респондентів назвали однією з основних причин своїх проблем корупцію серед чиновників центральної і місцевої влади.

Корупція може бути причиною відставки й окремих посадових осіб, і цілих урядів. У світовій історії є багато прикладів, коли тільки оприлюднення фактів корупції або початок їх офіційного розслідування спричиняли те, що не було під силу всенародним виборам, рішенням парламентів чи глав держав. А це може призвести до суттєвих змін у внутрішній і зовнішній політиці держави.

У зовнішній же сфері наслідками корупції можуть бути: втрата країною політичних та економічних позицій на міжнародній арені; погіршення її іміджу; перешкоди у вступі в авторитетні та престижні міжнародні організації або виключення з них; міжнародна ізоляція та застосування міжнародних санкцій; скорочення чи навіть повне припинення зовнішніх інвестицій. Зрештою – країна з високим рівнем корупції відходить на узбіччя світового розвитку. Зокрема, нашій державі впродовж багатьох років впливові міжнародні організації саме через проблему корупції як одну з головних перешкод відмовляли в отриманні інвестицій та інтегруванні у міжнародні структури. До наслідків корупції міжнародного характеру можуть належати, зокрема: негативний вплив корупції на імідж держави у світі, ускладнення відносин з іншими країнами, міжнародними організаціями і всією міжнародною спільнотою, втрата державою міжнародних позицій в економічній, політичній та інших сферах тощо.

Стан корупції у тій чи іншій країні може використати керівництво іноземних держав чи міжнародних організацій для тиску на політичне керівництво такої країни під час прийняття тих чи інших рішень і зовнішньополітичного, і внутрішньополітичного характеру. Тобто керівництво країни в таких випадках потрапляє у політичну залежність від керівників тих країн або міжнародних організацій, які поінформовані про реальний стан корупції чи корупційну діяльність окремих представників вищого рівня державної влади.

Водночас, *внутрішньодержавні наслідки корупції* є не менш руйнівними і небезпечними, а саме: у політичній, морально-психологічній, економічній, правовій, соціальній сферах тощо.

Політичні наслідки корупції проявляються в тому, що вона, зокрема, знижує рівень легітимності політичної влади, порушує принципи її формування і функціонування, породжує відчуження влади від народу, підпорядковує державну владу приватним та корпоративним інтересам, у тому числі інтересам корумпованих угруповань і кланів, порушує принципи її формування і функціонування, демократичні засади суспільства і держави, підриває політичну систему тощо.

Через високий рівень корумпованості державних органів корупція стає системним елементом державного управління. За таких обставин управління державою суттєво віддаляється від демократичних принципів і значно полегшується для корумпованих представників влади, яким притаманний спрощений погляд на владу, на її сутність і суспільне призначення, на власне службове становище, яке розглядається як засіб задоволення особистих інтересів. Унаслідок корупції відбувається зміщення основної мети політики – замість захисту загальносуспільних інтересів політика спрямовується на захист приватного і групового інтересів.

Корупція підриває авторитет держави, породжує недовіру громадян до політичної влади. Громадяни сприймають владу не як виразник їхніх інтересів та спосіб захисту, а як джерело небезпеки для їхніх прав і свобод.

Одним із економічних наслідків корупції є підрив економічної системи держави, що виявляється у перешкоджанні надходженню внутрішніх і зовнішніх інвестицій, гальмуванні розвитку ринкових відносин, зростанні недобросовісної конкуренції, монополізації економіки, криміналізації та тінізації економіки тощо. Крім того, корупція дискредитує економічні реформи, порушує основні засади господарської діяльності, є причиною фінансових криз.

Корупційний вплив на економічні відносини проявляється у дискримінації підприємців з боку службових осіб органів державної влади або місцевого самоврядування:

- 1) у встановленні не передбачених законодавством обмежень щодо окремих видів підприємницької діяльності;
- 2) у примушуванні підприємців до укладання не вигідних для них договорів;
- 3) у наданні окремим підприємцям пільг або інших переваг у конкуренції з іншими підприємцями;
- 4) у примушуванні підприємців реалізувати товар чи послуги чітко зазначеним фізичним чи юридичним особам;
- 5) у проведенні закупівлі сировини або продукції у визначених регіонах на збиткових умовах.

За кожною названою вище дією, як правило, стоїть корисливий або інший особистий інтерес певної службової особи органів державної влади та задоволення цього інтересу шляхом неправомірного використання владних повноважень.

До економічних наслідків корупції також належать: неефективний розподіл і використання державних коштів

та ресурсів, загальні часові та матеріальні витрати веденні господарської діяльності; зростання комерційних та фінансових ризиків; пошук ренти зі збитками для матеріального виробництва; спотворення (підвищення) цін; зниження рівня конкуренції з відповідним зниженням рівня економічного розвитку; зростання рівня тіньової економіки, податкові втрати; погіршення інвестиційного клімату, зниження рівня інвестицій; зменшення ефективності економічного розвитку країни в цілому.

Корупція підриває економічну систему держави, призводить до необґрунтованого підвищення собівартості продукції; ускладнює економічні відносини з іншими державами, міжнародними організаціями.

Ще один економічний наслідок корупції – тінізація економіки. За офіційним визнанням керівництва держави, частка тіньової економіки в Україні фактично зрівнялась з офіційною і становить 45–60%. Тіньова економіка обходиться нам у 10–12 млрд грн. У тіньовому секторі економіки задіяні мільйони громадян України. За даними Фонду «Інтелектуальна перспектива» та Центру соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, які провели опитування громадян України на тему тіньової зайнятості населення, 45% опитаних працюють у «тіні». За підрахунками фахівців, сукупний тіньовий капітал українських громадян нині становить приблизно 40 млрд дол. США. Поза банківським обсягом перебуває близько половини грошової маси. Мінімальна сума вільно конвертованої валюти, незаконно вивезеної за межі країни і покладеної на рахунок в іноземних банках, оцінювалась в 20 млрд доларів.

Хабарництво призводить до додаткових комерційних витрат, посилюючи тягар малих підприємців і спричиняючи нераціональне використання людського капіталу та інтелектуальних ресурсів країни. Постійна увага, якої

потребують корумповані посадові особи з боку підприємств, також знижує економічну продуктивність.

Підприємства залучаються до конкуренції щодо найбільшого хабара, що позбавляє їх переваг ринкової конкуренції. У такій ситуації найбільший тягар лягає на плечі бідних, що збільшує соціальний розрив між ними і багатими. Бідні не мають коштів для того, щоби брати активну участь і отримувати переваги в громадських процесах, у яких укоренилася корупція. Якщо програма, спрямована на допомогу бідним, здійснюється корумпованими методами, найбідніші споживачі, яким призначена така допомога, мають невеликі шанси на її отримання. Перекручення державних пріоритетів унаслідок корупції призводить до зменшення витрат на такі соціальні сфери, як охорона здоров'я і освіта, що завдає суттєвої шкоди добробуту країни. Окрім очевидних соціальних наслідків, такі підходи до витрачання коштів негативно впливають на економічне здоров'я країни у довгостроковій перспективі, оскільки корупція відштовхує місцевих та іноземних інвесторів, сприяє розвитку тіньової економіки, зменшує податкові збори [2].

До наслідків міжнародного характеру можуть належить: негативний вплив корупції на імідж держави у світі, ускладнення відносин з іншими країнами, міжнародними організаціями і всією міжнародною спільнотою; втрата державою міжнародних позицій у світі: у економічній, політичній та інших сферах (у тому числі неприйняття її до відповідних міжнародних інституцій чи виключення з них); припинення чи істотне зменшення зовнішнього інвестування, унеможливлення отримання кредитів [1].

Необхідні стратегії протидії економічним наслідкам корупції можна відобразити на рис. 4.1.

*Корупція:
теоретико-методологічні засади дослідження*

Рис. 4.2. Тактичні цілі стратегії системної легалізації економіки та протидії корупції [3]

Морально-психологічні наслідки корупції проявляються в тому, що вона є потужним фактором деморалізації суспільства, девальвації моральних цінностей, нищить духовні та моральні устої, сприяє поширенню у суспільстві кримінальної психології тощо. Корупція породжує у психології громадян відчуття безсилля, беззахисності перед державою, її окремими інститутами, посадовими та службови-

ми особами. Найбільш небезпечним у цьому аспекті є те, що масштабне поширення корупції все більше витісняє правові, етичні відносини між людьми, а саме корупція із соціальної аномалії поступово перетворюється на правило і стає звичним способом вирішення життєвих проблем, нормою функціонування влади і способом життя значної частини суспільства.

Правові наслідки корупції виявляються у: поширенні правових принципів функціонування держави та її окремих інститутів (верховенства права, законності, невідворотності відповідальності); суттєвому обмеженні конституційних прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб; грубому порушенні встановленого законом порядку здійснення повноважень посадовими і службовими особами органів державної влади, поширення в країні правового нігілізму тощо.

Корупція дискредитує право як універсальний регулятор суспільних відносин, перетворює його на засіб задоволення приватних та корпоративних інтересів.

У результаті вчинення корупційних діянь відбувається порушення низки конституційних правових засад діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.

Корупція змінює сутність правоохоронної діяльності відповідних державних органів, які за умов корумпованості їхніх посадових осіб перестають виконувати функцію охорони права і перетворюються в інструмент розправи над невинними особами, рейдерства або неправомірного задоволення особистих чи групових інтересів певних осіб, у тому числі посадових осіб зазначених органів.

У соціальній сфері – це поглиблення нерівності громадян, збільшення напруги в суспільстві. Чітке усвідомлення соціальної ціни корупції – її негативних наслідків як для суспільства та держави загалом, так і для кожного громадянина зокрема сприяє розумінню необхідності ефективної протидії корупції, зумовлює вжиття українським суспі-

льством та державою адекватних ситуації антикорупційних заходів, а громадянами – визначення характеру своєї поведінки з представниками владних структур.

Корупція є одним із основних чинників умовного поділу суспільства на офіційне і неофіційне, внаслідок чого в суспільстві паралельно співіснують дві соціальні підсистеми: одна з них базується на правових та моральних засадах, інша – на використанні протиправних засобів. У такому контексті корупцію можна визнати тінню офіційної (легітимної) влади, а частину влади, уражену корупцією, – тіньовою владою. Якщо оцінювати стан справ в Україні з цієї позиції, то слід зазначити, що співвідношення офіційної і неофіційної підсистем свідчить про надзвичайно небезпечну ситуацію, що склалася.

З'ясування соціальної сутності корупції дозволяє:

- 1) виробити науковий підхід до розуміння цього явища,
- 2) визначити реальні завдання у сфері протидії корупції,
- 3) визначити ефективні заходи щодо протидії цьому негативному явищу.

Формування засад антикорупційної політики в державі має базуватися на тому, що корупція як соціальне явище притаманне усім, без винятку, державам світу, вона – невід'ємний атрибут публічної влади.

Оптимальні результати, яких можна досягти у протидії корупції:

- 1) зменшення її обсягів, обмеження сфери її обумовлення та поширення;
- 2) зменшення небезпеки корупційних проявів;
- 3) обмеження взаємовпливу корупції та економічних, політичних, правових та інших соціальних процесів;
- 4) збільшення ризику настання негативних наслідків для особи, яка вступає в корупційні відносини.

Отже, як бачимо, наслідки корупції різні й стосуються як країни загалом, так і кожного її громадянина.

Список використаних джерел

1. Багмет М.О. Боротьба з корупцією: світовий досвід та Україна / М.О. Багмет, К.В. Волошина // Політичні науки: наук. праці. Вип. 31. – Т. 44 – С. 152–157
2. Плужнік О.І. Деякі кримінологічні аспекти щодо протидії корупції / О.І. Плужнік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua
3. Флейчук М.І. Детінізація економіки та протидія корупції в моделі збалансованого соціально-економічного розвитку / М.І. Флейчук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua

4.3. Боротьба з корупцією як необхідна умова забезпечення економічної безпеки України

Визначаючи основні напрями боротьби з корупцією на сучасному етапі розвитку держави та суспільства, слід зважати на те, що корупція є наслідком, а не причиною негараздів у реформуванні економіки держави.

Не варто забувати ще той факт, що корупція є основною загрозою соціально-економічному розвитку суспільства. Це не лише основна причина бідності країни, але і перешкода для її подолання. Корупція може загрожувати економічній безпеці держави, існуванню нації, оскільки корупційні дії та їх наслідки можуть уплинути на життя наступних поколінь.

Пошук найбільш ефективних шляхів подолання цього явища треба здійснювати на основі удосконалення законодавства держави та державного регулювання економічного життя суспільства. Головні зусилля потрібно спрямувати на профілактику корупційних діянь, з огляду на вимоги сьогодення та прогнози на найближчу перспективу, усунення причин та умов поширення корупції в Україні, а також притягнення до відповідальності корупціонерів.

Загальносвітова фінансова криза призупинила економічне зростання та зменшила обсяги промислового вироб-

ництва в Україні, що призвело до знецінення національної валюти та зниження ділової активності загалом.

Останнім часом Верховна Рада та уряд України здійснили значні кроки у реформуванні системи протидії корупції. Окрім того, в Україні сталося багато важливих політичних та економічних подій, які вплинули на сприйняття громадянами корупції.

Отже, потрібно визначити стратегічні й тактичні цілі протидії корупції, поставити завдання перед конкретними органами державної влади, вибрати засоби протидії корупції.

Ефективна боротьба проти корупції в Україні, крім наявності відповідної політичної волі, вимагає належного законодавчого забезпечення (комплексу нормативно-правових приписів, що регулюють механізми запобігання корупції, а також відповідальності за вчинення корупційних порушень), формування ефективної системи державних органів, забезпечення належного координування напруження та реалізації антикорупційної політики, заходів запобігання корупції, а також її подолання. Побудова такої інституційної системи повинна відповідати міжнародним стандартам (зокрема, конвенціям ООН та Ради Європи проти корупції, а також рекомендаціям ГРЕКО та Стамбульського плану дій антикорупційної мережі ОЕСР) і передовій світовій практиці, а також враховувати особливості української юридичної системи.

Високий рівень корупції в Україні зумовлює низка факторів, а саме: непрозорість діяльності й невідповідність органів державної влади; відсутність політичної волі щодо боротьби з корупцією, неефективна участь у цій боротьбі правоохоронних структур і органів національної безпеки держави; надзвичайна розгалуженість дозвольно-регуляторної системи; надмірний вплив окремих олігархічних груп на прийняття державних рішень і кадрові призна-

чення; неврегульованість конфлікту інтересів; відсутність правил професійної етики на публічній службі; низький рівень забезпечення захисту прав власності; недотримання законодавства у сфері боротьби з корупцією, а також недосконалість законодавства з цих питань у цілому; недосконалість системи судоустрою; відсутність системності в роботі з виявлення корупції в органах державної влади; відсутність публічного контролю за доходами та видатками вищих посадових осіб держави, а також ефективних механізмів участі громадянського суспільства у формуванні та реалізації антикорупційної політики.

Сучасна динаміка суспільних процесів в Україні й світі зумовлює необхідність створення ефективної системи протидії корупції, спроможної забезпечити поступ суспільства і держави на шляху до спільноти розвинутих демократичних країн.

Стратегічною метою антикорупційної політики є протидія корупції на рівні державної влади та місцевого самоврядування способом підвищення прозорості їх діяльності, дотримання прав і свобод людини і громадянина, створення умов для розвитку економіки, забезпечення європейських соціальних стандартів і добробуту населення.

Досягнення цієї мети можливе шляхом реалізації антикорупційної політики, яка передбачає поступове зниження рівня корупції в державі та налагодження ефективного механізму із запобігання та протидії корупції в Україні.

Як зазначає О. Дульський, незважаючи на гостроту проблеми корупції, діяльність відповідних державних органів характеризується невизначеністю їх компетенції, дублюванням завдань та відповідних функцій. Так, відповідно до державної статистичної звітності, в нашій державі ведуть боротьбу з корупцією п'ять державних органів: прокуратура; військова прокуратура; служба безпеки;

податкова міліція; органи внутрішніх справ, Державна прикордонна та митна служби України.

Крім того, слід зазначити, що лише в системі МВС та Службі безпеки України десять служб на центральному, обласному та міському рівнях протидіють корупції. Однак дотепер не визначено завдання у цій сфері боротьби зі злочинами, що пов'язані з торгівлею людьми, яку створено в 2005 році [1]. Фактично ми маємо не систему протидії корупції, а сукупність органів, перелік яких та відповідний понятійний апарат чітко не визначено.

Всіляко підтримуючи ідею створення в Україні антикорупційного органу, ми вивчили функції відповідних закордонних спеціалізованих інституцій, які реалізуються за певними напрямками:

1. Розроблення політики, аналітичні дослідження, моніторинг та координація.

1.1. Вивчення корупції як явища – тенденції та рівень поширення корупції, а також оцінювання ефективності антикорупційних заходів.

1.2. Розроблення антикорупційних стратегій та відповідних планів дій, а також моніторинг та координування їх виконання.

1.3. Координування міжнародної співпраці.

2. Запобігання корупції у структурах влади.

2.1. Впровадження етичних норм у діяльність публічних органів, у тому числі вироблення і впровадження спеціальних заходів щодо правил поведінки та обмежень у публічній службі та застосування дисциплінарної відповідальності за їх недотримання.

2.2. Попередження конфлікту інтересів.

2.3. Контроль за декларуванням майна посадовими особами, їх перевірка та забезпечення доступу громадськості до відомостей, які наведені в деклараціях.

2.4. Контроль за фінансуванням політичних партій.

3. Освітня і просвітницька функція.

3.1. Напрацювання і реалізація освітніх програм для населення, освітніх установ і державних службовців.

3.2. Організація кампаній з інформування громадськості, робота із засобами масової інформації, неурядовими організаціями, бізнес-спільнотою і населенням у цілому.

4. Розслідування і кримінальне переслідування.

4.1. Створення спеціалізованої інституції із розслідування та кримінального переслідування осіб, які вчинили корупційні злочини і правопорушення.

4.2. Забезпечення законодавчої бази для ефективного переслідування корупції, у тому числі взаємодії норм адміністративного і кримінального права.

4.3. Ефективне застосування антикорупційного законодавства на всіх стадіях кримінального процесу, зокрема виявлення, розслідування, пред'явлення обвинувачення і судового розгляду справ про корупційні правопорушення.

4.4. Нагляд за міжвідомчою співпрацею та обміном інформацією як щодо конкретних справ, так і поза ними (між правоохоронними органами, а також з аудиторськими, податковими та митними органами, банківським сектором, податковою поліцією, органом фінансової розвідки, особами, які відповідають за державні закупівлі, органами державної безпеки тощо).

4.5. Взаємна правова допомога і розгляд запитів про екстрадицію.

4.6. Збирання, аналіз статистичних даних у справах про корупцію та інформування про результати антикорупційної діяльності, пропозиції щодо її поліпшення [2].

Економічна доцільність протидії корупції передбачає, що антикорупційні заходи повинні бути еконо-

мічно обґрунтованими як з точки зору їхньої економічної ефективності, так і можливих негативних побічних наслідків, а також реальної економічної можливості їх впровадження в життя. Плануватися і розроблятися можуть лише ті заходи, які на сучасному етапі держава спроможна здійснити, з огляду на свій економічний стан. Проте, економічний раціоналізм не означає мінімізації витрат на протидію корупції, їх повинні обумовлювати економічні можливості держави і водночас вони мають бути достатніми.

Основними заходами протидії корупції та здійснення антикорупційного контролю є:

1) спостереження за поведінкою, службовими контактами державних службовців тощо;

2) періодичне вивчення документів щодо діяльності державного службовця за певний період;

3) визначення кола посадових осіб та громадян, з якими державний службовець з корисливих мотивів контактує в процесі роботи, встановлення осіб, з якими такі контакти здійснюються систематично;

4) проведення співбесід із державним службовцем, його керівником та іншими працівниками органу виконавчої влади з певного кола питань;

5) проведення планових перевірок діяльності державного службовця, оцінка законності та обґрунтованості його дій;

6) аналіз даних оперативного, статистичного та інших видів обліку;

7) моніторинг конкретних управлінських процедур, прийняття рішень, у зв'язку з якими найчастіше вчиняються корупційні правопорушення, поведінки посадових осіб, які відіграють певну роль у прийнятті таких рішень.

Основними формами здійснення антикорупційного контролю є:

1) постійне інформування про виявлені одним з органів причини та умови корупції в цій сфері;

2) проведення спільних перевірок стану дотримання законодавства щодо протидії корупції в цій сфері;

3) розробка спільних правових та організаційних заходів щодо протидії корупції в цій сфері;

4) передача правоохоронним органам матеріалів про конкретні факти вчинення корупційних правопорушень для притягнення винних до встановленої законом відповідальності.

Паралельно з запобіжними заходами в самій сфері державної служби необхідно застосовувати загальнодержавний підхід до унеможливлення виникнення корупційних правопорушень, впроваджуючи у практику інституціональної політики такі стратегічні пріоритети, як:

1) подолання монополізму в соціально-економічній сфері із застосуванням нормативно-правового регулювання усіх рівнів – від законодавчого до місцевого;

2) запровадження механізмів аналітики економічного підґрунтя розрахунків бюджету за замовлені послуги;

3) забезпечення реальної поінформованості населення з питань економічних перетворень і реалізації бюджетної політики.

Основними напрямками діяльності щодо усунення причин та умов, що сприяють вчиненню корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних із корупцією, є:

– постійний аналіз стану дотримання антикорупційного законодавства в органі державної влади, визначення управлінських процедур, під час яких найчастіше вчиняються корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією, розробка додаткових спеціальних заходів запобігання корупції;

– розробка пропозицій стосовно проведення антикорупційних організаційних заходів у кадровій політиці (систематичні перевірки, своєчасна ротація кадрів тощо);

– систематичний нагляд за поведінкою державних службовців, виявлення фактів учинення корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних із корупцією, та вжиття заходів щодо притягнення до відповідальності винних осіб;

– створення каналів отримання від громадян, підприємств, установ та організацій інформації про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією, вчинені посадовими особами органу державної влади, місцевого самоврядування;

– проведення спеціальних занять із державними службовцями, спрямованих на формування знань, морально-психологічних установок щодо неприпустимості вчинення корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних із корупцією.

– висвітлення в засобах масової інформації виявлених фактів корупційних діянь в органах державної влади і управління, місцевого самоврядування з метою налагодження співробітництва з населенням щодо отримання інформації з цих питань.

Список використаних джерел

1. Боротьба з корупцією: бути чи не бути. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mair.in.ua/opinion/show/id/1920>

2. Спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції: огляд моделей. Організація економічного співробітництва і розвитку Мережа боротьби проти корупції для країн Східної Європи і Центральної Азії ОЕСР 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.copyright.com/>

4.4. Механізм протидії корупції

У науковій літературі є два протилежні погляди щодо застосування того чи іншого методу боротьби з корупцією.

Прихильники першої позиції стверджують, що боротися з корупцією необхідно насамперед через втілення в життя економічних і соціальних реформ, тобто створити умови, за яких особи, які є потенційними корупціонерами, стримуються від учинення діянь через те, що вони більш зацікавлені не вчиняти протиправне діяння, ніж вчиняти його, оскільки розмір благ, які вони можуть отримати, є значно меншим, ніж те, що вони отримують від держави за виконання покладених на них завдань.

Так, наприклад, В.М. Гаращук пропонує боротися з корупцією шляхом усунення основних умов, що породжують корупцію. Він вважає, що основними умовами є:

- низький рівень життя державних службовців та осіб, котрі уповноважені на виконання функцій держави;
- низьку заробітну плату та довгострокові затримки в її одержанні;
- високі ціни на товари та послуги, що наближаються до світових, а нерідко й перевищують їх;
- бездумну конфіскаційну податкову політику держави, за якої виробнику легше «купити» чиновника та приховати з його допомогою прибутки, аніж платити податки тощо [30, с. 124].

Дещо схожої думки дотримується О. Пасхавер. Він зазначає, що успішна боротьба з системною корупцією в Україні передбачає спочатку реалізацію фундаментальних економічних і політичних заходів цієї боротьби, а потім розгортання всього арсеналу антикорупційних технічних засобів. Зворотна послідовність є не лише малоефективною, а й соціально та політично небезпечною [31, с. 17]. Крім того, автор відзначає, що звуження функцій державної

машини і контроль суспільства за її розвитком є двома фундаментальними передумовами зменшення ролі корупції як системи. Третьою фундаментальною передумовою, на думку автора, є зростання національного багатства і, як наслідок, зростання і пристойний рівень доходів державного службовця. Тобто, з трьох передумов зменшення корупції в Україні дві можуть бути втілені в життя через запровадження адміністративних заходів боротьби з нею.

Справді, найбільш результативним шляхом боротьби з корупцією є усунення передумов і причин, що сприяють її появі та процвітанню. Основними з них є економічні, позбавитися яких швидко та ефективно неможливо. Для цього потрібні серйозні економічні, політичні та інші реформи, що потребують значного часу та витрат. Утім у боротьбі з корупцією можливе застосування й адміністративних (вольових) методів, що не потребують значних витрат.

Економічний метод повинен втілюватися в життя через запровадження в Україні економічних, соціальних та інших заходів стимулюючого характеру, що потребують значного часу та фінансових витрат. Але в державі склалася така ситуація, коли необхідно зупинити подальше поширення корупції, оскільки ступінь ураження державного апарату корупцією загрожує існуванню демократичного устрою в державі. Тому саме через застосування адміністративного методу як методу публічного управління можливе зупинення темпів зростання корупції.

На відміну від економічного методу, адміністративний повинен втілюватися в життя шляхом здійснення адміністративних (примусових) заходів, які часто мають обмежувальний та репресивний характер, при цьому його реалізація не потребує значних витрат і часу, і фінансових ресурсів [32].

Для подолання корупції недостатньо лише піднесення економіки, зміцнення контрольних органів та створення інших антикорупційних інституцій, необхідна також полі-

тична воля влади, але не тільки, бо корупція може виявитися і у владних структурах, і в громадянському суспільстві. Головне завдання публічної влади – забезпечити законодавчу базу, яка відповідатиме міжнародним стандартам, посилити роль органів контролю. Рада Європи рекомендує запровадження Кодексів поведінки на державній службі. Для успішної боротьби з корупцією необхідно залучити незалежні засоби масової інформації, які будуть інформувати про неї суспільство і виховувати у громадян нетерпимість до цього явища. Згідно з результатами опитування, 32,5% респондентів розцінюють об'єктивність інформації ЗМІ щодо корупції як високу, а 42% – як часткову («іноді інформація об'єктивна, а іноді – ні»). О. Костенко акцентує увагу на тому, що моральний аспект подолання корупції є найважливішим [11].

У період трансформації низький ступінь суспільної довіри до органів влади обумовлює неефективність державної політики в протидії поширенню корупції, тому нагальною є потреба в залученні до цього процесу інститутів громадянського суспільства. С. Бондаренко пропонує запровадити такі досить перспективні форми боротьби з корупцією, як технології мережевих взаємодій – створити мережні об'єднання громадян на основі територіальних об'єднань і можливостей доступу до мережі Інтернет, локальні мережеві об'єднання (*networking community*). Громадянське суспільство має знання, необхідні для вирішення питання, і зацікавлене в цьому, бо саме воно насамперед потерпає від корупції. Саме у суспільства є можливість виявляти, контролювати й запобігати проявам корупції на низовому рівні.

Принципову оцінку ситуації у досліджуваній сфері вкотре надала 29 січня 2010 року колегія Генеральної прокуратури України. На її засіданні, зокрема, зазначалося, що «однією з найгостріших проблем для нашої держави є боротьба з корупцією» [33, с. 4] і першим завданням органів прокуратури на перспективу є, серед іншого, «посилення координуючої і наглядової ролі прокуратури в

правоохоронній сфері та у визначенні напрямів протидії злочинності і корупції» [33, с. 8]. Правовою підставою для цих заходів, як уже зазначалося, є чинне законодавство – Закон України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 р. № 1789-ХП, інші нормативно-правові акти, а також накази Генерального прокурора. Один із останніх із них – «Про організацію діяльності органів прокуратури у сфері запобігання та протидії корупції» від 21.12.2009 р. № 10, ще раз визначив як пріоритетний напрям «організацію діяльності органів прокуратури у сфері запобігання та протидії корупції...» (п. 1 наказу). Такий підхід дозволяє органам прокуратури на практиці отримувати певні позитивні результати контрольно-наглядової діяльності у сфері протидії корупції. Наприклад, згідно з оприлюдненими Генеральною прокуратурою даними [33, с. 4], у 2009 році в Україні, за протоколами прокурорів, до відповідальності притягнуто понад 41 % викритих корупціонерів, за протоколами спецпідрозділів СБУ – 31 %, органів внутрішніх справ – 24 %, податківців – лише 4 %.[34]

Список використаних джерел

1. Гаращук В.М. Стратегія і тактика боротьби з корупцією. Концепція боротьби з корупцією в Україні. Міністерство юстиції України. Підготовчі матеріали. Координатор-центр правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції України / В.М. Гаращук. – К., 1997. – 245 с.
2. Пасхавер О. Антикорупційна спрямованість економічних та політичних реформ. Концепція боротьби з корупцією в Україні. Міністерство юстиції України. Підготовчі матеріали. Координатор-центр правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції України / О. Пасхавер. – К., 1997. – 245 с.
3. Медведько О. Із виступу на розширеному засіданні колегії Генеральної прокуратури за підсумками роботи у 2009 році / О. Медведько // Вісник прокуратури. – 2010. – № 2 (104). – С. 3–12.

4.5. Закордонний досвід боротьби з корупцією

Світова співдружність розглядає корупцію на сучасному етапі як одну із найбільших загроз правопорядку, демократії, правам людини, чесності та соціальній справедливості. Загальновизнано також, що вона заважає економічному розвитку та становить реальну загрозу моральним устоям суспільства.

Над вирішенням цієї проблеми працюють ООН, Європейський парламент, Організація безпеки та співтовариства в Європі (ОБСЄ), інші міжнародні організації.

Корупція у більшості держав Центральної та Східної Європи, а також у країнах, які виникли на пострадянському просторі, тісно пов'язана з тим, що вони перебувають у стані економічної та суспільної трансформації.

Дослідження, які проводилися Всесвітнім банком, показують, що в період великих реформ та конституційної трансформації збільшується можливість для протизаконної діяльності та корупції [28]. Крім того, ми часто знаходимо в засобах масової інформації приклади конфліктів інтересів, які виникають унаслідок використання державних посад для особистих потреб, таких масштабів, що це стає великою соціальною проблемою. Тому серед громадян починає формуватися негативне сприйняття діяльності політиків та державних чиновників як такої, що веде до особистої чи групової наживи.

Сьогодні кримінальні елементи певною мірою змінюють форми і методи протиправної діяльності, дедалі частіше спрямовують свої зусилля на встановлення контролю над найбільш прибутковими сферами економічних відносин, залучають до реалізації корисливих задумів корумпованих представників органів влади, намагаються проникнути до управлінських структур різних рівнів для лобію-

вання власних інтересів. Значна частина кримінальних формувань має тісні міжрегіональні та міжнародні зв'язки.

Саме тому однією з головних складових формування і реалізації ефективної системи боротьби з корупцією є чітка взаємодія держав, насамперед їх правоохоронних органів, на регіональному і міжнародному рівнях, участь у заходах боротьби з цим негативним явищем, запроваджених у межах Організації Об'єднаних Націй, Радою Європи, Інтерполом, Міжнародним валютним фондом, Світовим банком та іншими міжнародними інституціями.

Перша міжнародна конференція з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією відбулася ще 1982 року у Вашингтоні [12].

У 1989 р. в Гаазі (Нідерланди) під егідою ООН відбувся міжнародний семінар з проблем корупції у сфері державного управління, результати якого стали передумовою розгляду цієї проблеми на Восьмому конгресі ООН [23]. Підсумками його проведення стали рекомендації щодо подолання корупції, які полягають у тому, що всім державам необхідно:

- здійснити перегляд норм кримінального законодавства, які регламентують відповідальність та санкції за корупційні дії;
- для запобігання корупції в органах державної влади розробити ефективні механізми адміністративного впливу;
- розробити процедури, які б дозволили вчасно виявляти корумпованих посадових осіб, а також створили умови притягнення їх до відповідальності;
- сформувати правові норми, які б регламентували дії щодо конфіскації майна і фінансових ресурсів, здобутих у результаті корупційних злочинів;
- застосовувати економічні санкції до підприємств, що мають причетність до корупційних дій.

Секретаріат ООН підготував рекомендації «Практичні методи боротьби з корупцією» та прийняв резолюцію «Кору-

пція у сфері державного управління», в якій зазначається, що корупція згубно впливає на економіку країн, підриває ефективність урядових рішень, завдає шкоди моралі, підриває довіру громадян до влади, порушує принцип правового та неупередженого правосуддя. До цих проблем привернуто увагу інших міжнародних організацій, зокрема Ради Організації економічного співробітництва та розвитку (ОСЕР) [22]. На виконання програми ООН з міжнародного контролю за наркобізнесом у Преторії (Південна Африка) відбувся Форум із проблем боротьби з корупцією та Семінар країн Східної та Центральної Африки в Ентебе (Уганда), на якому розглядалося питання щодо проникнення корупції у міжнародні економічні та господарчі структури. Проблеми боротьби з корупцією стали однією з найважливіших тем на IX Конгресі ООН (Каїр, 1995 р.), де, окрім комплексу інших питань, обговорювали проект міжнародного кодексу поведінки державних посадових осіб [20].

За сприяння Організації американських держав у 1994 р. прийнято Міжамериканську конвенцію проти корупції, яка містить статті, що створюють зобов'язання і мають обов'язкову силу за міжнародним правом, а також принципи боротьби з корупцією [11].

У вересні 1997 р. у столиці Перу Лімі відбулася VII Міжнародна конференція проти корупції, в якій взяли участь представники 93 країн, у тому числі України. Конференція визначила завдання для міжнародних організацій: Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Світової організації торгівлі, міжнародної асоціації прокурорів та міжнародної адвокатської асоціації, а також антикорупційні заходи – завдання для держав-учасниць [11].

На цій конференції визначено положення, які є основою для подальшої роботи у подоланні корупції, зокрема такі, що обумовили роботу в цій сфері міжнародних організацій та держав-учасниць. Розроблені конференцією завдання для міжнародних організацій наведено у табл. 1.

Таблиця 1

**Завдання міжнародних організацій за результатами роботи
VII Міжнародної конференції проти корупції**

Назва міжнародних організацій	Завдання для подолання корупції
Світовий банк, Міжнародний валютний фонд	• Розробити політику боротьби з корупцією; • припинити надання кредитів урядам, які не докладають зусиль для подолання корупції
Європейський Союз	• Пришвидшити реалізацію антикорупційної політики, рекомендованої Комісією європейських товариств у 1997 році; • держави-члени повинні ратифікувати Конвенцію проти корупції; • держави-члени Ради Європи повинні консолідувати зусилля для ефективної діяльності міждисциплінарної групи щодо боротьби з корупцією
Світова організація торгівлі	• Реалізація програм щодо національної доброчесності у бізнесі; • вимога щодо забезпечення прозорості міжнародних і національних урядових програм
Міжнародна асоціація прокурорів, Міжнародна адвокатська асоціація	• Розробити проекти законодавства, з огляду на те, щоб розслідування справ щодо проявів корупції у різних юридичних системах відбувалося без надмірного ускладнення і відповідало міжнародним нормам із захисту прав людини
Міжнародні асоціації бухгалтерів та аудиторів, міжнародні асоціації регуляторів безпеки	• Розробити універсальні та адаптовані до міжнародних норм бухгалтерські стандарти

Держави, що підписали цю Конвенцію, повинні виконувати такі вимоги:

- діяльність урядів повинна бути прозорою та підзвітною на всіх рівнях; важливо, щоб суспільство мало максимальний доступ до інформації;

- забезпечити відкритість для публічного перегляду державних рахунків.

Значну увагу на питання посилення боротьби з корупцією звертає Співдружність європейських країн, Рада Європи. Лише в останні роки їх розглядали на багатьох європейських форумах. Зокрема, дев'ятнадцята Європейська конференція міністрів юстиції затвердила рекомендації щодо посилення боротьби з корупцією (Мальта, 1994 р.); Комітет Міністрів Ради Європи на своїй 101-й зустрічі затвердив 20 головних принципів у сфері боротьби з корупцією та створив Комісію з питань запобігання корупції (Страсбург, 1997 р.); Друга нарада керівників держав та урядів Ради Європи також обговорювала причини постійного зростання корупції та організованої злочинності і прийняла рішення щодо зміцнення взаємодії у викорінненні цього явища (Страсбург, 1997 р.) [11].

Боротьбі з корупцією була присвячена конференція міністрів юстиції 40 держав-членів Ради Європи (РЄ), яка відбулася у Празі у червні 1997 р. Учасники конференції звернули особливу увагу на посилення протидії зрощенню мафіозних структур з державними органами, проникнення кримінальних елементів у банківську сферу тощо [11].

Комплекс проблем подолання корупції обговорювали 13–14 березня 1996 р. на симпозіумі у Парижі, де визнано за необхідне організувати боротьбу з корупцією у двох основних напрямках. Перший – удосконалення національного законодавства, передбачення в ньому норм щодо ліквідації причин та умов для корупційних правопорушень і відповідних норм кримінального покарання за їх здійснення, що

важливо для України. Другий – це розробка міжнародних актів, які повинні стати основою для національного законодавства. Крім того, визнано доцільним організувати обмін досвідом і на ґрунті його аналізу та узагальнення підготувати практичні посібники з типових моделей закону [16].

Створена Радою Європи так звана міждисциплінарна група із протидії корупції (МГК) працює під керівництвом Європейського комітету з кримінальних проблем. Саме ця група разом з Європейським союзом розробила програму «Восьминіг», в якій беруть участь 16 східноєвропейських країн, у тому числі Росія і Україна. Ця Програма є першою спробою реального протистояння корупції у Центральній та Східній Європі [11].

У травні 1999 року створено організацію «Група країн проти корупції» (GRECO), що діє в межах Ради Європи. Її метою є оцінка рівня корупції в державах-членах організації, виявлення недоліків у національних механізмах боротьби з корупцією, підтримка в проведенні необхідних законодавчих та інституційних реформ у цій сфері, здійснення контролю за виконанням угод і правових документів, прийнятих Радою Європи відповідно до програми дій проти корупції.

Найважливішими серед останніх документів Європейського Союзу у сфері боротьби з корупцією є Комюніке Європейської комісії від 28 травня 2003 р. щодо комплексної політики Європейського Союзу з протидії корупції, в якій визначено основні засади боротьби з цим негативним явищем в Євросоюзі та окреслено принципи вдосконалення протидії корупції в нових країнах-членах, країнах-кандидатах і третіх країнах, а також Рамкове рішення Ради Європейського Союзу № 568 від 22 липня 2003 р. «Про боротьбу з корупцією в приватному секторі», в якому визначається поняття «активної» та «пасивної» корупції і встановлюються санкції стосовно осіб, у тому числі юридичних, за вчинення такого роду злочинів.

У 1996 р. в Латинській Америці прийнято Міжамериканську конвенцію проти корупції. Ініціатором її підписання була Організація американських держав, яка налічує 33 держави-учасниці (у тому числі США), яка у 2001 р. розробила механізм взаємної експертизи для контролю над її дотриманням.

На теренах Азії прийнято пакт проти корупції, який підписали представники 21 держави Азійсько-Тихоокеанського регіону; крім того, Азійський банк розвитку і організації економічного співробітництва розробив План боротьби з корупцією. Важливим кроком у згуртуванні сил для подолання корупції був прийнятий у 2004 р. «Антикорупційний курс дій».

На африканському континенті також ведеться активна боротьба з корупцією. У 2003 р. на саміті Африканського союзу прийнято Конвенцію Африканського союзу про запобігання корупції та боротьбу з нею. Перед тим, у 2001 р. підписано Протокол Південноафриканської співдружності розвитку проти корупції.

Країни Близького Сходу дотримуються у подоланні корупції Конвенції ООН проти корупції і, крім того, працюють через регіональну мережу «Сумлінне управління в цілях розвитку» для підтримки реформ, що сприяють економічному і соціальному розвитку.

Чинники успішної протидії корупції вже давно відомі та апробовані міжнародною спільнотою. Це насамперед відкритість влади, прозорість та зрозумілість процедур прийняття державних рішень, ефективні механізми контролю за діяльністю державних органів з боку громадянського суспільства, свобода слова, свобода та незалежність засобів масової інформації.

За умов масштабної корупції сьогодні акцент робиться саме на усуненні причин, а не на боротьбі з конкретними проявами. Так для правових систем деяких розвинутих кра-

їн узагалі не характерне використання в законодавстві терміну «боротьба» – законодавці закладають в нормативно-правовому акті принципи запобігання правопорушенням, які стосуються певної сфери діяльності.

Отже, корупція як соціальне явище притаманна будь-якому суспільству, будь-якій державі, жодна країна у світі сьогодні не може оголосити себе вільною від корупції. Однак окремим країнам світу вдається ефективно боротися з цим негативним явищем. Проаналізуємо досвід країн, що досягли певного успіху в цій сфері.

Ізраїль є однією з досить вільних від корупції країн. Антикорупційна атмосфера забезпечується, зокрема, системою «певного дублювання моніторингу» за можливими корупційними діями. Моніторинг здійснюють урядові організації і спеціальні підрозділи поліції, відомство Державного контролера, що є незалежним від міністерств і державних відомств, і громадські організації типу «Відомства за чистоту уряду». Ці організації досліджують можливі джерела корупції, а у разі їх виявлення інформують органи розслідування. Отриману інформацію обов'язково оприлюднюють. Дуже важливо, що ці організації не залежать від міністерств і відомств, чиновники яких можуть бути причетні до корупції. На управління боротьби з корупцією, яке входить до Адміністрації прем'єр-міністра, покладено обов'язок щодо навчання чиновників методам запобігання можливим корупційним діям і координації роботи різних внутрішніх служб з питань боротьби за чистоту державних органів. Важливу роль також відіграють засоби масової інформації. Опублікування в них обвинувачень у корупції, як правило, містить пряму небезпеку кар'єрі політика. Слід зазначити, що в Ізраїлі завдяки значним соціальним пільгам для чиновників і безжалісному покаранню у разі виявлення корупційних

діянь корупція на нижчих щаблях управління практично відсутня. Доведених до суду справ щодо корупційних злочинів у Ізраїлі не більше 5%, проте репутація людини, причетної до корупційного скандалу, вкрай небажана.

Великобританію традиційно вважають малокорумпованою, особливо порівняно з «третім світом» [19].

Високі стандарти громадянської поведінки в Британії є результатом політичних і законодавчих заходів, моральних змін та ефективнішого соціального та адміністративного контролю за державними службовцями. Ця країна має найдавніші традиції боротьби з корупцією. Систему антикорупційних механізмів тут врегульовано на законодавчому рівні. Перший нормативний акт про корупцію в державних органах прийнято ще в 1889 році, закони про запобігання корупції – в 1906 і 1916 роках були реакцією суспільства на зростання цього явища. На відміну від традиційних правових принципів, ці закони вимагають від посадових осіб доводити свою невинність. Друга особливість – це надзвичайно висока роль громадської думки, вона стежить за динамікою негативних явищ у суспільстві. Здебільшого громадські дебати точаться стосовно питань, пов'язаних із лобіюванням і купівлею політичного впливу, проблем, створених зміною меж приватної і державної власності, моральним кліматом, хабарництвом, зловживаннями службовців місцевих органів влади, поліції, митної служби тощо. Безпосередньо корупційні процеси у Великій Британії відстежує так званий Комітет Нолана, який засновано в жовтні 1994 року. Його зусилля зосереджені на основних ділянках суспільного життя, які викликають найбільшу стурбованість громадськості: це члени парламенту, які працюють консультантами фірм, що прагнуть впливати на державну політику; колишні міністри та інші посадові особи, які працюють у тих галузях індустрії, регулюванням яких перед тим займалися в уряді, та інших сферах громадського жит-

тя. За результатами роботи Комітету палата Громад парламенту вирішила призначити парламентського директора стандартів, заборонити протекцію та розголосити нелегальні заробітки членів парламенту [11].

Національне законодавство Великобританії у сфері боротьби з корупцією є досить розгалуженим, оскільки певні норми матеріального права, які стосуються правовідносин, що виникають унаслідок вчинення тими чи іншими посадовими особами корупційних дій, можуть міститися у різних актах (не тільки кримінальної, а й інших галузей права). З огляду на те, що законодавство у цій сфері не є кодификованим, існувала певна складність його застосування правоохоронними органами Великобританії. Тому 24 березня 2005 р. МВС Великобританії внесло на розгляд зацікавлених міністерств і відомств Великобританії законопроект про боротьбу з корупцією. Оновлений законопроект узагальнює попереднє антикорупційне законодавство, і, окрім іншого, скасовує парламентський імунітет від відповідальності за діяння, що містять ознаки корупційних.

В Німеччині в основу боротьби з корупцією покладено завдання знищення матеріальної, насамперед фінансової бази злочинних угруповань. Це досягається двома шляхами: конфіскаційним (конфіскація майна) і створенням належної правової бази для унеможливлення «відмивання брудних грошей». Особливо слід виділити обов'язок банківських установ надавати правоохоронним органам інформацію про операції зі значними сумами грошей за умов, що цю інформацію буде використано лише для розслідування. Законом закріплено правило: якщо громадянин робить внесок у банк у розмірі, більшому ніж встановлена сума, він зобов'язаний пред'явити посвідчення особи. Генеральна лінія німецького уряду у сфері запобігання корупції полягає в тому, щоб у результаті законодавчих, організаційних, кадрових та інших заходів

унеможливити зловживання державним службовцем своїм посадовим становищем [8].

Серед антикорупційних механізмів, які запроваджуються в Німеччині, слід назвати намір створити реєстр корумпованих фірм. Німеччина йде шляхом іноземного досвіду, зокрема ізраїльського. Його суть полягає в тому, що фірму, яка входить до такого реєстру, позбавляють права виконувати будь-які державні замовлення, вона стає об'єктом більш пильної уваги з боку правоохоронних органів. Такий експеримент проведено в одній із земель Німеччини і, за оцінками парламентарів та урядовців, він повністю себе виправдав.

Досвід боротьби з корупцією у **Німеччині** свідчить про ефективність залучення громадськості до боротьби з корупцією. Зокрема, відомство кримінальної поліції федеральної землі Нижня Саксонія впровадило прийом анонімних повідомлень від громадян про економічні злочини. Таке рішення прийнято за результатами пілотного проекту, під час якого за чотири місяці до вищезазначеного спецвідділу, до якого входять лише 9 працівників прокуратури та 33 поліцейських, надійшло 184 повідомлення. Карні справи було відкрито у 124 випадках, з яких 30% стосуються справ щодо корупції.

У Німеччині, незалежно від конкретних специфічних функцій, основним обов'язком державних службовців є неупереджене і справедливе виконання своїх завдань на благо всього суспільства. Для державних службовців передбачено повну особисту відповідальність за правомірність своїх дій з виконання службових обов'язків. Після закінчення строку служби державний службовець повинен тримати в таємниці відомості й факти, які стосуються його службової діяльності. Без дозволу державний службовець не має права давати показання чи робити заяви за фактами і відомостями, що становили таємницю його службової діяльності,

навіть у суді. Відповідний дозвіл дає керівник служби чи керівник служби з останнього місця роботи. Інформацію для преси може давати тільки уповноважений державний службовець правління чи установи. Закон закріплює обов'язок державного службовця заявляти про кримінально карані діяння, що стали йому відомими. Підвищені вимоги й обмеження, пов'язані з державною службою, компенсуються у Німеччині відповідним державним утриманням та іншими виплатами, гарантіями, що забезпечують стабільність робочого місця і кар'єру, а також гідний рівень життя. У Німеччині, щоб отримати іншу роботу, крім державної служби, чиновнику потрібний попередній дозвіл вищої службової інстанції. Дозволу не потрібно лише для: прийняття опікунства, догляду за хворим чи немічним, реалізації обов'язків з виконання заповіту, реалізації вільної професії, управління власним майном, діяльності, пов'язаної з навчанням і дослідженнями у наукових інститутах і установах. Державні службовці, відповідно до закону, не можуть займатися будь-якою підприємницькою діяльністю особисто, через довірених осіб, у тому числі брати участь у діяльності правління, наглядової ради чи іншого органу, товариства або підприємства будь-якої правової форми [9, с. 111].

Додаткові розпорядження про порядок сумісництва державних службовців видає федеральний уряд шляхом прийняття постанов, що мають законодавчу силу. У таких постановах визначається, яка діяльність розглядається як державна служба або прирівнюється до неї; чи має державний службовець одержувати винагороду за діяльність не за основним місцем роботи; які категорії державних службовців зобов'язані мати дозвіл і т. ін. Наприклад, відповідно до постанови уряду від 12 листопада 1987 р., побічною є будь-яка діяльність, що не входить до основного кола обов'язків, незалежно від того, ведеться вона за місцем служби чи поза

нею. Виконання різноманітних почесних обов'язків не вважається побічною діяльністю. Винагородою за побічну діяльність вважається будь-яка грошова сума чи будь-які матеріальні переваги. Визначено граничний розмір винагороди в календарному році для різних категорій службовців. Якщо після припинення службових правовідносин державний чиновник займається роботою, яка пов'язана з його службовою діяльністю (в останні п'ять років перед закінченням служби), він повинен заявити про це за місцем останньої служби. Його трудова діяльність має бути заборонена, якщо є побоювання, що вона завдає шкоди службовим інтересам. Заборона вноситься останньою вищою службовою інстанцією державного службовця і втрачає силу після закінчення п'яти років з моменту закінчення службових правовідносин [18].

Для держслужбовців нормативною базою як виняток передбачається можливість отримання подарунка, вартість якого не перевищує 10 євро. Але і в такому разі державний службовець має доповісти про це своєму керівникові, котрий, з огляду на обставини, може прийняти одне з двох рішень: або залишити подарунок у службовця, який його отримав, або зобов'язати його в установленому порядку здати цей подарунок державі [9].

У **Франції** створено структуру спеціалізованих служб, типову для багатьох країн Західної Європи, а саме: Центральну рахункову палату (лише виявляє порушення), Службу попередження корупції, Центральну дирекцію юридичної поліції, Центральну дирекцію загального інформування, Центральний офіс покарання за порушення у фінансовій сфері. Усі ці структури є державними і фінансуються з бюджету, кожна служба працює у визначеній для неї сфері. До французького чинного законодавства входить низка нормативно-правових актів, спрямованих на боротьбу з корупцією, що стосуються насамперед фінансових зло-

вживань. Так, у 1990 році ухвалено закон, згідно з яким кредитні установи мають особливо уважно ставитися до капіталів, походження яких пов'язане з організованою злочинністю. Йдеться про виявлення порушень, пов'язаних із фальсифікацією чеків та векселів, переданих на інкасацію. Законодавець закріплює право на негайне припинення функціонування рахунку, якщо буде встановлено, що службовець відкрив його з метою ухилення від податків. Для захисту інтересів суспільства виконання контрольних функцій покладено і на недержавні комерційні структури, зокрема на фінансово-кредитні установи. Крім того, законодавство Франції зобов'язує фінансових посередників встановлювати особу свого клієнта, зокрема випадкового, надавати довідки про третіх осіб, на користь яких здійснюються перерахування, передбачає відповідальність банківського працівника в разі прийняття фальшивого документа. Фінансові посередники, зокрема банки, зобов'язані сповіщати спеціальні адміністративні служби про суми внесків на рахунок, якщо виникає підозра, а також про операції з такими коштами. У цьому випадку обов'язок додержання професійної таємниці знімається. Спеціалізована державна служба має право вимагати припинення такої операції або відкласти її здійснення до вирішення питання про наявність або відсутність факту правопорушення [24, с. 243].

Особи, котрі здійснюють фінансові операції всередині країни, зобов'язані подавати декларацію і сплачувати податок у тому разі, якщо оголошена сума перевищує 50 тис. франків. Таким чином держава встановлює контроль за рухом безготівкових грошових коштів, збільшуючи важелі контролю за потенційними порушниками закону.

У Франції міністри, а також депутати входять до особливого офіційного списку. Перед вступом на посаду всі вони мають подати звіт про власний матеріальний стан та близьких родичів. До звіту записуються відомості

про нерухомість, цінні папери, акції, банківські рахунки. Ці дані детально перевіряє спеціальна державна комісія. Якщо комісія визнає звіт державного діяча неповним або не правдивим, то до нього можуть бути застосовані найсуворіші санкції [11].

Одну з найбільш ефективних систем політичних і правових механізмів боротьби з корупцією створено в **Італійській Республіці**, де у вирішенні цієї проблеми тісно взаємодіють громадські організації та державні установи. В **Італії** з метою посилення боротьби з організованою злочинністю Парламент заснував спеціальну Генеральну Раду боротьби з організованою злочинністю, Державне управління боротьби з мафією, окружні управління боротьби з організованою злочинністю та мафією [11].

Для боротьби з організованою злочинністю, в тому числі й корупцією, створено міжвідомчий спеціальний орган – «Управління розслідувань Антимафія» (ДІА). Основна частина кадрів ДІА – це фахівці слідчих органів Державної поліції, карабінерів та Фінансової гвардії із залученням цивільних фахівців у галузі інформатики, технічного та адміністративного забезпечення. До компетенції цього органу належить боротьба зі злочинами з наявністю ознак «утрупування мафіозного типу». Крім того, в складі Генеральної прокуратури Італії створено оперативно-слідче управління боротьби з організованою злочинністю та мафією (Закон «Про невідкладні засоби з координації інформаційної та оперативно-слідчої діяльності у боротьбі з організованою злочинністю» від 30 грудня 1991 року). Таким чином, всі перераховані підрозділи становлять систему багатофункціональних, спеціалізованих оперативних, слідчих та інформаційних елементів з питань протидії організованим злочинностям.

До завдань цих органів входить: розробка стратегії боротьби з організованою злочинністю та визначення мети для кожного поліцейського формування окремо; раціоналі-

зація ресурсів та коштів, відведених для організації боротьби з організованою злочинністю, а також періодична перевірка досягнутих результатів в їх зв'язку зі встановленими напрямками діяльності та, якщо необхідно, прийняття відповідних директив, скерованих на усунення недоліків або неефективних дій. Причому вся ця діяльність є відкритою для політичних партій, об'єднань громадян, засобів масової інформації, надається можливість участі в роботі інститутам соціального контролю.

У 1993 році під тиском громадськості прийнято Закон «Про угруповання мафіозного типу», який увійшов до нового Кримінального кодексу Італії окремою нормою. Він встановлює сувору відповідальність за входження до злочинної організації типу мафії. «Кожний, хто є членом злочинного угруповання мафіозного типу, до якого входить троє та більше осіб, карається позбавленням волі строком від 3 до 6 років» [11, с. 283].

У новому законодавстві названо конкретні ознаки, які притаманні мафіозним угрупованням, зокрема: залякування та підкорення силою інших людей, нав'язування їм «закону мовчання» та кругової поруки з метою вчинення кримінальних злочинів, встановлення прямого або непрямого правління і контролю за різного роду економічною діяльністю, отримання незаконних прибутків та пріоритетів у такій діяльності для себе та інших осіб, а також протистояння вільному волевиявленню під час голосування.

За цим законом, відповідальність за вчинення злочину суттєво посилюється, якщо йдеться про входження в озброєне мафіозне угруповання. Озброєним вважається мафіозне угруповання, члени якого «володіють можливістю користуватись зброєю або вибухівкою для досягнення мети угруповання». Не важливо, знаходиться зброя у мафіозі чи схована в тайниках. Передбачені жорсткі покарання для мафіозі за фінансування легальної економічної діяльності

за рахунок коштів, здобутих злочинним шляхом, в тому числі прибутку від легалізації «брудних грошей».

Відповідно до закону, судді отримали можливість відправляти за ґрати не тільки тих, хто безпосередньо вчинив злочин, але й тих, хто спонукав до цього. В Конституції Італії втілено політичне рішення про надання Верховній Раді суддів (парламенту суддів) виняткових прав на заохочення та покарання суддів. Дві третини членів Ради обирають судді, одну третину – політичні партії. Крім того, адміністративні комісії мають статус судів, а Конституція передбачає адміністративне провадження у деяких кримінальних справах. Дієвим антикорупційним механізмом слід визнати також те, що судді, прокурори і слідчі вважаються членами однієї професії і регулярно міняються ролями. Кожна прокуратура є автономною. Кожний прокурор має такі ж гарантії незалежності, як і судді. У країні встановлено верховенство обов'язкового провадження в усіх справах. Не розслідування злочину є злочином саме по собі. Сукупність цих факторів стала вирішальною для подолання корупції в Італії. Політики не змогли заблокувати суддівські розслідування.

Застосування нового Закону «Про угруповання мафіозного типу» здійснюється також під контролем громадськості та органів представницької демократії, що дало змогу де-стабілізувати мафію. Однією з форм такого контролю є заслуховування звітів. Що шість місяців міністр внутрішніх справ доповідає Парламенту про виконану роботу. Передбачено також щорічну доповідь міністра Парламенту з усього комплексу проблем, пов'язаних з організованою злочинністю. Такі багатоаспектні зусилля суб'єктів політики та італійської юстиції мають позитивні результати. З 1993 року до цього часу заарештовано більш як 3500 членів мафіозно-злочинних угруповань.

Це стало можливим завдяки втіленню в політично-правове поле Італії принципів розподілу влад, незалежності судової влади від урядового впливу та втручання інших гілок влади. Італійська судова система є найважливішою із трьох гілок влади в системі механізмів боротьби з корупцією.

У Фінляндії створено досить чітку й ефективну систему боротьби з корупцією на потужній нормативно-правовій базі та за однозначної підтримки суспільства. Саме цю країну міжнародна неурядова організація боротьби з корупцією «Трансперенсі Інтернешнл» визначає як одну з найменш корумпованих серед 133 країн світу. Фінляндія як член Європейського Союзу є учасником усіх основних нормативних документів Євросоюзу з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією. Однак імплементацію європейських законів у національну правову систему ця країна здійснює досить виважено. Головним принципом цього процесу є органічне поєднання національного законодавства Фінляндії із загальноєвропейським із мінімально можливими змінами першого. Для фінської правової системи не є характерними закони з використанням терміну «боротьба» та визначенням певного виду злочину. Фінський законодавець заклав принципи запобігання вчиненню злочинів у кожному нормативно-правовому акті, що визначають конкретну сферу діяльності, а не вид злочину. Згідно з положеннями Кримінального кодексу Фінляндії, за вчинення дій, що можуть кваліфікуватися як «корупція», передбачено санкції від штрафу до ув'язнення строком до чотирьох років, залежно від ступеня суспільної небезпеки злочину.

У Фінляндії, втім, як і в інших розвинених демократіях, чесна влада – це система взаємодії права, громадянського суспільства, традицій і цінностей нації. Чесність влади не залежить від персоналій – ніхто з кандидатів на жодну з

державних посад не може оголосити себе її гарантом, але всі політики зобов'язані дотримуватися чесності й справедливості. Важливу роль у цій країні відіграє рівень освіти нації. У XIX ст. видано закон, який дає змогу одружуватися лише грамотним жінкам і чоловікам. Освіченими людьми набагато важче маніпулювати – вони можуть читати закони, бачать, як працює суспільство та як зважають на їхні інтереси. Нарешті, ще один аспект фінських традицій – соціальний контроль. Фіни – нечисленна нація, тому приховати від сусідів нечесні доходи дуже важко. На цих традиціях заснована й політична структура суспільства. Влада у Фінляндії – максимально наближена до народу. Тут реально дотримуються принципу виборності місцевих адміністрацій. У Фінляндії є муніципалітети, населення яких становить лише 200 осіб, але вони мають самоврядування. Така система є запорукою легітимності влади. Тому фіни не бояться її представників, наприклад, поліцейських. Люди не бояться політиків, і політики не бояться народу – вони всі почуваються членами одного громадянського суспільства [11, с. 282].

Аналогічний шлях у галузі боротьби з корупцією вибрала **Бельгія**, яка використовує не лише традиційні репресивні заходи установлення кримінальної відповідальності за корупційні діяння, а подбала про запобігання корупції. Так ця проблема знайшла своє відображення у межах реформи COPERNIC (модернізації державного управління), зокрема у реформі сектору фінансового контролю. Бельгія розширила визначення корупції стосовно зловживання владою, не обмежуючись кримінальним аспектом, а й залишивши місце для таких понять, як роз'яснення норм (правил, стандартів), їх нагадування, транспарентність поведінки, що призведе до вироблення кодексу поведінки (деонтології).

Прикладом комплексної боротьби проти корупції є антикорупційна стратегія **Нідерландів**. Вона передбачає такі процедурні та інвестиційні заходи:

- постійна звітність та гласність у питаннях виявлення корупції та обговорення наслідків покарань за корупційні діяння. Щорічно міністр внутрішніх справ цієї країни представляє доповідь парламенту про виявлені факти корупції та прийняті заходи щодо покарання осіб, які причетні до корупції;

- розробка системи моніторингу можливих точок виникнення корупційних дій у державних та суспільних організаціях та строгого контролю за діяльністю осіб, які перебувають у цих точках;

- створення системи прав і обов'язків посадових осіб з визначенням їх відповідальності за порушення посадової етики, зокрема корупцію. Ця система вказує також на правила поведінки щодо виправлення допущених порушень;

- основною мірою покарання за корупційну дію є заборона працювати у державних організаціях та втрата соціальних пільг, котрі мають державні службовці, наприклад, пенсійного та соціального обслуговування. До шкали покарань входять також штрафи та усунення від виконання обов'язків;

- у всіх значущих організаціях, наприклад, у міністерствах є служби внутрішньої безпеки, зобов'язані виявляти та реєструвати помилки чиновників, їх навмисні та випадкові порушення чинних правил та наслідки таких порушень. Державні організації намагаються заохочувати позитивні дії посадових осіб. Система заохочень спрямована на те, щоб чиновнику було і матеріально, і морально вигідно працювати чесно й ефективно;

- організована система підбору осіб на посади, небезпечні з точки зору корупції;

– матеріали, пов'язані з корупційними діями, якщо вони не стосуються системи національної безпеки, в обов'язковому порядку стають доступними для громадськості;

– кожен чиновник має право ознайомитися з інформацією, що характеризує його і позитивно, і негативно;

– існує спеціальна система навчання чиновників, що роз'яснює, зокрема, політичну та суспільну шкоду корупції і можливі наслідки участі в ній;

– створена система державної безпеки для боротьби з корупцією типу спеціальної поліції, що має значні повноваження виявлення випадків корупції;

– чиновники усіх рівнів зобов'язані реєструвати відомі їм випадки корупції, і ця інформація відповідними каналами передається до міністерства внутрішніх справ та юстиції;

– важливу роль у боротьбі з корупцією відіграють засоби масової інформації, котрі обнародують випадки корупції і часто проводять незалежні розслідування.

У Польщі до останнього часу вважалося, що достатньою правовою основою для боротьби з корупцією є низка статей Кримінального кодексу, які передбачають відповідальність за різні види хабарництва та перевищення повноважень посадовими особами. Однак загрозна для держави поширеність корупції та потреба більш повної реалізації підписаних Польщею (у зв'язку зі вступом до Європейського Союзу) міжнародно-правових угод спонукала польську владу до вжиття додаткових заходів. Зокрема, наприкінці 2002 року уряд Польщі затвердив Державну програму боротьби з корупцією під назвою «Антикорупційна стратегія». На виконання цієї програми створена та працює Надзвичайна кодифікаційна комісія сейму Польщі, яка готує зміни до Кримінального, Кримінально-процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів.

Крім того, з 24 серпня 2006 р. набув чинності Закон про «Центральне антикорупційне Управління (ЦАУ, Centralny Urząd Antykorupcyjny)». Основною метою діяльності ЦАУ є боротьба зі зловживаннями владою та використанням привілеїв для досягнення особистої і майнової користі, а також діяльністю, спрямованою проти економічних інтересів держави. ЦАУ повинне переслідувати корупційну злочинність, ретельно перевіряти майнові декларації чиновників та працівників сфери самоуправління, слідкувати за спробами порушити заборону поєднання громадських (державних) функцій із господарською діяльністю.

У бюджетному резерві на формування ЦАУ (в службі мають працювати близько 500 осіб) до кінця 2006 року передбачено 60 млн злотих. За наявними даними, сьогодні до ЦАУ надійшло близько 4 тис. заяв від охочих влаштуватися на роботу до цієї спецслужби. Понад 30% охочих – це випускники юридичних факультетів із прокурорськими та суддівськими спеціальностями. Більше 300 кандидатів пройшли перший, екзаменаційний, етап – тести із загальноосвітніх питань, психологічні тести та кваліфікаційні співбесіди. Наступний етап – медичні комісії, перевірка на допуск до роботи із закритою інформацією та тести на детекторі брехні.

Незважаючи на те, що тестування на детекторі брехні формально є добровільним, тих, хто відмовиться від нього, не працевлаштують до ЦАУ. Керівнику ЦАУ дозволяється також у разі потреби періодично відправляти для перевірки на детекторі брехні кожного співробітника служби. Ще однією особливістю ЦАУ є те, що це перша служба в історії сучасної Польщі, в якій буде законодавчо заборонено працювати колишнім співробітникам спецслужб Польської Народної Республіки. Натомість частину співробітників до ЦАУ набиратимуть із Центрального слідчого управління (Centralne Biuro śledcze), яке входить до структури MBCiA,

та АВБ. Середня заробітна плата в ЦАУ становитиме близько 5 тис. злотих (понад 1,5 тис. доларів США).

Крім того, з метою посилення законодавчого забезпечення протидії проявам корупції та організованої злочинності в країні готуються відповідні зміни до Кримінального кодексу Польщі.

Для боротьби з проявами корупції в лавах суддівського корпусу, інших учасників судового процесу зали засідань у польських судах з 2006 року почали обладнувати відеокameraми та мікрофонами, які дозволять фіксувати хід судових засідань та поведінку кожного з їх учасників (суддів, прокурорів, адвокатів, протоколістів). Таким чином буде обладнано 68 залів у 34 окружних судах. Повна вартість обладнання становитиме 5 млн євро. На думку керівників Міністерства юстиції Польщі, це введення не лише полегшить фіксацію судового процесу, а й сприятиме посиленню дисципліни серед його учасників.

Значного ефекту у справі протидії корупційним явищам досягнуто застосуванням Закону Республіки Польща від 16 листопада 2000 р., згідно з яким створено новий державний орган фінансової розвідки, що передбачає виконання таких завдань: припинення злочинних дій у фінансовому секторі та створення банку даних для всіх компетентних державних інститутів, які протидіють використанню нелегальних джерел доходів. Генеральний інспектор фінансової інформації виконує посередницькі функції збору, аналізу, оцінки та передачі даних, а також координації взаємодії між різними фінансовими інститутами і правоохоронними органами.

Існує також зворотний зв'язок – правоохоронні органи надають необхідну інформацію органу фінансової розвідки для її використання стосовно зобов'язаних інститутів (припинення угод, блокування рахунків тощо). Таким чином до одного центру надходить інформація про конкретні фінан-

сові угоди та про діяльність щодо встановлення їхньої причетності до фінансових чи економічних злочинів. Представники правоохоронних органів мають можливість співставити базу фінансових даних із базою даних про злочини.

Антикорупційна політика **Сінгапуру** вражає своїми успіхами. Її центральною ланкою є постійно діючий спеціалізований орган боротьби з корупцією – Бюро розслідування випадків корупції, яке має політичну і функціональну самостійність. Цей незалежний орган розслідує і прагне запобігати випадкам корупції в державному і приватному секторах економіки Сінгапуру. Бюро перевіряє випадки зловживань серед державних чиновників і повідомляє про них відповідні органи для вжиття необхідних заходів, вивчає методи роботи потенційно схильних до корупції державних органів з метою виявлення можливих слабкостей в системі управління та у разі необхідності рекомендує вжити відповідних заходів керівникам цих органів.

Головна ідея антикорупційної політики Сінгапуру полягає в прагненні мінімізувати умови, що створюють як стимул, так і можливість здійснення корумпованих дій або уникнути їх. Це досягається шляхом дотримання цілої низки антикорупційних принципів, зокрема:

1) оплати праці державних службовців згідно з формулою, що ґрунтується на показниках середньої заробітної плати осіб, які успішно працюють у приватному секторі;

2) контрольованої щорічної звітності державних посадовців про їх майно, активи і борги; прокурор має право перевіряти будь-які банківські, акціонерні та розрахункові рахунки осіб, підозрюваних в порушенні Акта про запобігання корупції;

3) великої строгості в справах про корупцію саме стосовно високопоставлених урядовців для підтримки морального авторитету непідкупних політичних лідерів;

4) ліквідації зайвих адміністративних бар'єрів для розвитку економіки.

Боротьбу з корупцією недаремно вважають одним із ключових чинників економічного успіху Сінгапуру.

У Японії досвід боротьби з корупцією доводить, що відсутність єдиного кодифікованого акта, спрямованого на подолання цього явища, не перешкоджає ефективному вирішенню проблеми. Норми антикорупційного характеру містяться в багатьох національних законах: «Про вибори громадських посадових осіб» (1950 р.), «Про парламент» (1950 р.), «Про регулювання політичних фондів» (1948 р.), «Про державних службовців» (1948 р.), «Про місцеве самоуправління» (1947 р.) [6]. Особливого значення японський законодавець надає заборонам щодо політиків, державних і муніципальних службовців. Вони, зокрема, стосуються численних заходів, які політично нейтралізують японського чиновника щодо приватного бізнесу як під час служби, так і після звільнення.

Як і в Сінгапурі, японський законодавець встановлює суворі обмеження фінансування виборчих кампаній, партій та інших політичних організацій, вводить жорстко регламентований порядок здійснення пожертвувань на користь кандидатів на виборах, політичних фондів, а також суворий порядок фінансової звітності. За порушення положень закону застосовують санкції.

Японський законодавець кваліфікує як кримінальний злочин дії політиків, які за винагороду від зацікавленої особи лобіюють вигідне для неї рішення шляхом впливу на державних, муніципальних службовців, а також юридичних осіб [17].

В Японії, як і в багатьох країнах, одним із найголовніших напрямів боротьби з корупцією є кадрова політика. Японським державним службовцям гарантована гідна оплата праці. Велику увагу японський законодавець приді-

ляє етичній поведінці політиків і службовців. Так, з квітня 2000 р. в країні чинний Закон «Про етику державних службовців», а також затверджені урядовим указом етичні правила державного службовця і норми адміністративних покарань за їх порушення. В етичних правилах державного службовця подано визначення «зацікавленої особи» і докладний перелік неетичних дій, що не передбачає довільного тлумачення вимог закону.

У квітні 2001 р. в Японії набув чинності Закон «Про розкриття інформації». Цей акт гарантує громадянам право на доступ до офіційної інформації, що є в урядових установах, і можливість подати апеляцію в Раду з контролю за розкриттям інформації в тому випадку, якщо уряд вирішить не надавати певну інформацію. Ці умови дозволили громадським організаціям виявити декілька випадків корупції [5].

Пріоритетними у сфері боротьби з корупцією в Японії стали:

- 1) заходи політичної економії (підзвітність політичного керівництва, реформа фінансування політичних партій і кампаній);
- 2) реформа державної служби (гідна оплата праці, система стимулів);
- 3) забезпечення громадських свобод (система соціально-правового контролю і морального впливу громадянського суспільства на політиків).

Досить поширена думка, що корупцію можна перемогти за допомогою сильної держави, диктатури, репресій. Проте досвід **Китаю**, де показові розстріли урядовців-хабарників давно стали «звичною справою», підтверджує зворотнє. Репресивні заходи за уявної ефективності навряд чи дадуть бажаний результат – хабарників, якщо і поменшає, то не набагато, а суми хабарів автоматично збільшаться як плата за підвищений ризик. Крім того, репресивні за-

ходи можуть призвести до різкого посилення впливу однієї з «корпорацій чиновництва» – правоохоронних органів, які отримують монопольне право вирішувати, кого страчувати, а кого милувати, зі всіма наслідками.

Діяльність правоохоронних органів Китаю, спрямована на боротьбу зі злочинами у галузі економіки, регулюється відповідними статтями Кримінального кодексу Китайської Народної Республіки, Указом голови КНР «Щодо протидії корупції та хабарництва» та іншими документами.

Серед антикорупційних заходів у цій країні слід назвати і таку. Сподіваючись мобілізувати на війну з корупцією широкі народні маси, прокуратура Пекіна в 2004 р. виступила з сенсаційною заявою про підвищення в десятки разів – з десяти до ста тисяч юанів (12 тис. доларів) – розміру грошової винагороди за достовірну інформацію про корумпованих чиновників. Кожному, хто надав такого роду свідчення, гарантується повна анонімність.

Демократичний режим, хоча й не гарантує свободу від корупції взагалі та хабарництва зокрема, але принаймні забезпечує більше можливостей для боротьби з нею. По-перше, конкуренція партій викриває корупцію правлячої верхівки. По-друге, свобода слова дозволяє пресі контролювати державних службовців. Громадянське суспільство як інститут демократичного режиму здатне підвищити ефективність діяльності незалежних комісій боротьби з корупцією. Подібні органи успішно функціонують у Гонконгу, Сінгапурі, Малайзії, Тайвані.

Яскравим прикладом «культури прозорості» є **Південна Корея**. Так, з 1999 р. в Сеулі чинна програма «OPEN» – система контролю за розглядом заяв громадян чиновниками міської адміністрації, яка викликала справжню сенсацію серед національних антикорупційних програм. Програма є показником реалізованої політичної волі на боротьбу з корупцією [4].

За вільного доступу до інформації зникла необхідність особистих контактів з урядовцями або пропозиції їм хабарів з метою прискорити завершення процесу ухвалення рішень. Таким чином, «OPEN», усуваючи особисте спілкування урядовців і громадян як необхідну умову існування корупції, виконує основне своє завдання – запобігання корупційним діям і відновлення довіри громадян до міської адміністрації.

У Південній Кореї створено спеціальну комісію з 15 осіб, яка перебуває у прямому підпорядкуванні Президенту і відповідно до Закону Республіки Корея «Про боротьбу з корупцією», контролює питання, пов'язані з виконанням Програми боротьби з корупцією. У комісію входять видатні політичні діячі, юристи, професори відомих університетів та лідери народних рухів. Комісію очолює колишній міністр освіти. Уряд до цієї групи залучив лише одну посадову особу – міністра координації урядової політики, який є координатором дій уряду і комісії. До її компетенції входить: відстеження та викриття проявів корупційної діяльності в урядових структурах; звернення до відповідних органів з питань розслідування фактів корупції, видання рекомендацій уряду тощо. Технічний персонал складається з 30 державних службовців та представників громадськості.

Новостворена комісія здійснює ґрунтовні дослідження через опитування громадськості щодо рівня корумпованості окремих державних агенцій. На основі досліджень складаються і оприлюднюються так звані індекси корумпованості міністерств та відомств Республіки Корея, визначено напрями діяльності комісії.

Сприймаючи проблему корупції як одну з головних загроз національній безпеці країни, уряд Республіки Корея у жовтні 1999 р. прийняв комплексну стратегію боротьби з корупційними проявами у всіх сферах внутрішнього життя держави, одним із основних пунктів якої є започаткування і

розвиток антикорупційної інфраструктури у системі державної влади і управління на основі нового законодавства про боротьбу з корупцією та організація під головуванням Президента вищезгаданого Антикорупційного комітету як загальнонаціонального координаційного органу в цій сфері.

Республіка Корея стала другою після США країною, яка заснувала інститут незалежного прокурора. В рамках Антикорупційного комітету при Президентові країни визначено два прокурори, які розслідуватимуть найгучніші справи щодо членів уряду, відомих політичних діячів та бізнесменів. На відміну від статусу незалежного прокурора в США, законодавством Республіки Корея встановлено деякі обмеження його повноважень. Вже сьогодні відомі громадські організації, депутати парламенту, політичні об'єднання закликають до підвищення статусу та розширення повноважень незалежного прокурора, збільшення наданого йому законом максимального терміну розслідування справ з одного до шести місяців.

У США накопичено практично найбільший досвід боротьби з корупцією, який датується прийняттям у 1787 р. Конституції США, де хабарництво класифікується як важкий злочин, а якщо президент США буде звинувачений у такому злочині, то йому можуть оголосити імпічмент. Також Конгрес може усунути від діяльності у випадку корупційних дій будь-кого із посадових осіб США.

Організована злочинність в США вперше стала предметом обговорення на «високому рівні» ще у 1929 році, коли її вивченням займалась так звана Комісія Цікершема. З того часу ця проблема знаходиться в центрі уваги комісій, комітетів та підкомітетів, що створювались згідно з рішенням конгресу чи президента, які в результаті довгого та ретельного вивчення різних аспектів боротьби з організованою злочинністю та корупцією розробили рекомендації, що стали основою федеральних законів.

Важливим організаційним заходом, здійсненим урядом США, було створення в червні 1970 р. «Національної ради боротьби з організованою злочинністю», головним завданням якої є розробка загальнонаціональної програми дій [21]. Керівну роль в діяльності щодо боротьби з організованою злочинністю відіграє Міністерство юстиції США, яке розробляє національну стратегію боротьби зі злочинністю в країні та здійснює методичне керівництво цією роботою. Головним підрозділом Міністерства юстиції, на яке безпосередньо покладена боротьба з організованою злочинністю, є Федеральне бюро розслідувань (ФБР) [11].

Суттєву роль в організації протидії корупції відіграє Міністерство фінансів США, зокрема такі його структурні підрозділи: таємна служба; служба внутрішніх доходів; бюро з алкоголю, тютюну та вогнепальної зброї. До центральних відомств США, які протидіють корупції, також належать: митна та поштова служби; міністерство праці США; комісія з цінних паперів на біржах; Департамент США, який здійснює дипломатичний та економічний тиск на уряди країн-виробників наркотиків; Національна система перехоплення наркотиків на кордоні.

В законодавстві США поняття корупції посадовців визначено достатньо широко. У ньому визначено низку протиправних діянь, передбачених в основному в чотирьох главах розділу 18 Кодексу законів:

- 1) «Хабарництво, нечесні доходи і зловживання своїм становищем публічними посадовцями»;
- 2) «Посадовці і наймані службовці»;
- 3) «Здирство і погрози»;
- 4) «Вибори і політична діяльність».

При цьому суб'єктами злочинів, відповідальність за які передбачено у перелічених вище пунктах, є:

– посадові особи органів державного управління;

– посадові особи і працівники департаментів та їх представництв, на підставі дій яких відбулося зловживання службовим становищем із корисливою метою чи у випадку отримання необґрунтованої винагороди;

– федеральні посадові особи;

– особи, що були причетні до зловживань під час виборчого процесу [7].

Кримінального переслідування за хабарництво в США зазнають не тільки ті, хто одержує хабарі, але і ті, хто їх дає. В Кодексі законів детально вказано, які категорії посадовців є особами, що одержують хабарі. До відповідальності за дачу хабара притягають усіх, хто дає, пропонує, обіцяє що-небудь цінне публічному посадовцю або кандидату на цю посаду з протиправною метою. Важливо, що покарання за хабарництво передбачено не тільки для службовця, який нині працює, але й для його попередника і наступника.

Зазвичай американці пов'язують корупцію насамперед із державною службою. Дійсно, державні службовці володіють значним обсягом дискреційних повноважень, найчастіше діють безконтрольно, мають усі можливості використовувати посадове становище у своїх інтересах, а отже, всупереч інтересам держави. Законодавство про державну службу в США мало відрізняється від відповідного законодавства європейських країн і передбачає стандартні заборони та обмеження, що містяться в законах усіх демократичних держав. Так, 17 жовтня 1990 р. був підписаний виконавчий наказ Президента США № 12731. Наказ підтвердив ухвалені раніше, але модернізовані акти, за допомогою яких набули чинності обов'язкові для всіх чиновників виконавчої влади США загальні принципи етичної поведінки членів уряду і державних службовців. Власне такі принципи є досить конкретними юридичними і морально-етичними вимогами щодо чиновників вищого рангу і рядо-

вих державних службовців. Американським службовцям категорично забороняється приймати подарунки у будь-якій формі від будь-якої особи чи групи осіб, які домагаються від них офіційних дій або мають з ними будь-які спільні справи чи провадять діяльність, що регулюється органом, у якому працюють ці службовці. Не дозволяється також приймати подарунки від осіб, інтереси яких значною мірою залежать від виконання чи невиконання цими службовцями своїх посадових обов'язків.

США – перша країна, котра передбачила в національному законодавстві кримінальну відповідальність за підкуп поза своїми межами. Після викриття хабарів у 1977 р., які виплачувалися великими корпораціями США за одержання іноземних замовлень, був прийнятий Закон «Про іноземну корумповану практику». Передбачені санкції – штрафи у розмірі близько 2 млн дол. для корпорацій і приблизно 5 років тюремного ув'язнення для фізичних осіб. Особливо цей злочин поширився в міжнародній торгівлі літаками, кораблями, зброєю, бойовою технікою, нафтопродуктами, а також під час укладання контрактів на військове і цивільне будівництво. Відповідно до Закону «Про податкову реформу 1976 р.», суми, виплачені іноземним офіційним особам американськими корпораціями за кордоном, не вилучаються з сум, що підлягають оподатковуванню. Тоді ж Закон «Про допомогу з метою міжнародної безпеки і контролю за експортом зброї» поставив під контроль виплату винагород агентам у зв'язку з закордонними військовими продажами, а також зобов'язав звітувати про платежі, здійснені з метою забезпечення реалізації зброї за кордоном. Природно, що важливе значення надається контролю за відносинами між владними структурами і бізнесом. Вважається нормальним, коли бізнес у законодавчому порядку відокремлений від урядових і державних структур, щоб уникнути «конфлікту інтересів». Неможливою є ситуація,

коли якийсь урядовий чиновник має самостійний бізнес. Дуже ретельно перевіряється матеріальний статус чиновників [14, с. 166]. Законодавство США, як і Японії, передбачає обмеження ділової активності посадовців після звільнення з органів державної влади.

Позиції Сполучених Штатів Америки впродовж останніх років тримаються практично на одному і тому ж рівні (табл. 1), а станом на 2010 р. держава перебувала на 22 місці за Індексом сприйняття корупції [29].

Таблиця 1

Індекс сприйняття корупції у США

	Роки								
	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003	2002
Значення Індексу сприйняття корупції у США	7,1	7,5	7,3	7,2	7,3	7,6	7,5	7,7	7,6

У 2002 р. у Чикаго Краща урядова асоціація (Better Government Association або BGA) запропонувала індекс оцінювання рівня корупції у штатах (Індекс BGA), який полягав у детальному аналізуванні законів США про свободу інформації, захист свідків та інформаторів, фінансових законів, а також законів, що регламентують отримання подарунків та гонорарів, здійснення поїздок, і тих, які зачіпають сторони конфлікту інтересів. Для ліпшого розуміння ситуації у всіх штатах варто брати до уваги і їх географічне положення. На рис. 2 наведено карту адміністративного поділу США, аналіз якої дозволить глибше зрозуміти дані про рівень корупції у адміністративних одиницях США [30] (табл. 2).

Рис. 2. Карта адміністративного поділу США
(англійською мовою)

Таблиця 2

Рівень корупції у адміністративних одиницях США

Штат	Місце у рейтингу корумпованості	Індекс корупції	Штат	Місце у рейтингу корумпованості	Індекс корупції
1	2	3	4	5	6
Міссісіпі	1	7.48	Массачусетс	26	2.67
Північна Дакота	2	7.09	Вайомінг	27	2.61
Луїзіана	3	7.05	Західна Вірджинія	28	2.44
Аляска	4	6.06	Техас	29	2.41
Іллінойс	5	5.26	Мейн	30	2.39
Монтана	6	4.95	Коннектикут	31	2.16
Північна Дакота	7	4.86	Невада	32	1.88
Кентуккі	8	4.59	Канзас	33	1.87
Флорида	9	4.58	Індіана	34	1.802

*Розділ IV. Економічні наслідки корупції:
оцінка та напрями боротьби (механізм протидії)*

1	2	3	4	5	6
Нью-Йорк	10	4.562	Мічіган	35	1.800
Огайо	11	4.561	Вермонт	36	1.78
Гаваї	12	4.26	Меріленд	37	1.57
Делавер	13	3.96	Північна Кароліна	38	1.51
Пенсільванія	14	3.78	Нью- Мексико	39	1.50
Алабама	15	3.67	Вашингтон	40	1.49
Нью-Джерсі	16	3.57	Вісконсен	41	1.47
Айдахо	17	3.35	Арканзас	42	1.32
Міссурі	18	3.29	Арізона	43	1.22
Теннессі	19	3.24	Міннесота	44	1.11
Рой Айленд	20	3.08	Юта	45	1.03
Вірджинія	21	2.86	Колорадо	46	0.97
Оклахома	22	2.80	Айова	47	0.95
Джорджія	23	2.757	Нью- Гемпшир	48	0.86
Південна Кароліна	24	2.751	Орегон	49	0.59
Каліфорнія	25	2.69	Небраска	50	0.52

Дослідження індексу корупції у штатах має певні особливості і специфіку. Так, наприклад, у штаті Вашингтон спостерігається значний рівень корупції у зв'язку з тим, що там зосереджені найвищі органи державного управління, а вони, як відомо, найчастіше фігурують у корупційних схемах. А от у штаті Іллінойс причиною корупційних дій є той факт, що політична і урядова ситуація надзвичайно схожа на порядки Дикого Заходу, які характеризуються недопрацьованим законодавством, що практично втратило чинність. Саме це і створює передумови для напрацювання комплексного підходу до протидії корупції на загальнодержавному рівні, з огляду на особливості кожного штату.

У кінці 1960-х років працівники ФБР здійснили операцію «Шейх і бджола». Її суть полягала у тому, що під виглядом представників арабських власників великих компаній, попередньо увійшовши їм у довіру, провокували дер-

жавних службовців і конгресменів на лобіювання їхніх інтересів за значну винагороду. У результаті таких дій декілька сотень державних службовців було звільнено і притягнуто до відповідальності [1].

Однією з найвагоміших причин для таких дій був широкомасштабний корупційний скандал на фоні діяльності американської компанії «Локхід» у Японії. Окрім цього випадку, було виявлено ще й інші, в яких фігурувало понад 400 американських компаній, а корупційні суми коливалися в межах до 300 млн дол. США [26]. Результатом таких корупційних вчинків було звільнення уряду Японії. Цей факт став підґрунтям для прийняття у 1977 р. Закону США «Про міжнародну корупційну практику» (*Foreign Corrupt Practices Act*), який заборонив підкуп іноземних посадовців американськими громадянами і компаніями. Прийняття цього документа викликало неоднозначну реакцію американського суспільства. Проти норм цього закону виступили представники бізнесових структур, які провадили діяльність за кордоном [15]. Вони обґрунтовували свою позицію тим, що в деяких державах світу економіка зазнає надмірного впливу органів державного управління, які є настільки корумпованими, що, не даючи їм хабарі, фірми не можуть працювати. Як наслідок, за інформацією Департаменту торгівлі США, компанії США зазнали катастрофічних втрат, розмір яких сягав 35–45 млрд дол. США [27]. У перші роки дії цього закону були спроби навіть призупинити його чинність для компаній, які провадили діяльність у країнах третього світу, в яких неможливо без корупції. Доходило до абсурдів, коли компанії, складаючи фінансову звітність, вносили до неї суми хабарів, тобто класифікували їх як витрати, яких не можна уникнути, і сплачували з цих сум податки.

У кінці 80-х років XX століття уряду США було доручено через Організацію з міжнародного співробітництва

ва і розвитку організувати переговори із високо розвину-тими державами світу про прийняття конвенції, яка б за-бороняла підприємствам держав-учасниць займатися ха-барництвом за кордоном [2]. Ці переговори були трива-лими і лише у 1997 р. прийнято Конвенцію Організації економічного співробітництва і розвитку «Про боротьбу з підкупом іноземних державних посадових осіб у міжна-родних комерційних відносинах» (*OECD Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in Inter-national Business Transactions*) [31]. Конвенцію підписали 34 держави світу.

США ратифікували цю Конвенцію у 1998 р. і, як на-слідок, повинні були змінити окремі положення Закону «Про іноземну корупційну практику». Відповідно до змін у вказаному законі, його чинність поширилася на праців-ників національних компаній, які працюють за кордоном, й іноземних компаній, які ведуть свою діяльність на те-ренах США. Крім того, він регламентує і дії особи, яка є безпосереднім учасником процесу давання – взяття хаба-ра, і посередників. Відповідальність передбачено не лише за доконані факти корупції, а й за спробу, намір чи обі-цянку дачі хабара посадовій особі для вчинення нею дії чи бездіяльності.

Важливим є акцентування уваги на сторонах, що фі-гурують у цьому законі:

– суб'єктами, з одного боку, є іноземні посадові особи, іноземні політичні партії, претенденти на високі державні посади іноземних країн, представники міжнародних орга-нізацій, а з іншого – працівник компанії США, яка прова-дить діяльність на території іншої держави;

– об'єктом є корупційний вчинок у сфері міжнародного бізнесу. Однак дія закону не поширюється на підкуп в інте-ресах держави (політичний підкуп, шпигунство тощо) [2].

Аналізуючи відповідальність за цим документом, зауважуємо її серйозність: за корупційний вчинок передбачена кримінальна відповідальність у вигляді штрафу в розмірі 2 млн доларів США, який повинна сплатити компанія, що звинувачена у корупції. Крім того, безпосередньо особа, яка причетна до хабарництва, підлягає позбавленню волі на термін до 5 років і/або має сплатити штраф до 100 тисяч доларів США. У окремих випадках, коли хабарництво здійснюється у особливо великих розмірах, штраф може бути вдвічі більший за вигоду, яку звинувачений міг отримати у разі дачі хабара. Цікавим є той факт, що підприємству заборонено сплачувати будь-які штрафи за фізичну особу. Окремої уваги заслуговують проблеми, що виникають у підприємства-корупціонера у зв'язку із позовами до суду підприємств-конкурентів. Побоюючись такої великої відповідальності, американські підприємства ввели практику створення служб внутрішнього контролю, щоб відслідковувати факти корупції серед своїх працівників. Крім того, почали висувати значно вищі вимоги до кваліфікації та окремих внутрішніх (психологічних) особливостей до осіб, які працюватимуть за кордоном. Також зобов'язують підписувати документи, в яких вони засвідчують, що ознайомлені зі заборонаю вчинення корупційних дій.

Отже, можна стверджувати, що Закон США «Про іноземну корупційну практику» є переконливим важелем у профілактиці та подоланні корупції не тільки на теренах США, а й у всьому світі.

1977 рік у США був результативним у формуванні національного антикорупційного законодавства. У цьому році були прийняті й такі важливі документи, як Кодекс етичної поведінки членів Сенату Конгресу США і Кодекс етичної поведінки членів Палати Представників Конгресу США. За цими документами, усі сенатори чи кандидати, що балотуються у Сенат, посадовці Сенату повинні подавати

декларацію про свій фінансовий стан, у якій зазначати доходи від:

- заробітної плати;
- операцій з цінними паперами;
- банківських операцій;
- операцій на ринку нерухомості;
- творчої діяльності;
- участі у неурядових організаціях;
- фінансування їхніх поїздок фізичними чи юридичними особами;
- отримання дорогих подарунків;
- домовленості з іншими організаціями про можливість подальшої роботи в них.

Вони повинні подати також список організацій, з якими мають справу їхні дружини чи діти, і вказати кредитну історію своєї сім'ї. Інколи виникають ситуації, у яких просять подати іншу додаткову інформацію, можуть викликати посадовців на бесіду для з'ясування окремих питань. Цікавою практикою США є обов'язкова перевірка посадових осіб високого державного рівня на поліграфі, якщо ж вони відмовляться від проходження такої перевірки, то з ними можуть розірвати договір.

Ще однією відмінністю є те, що у США хабаром може бути будь-яка цінність як матеріального, так і нематеріального характеру. У пункті 2в статті 201 титулу 18 Збірки Законів США передбачено відповідальність посадової особи, яка «прямо чи опосередковано вимагає у формі підкупу, домагається, отримує чи згоджується отримати будь-яку цінність особисто чи для іншої особи або організації» у обмін на здійснення нею дій чи бездіяльності на користь «прохача» [2].

Фактом, що привертає увагу, є те, що відсутня умова отримання хабара на користь самої посадової особи, оскільки його можна отримати для іншої особи, яку попередньо називає посадова особа, тобто відсутня особиста вигода.

Відповідальність за вказані злочини передбачена у вигляді штрафу, який утричі перевищує розмір хабара, або позбавлення волі до 15 років. За рішенням суду, ці два покарання можуть бути поєднаними.

У статті 209 титулу 18 Збірки Законів США [32] зазначено, що будь-яка посадова особа чи державний службовець США, які на свою користь отримали від фізичної чи юридичної особи хабар (і не важливою є мета такого отримання хабара), нестимуть кримінальну відповідальність у вигляді штрафу в розмірі набутої посадовцем вигоди і / або позбавлення волі на термін до 5 років. Така умова є надзвичайно важливою, адже навіть у випадку, коли суд не зможе довести, що гроші отримані в обмін на дії чи бездіяльність на користь особи, яка дала хабар, все одно посадовець відповідатиме за отримання незаконних доходів.

Особливо суворого покарання за статтею 215 титулу 18 Збірки законів США [33] можуть зазнати працівники федеральної банківської системи, якщо вони за винагороду сприяють або спрощують процес отримання кредиту юридичній чи фізичній особі. За умови виникнення такого злочину особа постане перед судом і може бути притягнена до відповідальності з позбавленням волі до 30 років і / або сплатою штрафу до 1 млн дол. США чи в потрібному розмірі від суми хабара.

У США підсудною є справа між будь-якими особами про влаштування на посаду у федеральній державній службі за винагороду (покарання до 1 року позбавлення волі і / або штраф у розмірі хабара) [33].

Боротьба за подолання корупції у США полегшується тим, що відсутні імунітети, за допомогою яких державні службовці можуть уникнути покарання. Для притягнення до відповідальності їх попередньо усувають від виконання обов'язків [10]. Кожна Палата Конгресу США може позба-

вити статусу депутата будь-якого члена Конгресу, якщо за таке рішення проголосує дві третини її членів.

Існує практика у Конгресі США створювати для розслідування корупційних скандалів комітети з етики – *the Select Committee on Ethics of the Senate and the Committee on Standards of Conduct of the House of Representatives*.

Щодо корупційних дій, які вчиняють службовці приватних компаній, то у 37 штатах за них настає кримінальна відповідальність лише за федеральним законодавством, у інших штатах такі дії класифікуються як шахрайство.

Важливим заходом, який допоміг здійснювати боротьбу з організованою злочинністю, в тому числі з корупцією, було прийняття Федеральної програми захисту свідків (*Federal Witness Security Program*) і Програми допомоги свідкам у випадку крайньої необхідності (*Emergency Witness Assistance Program*). Основна функція цих документів полягає у захисті тих, хто дає свідчення проти злочинців на судових розслідуваннях. За приписами цих документів, особі (разом зі сім'єю) надається на певний час охорона, свідка з родиною переселяють в інше місце, роблять їм нові документи, допомагають знайти роботу, і все це – за державні кошти.

У судовій практиці США дозволяється зняти обвинувачення з особи, яка вчинила незначне правопорушення, взамін на допомогу в розкритті фактів корупції і дачі свідчень. Крім того, можуть бути зняті звинувачення з фізичної особи, яка дала свідчення проти себе.

Відповідальним органом, на який покладено обов'язки розслідувати корупційні злочини і бути обвинувачувачем в суді, у таких справах є Департамент юстиції США, який очолює Генеральний атторней США. Якщо корупційні правопорушення мають кримінальний характер, то їх розслідуванням займається Федеральне бюро розслідувань. Поряд з ФБР розслідуванням злочинів, що пов'язані з корупційними діями, активно займається Відділ з

питань кримінальної злочинності Департаменту юстиції США. До його складу входять відділи забезпечення чесності публічної влади, розслідування злочинів у сфері шахрайств, розслідувань організованої злочинності й рекету. Ключовими особами відділів, які зобов'язані виявляти факти корупції, є Генеральні інспектори. Крім того, у правоохоронній структурі існують внутрішні служби нагляду, які слідкують за недопущенням фактів корупції серед її працівників. Також існує практика перевірки працівників відділів і ФБР, зокрема на поліграфі.

У США законодавча система складається з двох рівнів – федерального і рівня штатів, тому спостерігається відмінність між функціями правоохоронних органів. Іншим аспектом є те, що кожен штат здійснює свою політику протидії корупції, яка деколи супроводжується дублюванням функцій органів федерації і штату. Відмінність полягає у тому, що органи федерації виконують обов'язки у тому разі, якщо в корупційних діях об'єктом є кошти федерації або залучені до протиправних дій представники двох або більше штатів [34]. На місцевому рівні розслідуванням фактів корупції займається поліція штату.

У кожній державі, зокрема у США, є три гілки влади: законодавча, виконавча і судова, а протягом останнього часу почали говорити про четверту – засоби масової інформації (ЗМІ).

Сьогодні до комплексу американських ЗМІ належать загальнонаціональні канали Ей-бі-сі, Сі-бі-ес, Ен-бі-сі, Сі-ен-ен, сотні кабельних каналів і телемережа «Фокс», 10 тис. комерційних радіостанцій, 1,5 тис. щоденних газет, а також надзвичайно велика кількість інтернет-ресурсів. Усі ці ЗМІ мають величезний вплив на суспільство, адже Конституцією США гарантована свобода слова, а це, своєю чергою, дозволяє висвітлювати будь-яку інформацію. У результаті вони мають силу зруйнувати кар'єру політиків, які пі-

дозрюються у корупційних діях або вчинили їх. Потрапивши під приціл інформаційних агентств, можна позбутися кар'єри назавжди.

На міжнародному рівні США також активно протидіє корупції, співпрацюючи з неурядовими організаціями та іншими державами світу. США були ініціатором прийняття низки міжнародних документів, зокрема Міжнародної конвенції з протидії корупції, Конвенції про боротьбу з підкупом іноземних державних посадових осіб у міжнародних комерційних відносинах. У 2000 р. США підписали Кримінально-правову конвенцію Ради Європи, а також 46 двосторонніх договорів про взаємну юридичну допомогу [2]. США приєдналися до «Групи держав із боротьби з корупцією» (*GRECO*), метою діяльності якої є «удосконалення компетентності її членів у боротьбі з корупцією для вжиття заходів через динамічний процес спільного оцінювання методів проведення та однакового впливу згідно з їхніми зобов'язаннями у цій сфері» [25].

США за посередництва Агенства з міжнародного розвитку підтримують, розробляють та реалізують антикорупційні програми у різних куточках світу. За допомогою цього агенства здійснюється підтримка фінансовими ресурсами діяльності міжнародної неурядової організації Трансперенсі Інтернешнл (*Transparency International*) [2].

Незважаючи на активну антикорупційну діяльність США на національному і міжнародному рівнях, все одно досить часто американські посадовці або комерційні компанії є причетними до гучних корупційних скандалів.

У 60-х роках ХХ століття віце-президент США Спіро Агню, який у той час обіймав посаду губернатора штату Меріленд, був звинувачений у хабарництві. Внаслідок таких дій його відправили у відставку і за результатами судового розслідування зобов'язали сплатити штраф у значному розмірі. Такий розвиток подій перешкодив продовженню

його успішної кар'єри політичного діяча і унеможливив балотування на посаду президента США [13].

9 грудня 2008 р. Род Благоевич, який тоді обіймав посаду губернатора штату Іллінойс, був заарештований за звинуваченням у корупції і звільнений під заставу. Причиною звинувачення були «торги» за місце у Сенаті США, яке звільнив Барак Обама внаслідок перемоги на президентських виборах. Крім того, звинувачення були доповнені фактами вимагання хабарів у комерційних компаній штату. 29 січня 2009 р. проголосовано за імпічмент Благоевича, крім того, йому заборонили обіймати державні посади у штаті. На посаду губернатора був призначений віце-губернатор Пет Квінн. Справу Благоевича закрито в серпні 2010 р., коли його було визнано винним у дачі неправдивих свідчень агентам ФБР [35].

Перед тим, у вересні 2008 р., вибухнув інший гучний корупційний скандал, у центрі уваги якого було Міністерство внутрішніх справ США. У справі йшлося про корупційні дії працівників відомчої Служби управління природними ресурсам, які отримували хабарі від нафтових компаній, що здійснювали видобуток «чорного золота» на землях державної власності [36]. Особливо обурювало те, що не лише відбувалася фінансова винагорода корупціонерів, а й «віддячували» їм в різний спосіб, зокрема наданням інтимних послуг. У результаті розслідування цього скандалу лише одна особа (Джиммі Майберрі) постала перед судом і визнала себе винною, інші ж звільнилися з посад, тому звинуваченню не підлягали.

У вересні 2005 р. члена Республіканської партії і конгресмена США Тома Делая звинувачено у використанні засобів, що були зібрані на виборчу кампанію партії, а також у відмиванні грошей. Ця особа, яка була одним із найбільших прибічників президента Джорджа Буша, неодноразово підпадала під підозри. Починаючи з 1999 р., коли він був

звинувачений у спробі змусити компанію *Electronics Industries Alliance*, яка представляла інтереси електронної промисловості США, до надання партії «вінагорода», а причиною цьому було те, що Делай був проти призначення на посаду керуючого колишнього конгресмена, представника Демократичної партії. Згодом, у 2004 р., Делай отримав хабар від енергетичної компанії взамін на підтримку «потрібного» законопроекту. Іншим випадком, який широко висвітлювала преса, була подорож Делая у березні 2005 р. з відомим лобістом Джеком Абрамоффом, який і проспонсорував її. Таким чином, список звинувачень Т. Делая поповнився фактами використання державних ресурсів у політичних цілях, а також корупції і вимагань [37].

Але не варто думати, що корупційні скандали, в яких головними героями були високі державні особи, почали вибухати лише у часи Світової економічної кризи, їх історія сягає початку другої половини ХХ століття.

Не можна не згадати скандал, який відбувся зимою 1980 р. У його епіцентрі був конгресмен Френк Томпсон, який з метою збагачення отримав від арабського шейха 45 тис. дол. США за можливість спорудження казино в Атлантик-Сіті. Ф. Томпсон та ще п'ятеро конгресменів пообіцяли йому посприяти у отриманні ліцензії та землі для будівництва. Арабським шейхом виявився замаскований агент ФБР. Таким чином, Ф. Томпсона було звинувачено в отриманні хабара і у таємній змові й засуджено до трьох років позбавлення волі.

У 1987 р. звинувачено у корупції конгресмена Гарольда Форда, який мав великий бізнес ритуальних послуг у Мемфісі, а також був одним із наймолодших конгресменів США, який отримав це місце у 29 років.

У 1989 р. не був засуджений, але звільнений з посади спікера Палати Представників Конгресу США і змушений залишити політичну діяльність, Джеймс Райт. За результатами розслідувань Комітету з етики Палати Представників

було виявлено, що Дж. Райт отримав під виглядом подарунків йому та дружині 145 тис. дол. США, порушивши правила процедури у 69 випадках.

1990 рік увійшов у історію корупційних скандалів США безрезультатними судовими тяганинами проти конгресмена Флойда Флейка, який одночасно був головою Африканської Методистської Єпископської церкви. Його звинувачували за 17-ма різними статтями, в тому числі в шахрайстві, таємній змові, ухиленні від сплати податків, зловживанні фінансовими ресурсами своєї церкви.

У 1992 р. висунуто звинувачення у таємній змові та хабарництві проти конгресмена Джозефа Мак Дейда, але його виправдали. Мак Дейд був ініціатором прийняття закону, який обмежував повноваження системи правосуддя США з використанням підставних осіб.

У 1993 р. були два випадки звинувачення сенаторів. У першому звинувачено у незаконному використанні громадських фондів для особистого збагачення сенатора Девіда Дюренбергера. Такої цілі він хотів досягнути шляхом повернення собі коштів у розмірі 3,8 тис. дол. США, надавши підроблені чеки. За такі дії його засудили до умовного позбавлення волі й зобов'язали сплатити штраф у розмірі 1 тис. дол. США. У іншому скандалі фігурувала сенатор Кей Хатчінсон з Техасу. Її звинувачували у незаконній підтримці Республіканської партії шляхом використання праці державних службовців і службової оргтехніки.

У 1994 р. був випадок використання грошей платників податків у особистих цілях конгресменом Деном Ростенковскі, покаранням для нього було 15 місяців ув'язнення.

2002 рік також відзначився в історії США резонансними корупційними скандалами. Джеймса Трафіканта включено з Конгресу за хабарництво, підробку фінансових документів, протидію правосуддя і засуджено до 8 років позбавлення волі. Це була його друга справа за таким звину-

ваченням, першу було порушено за часів, коли він був шерифом штату Огайо (1981–1985 рр.), але в ній був виправданим. Цікавим є той факт, що, відбуваючи покарання у в'язниці, Трафікант брав участь у виборах до Палати Представників і набрав понад 15% голосів виборців. У тому ж році сенатор Роберт Торічеллі був звинувачений у хабарництві в обмін на допомогу під час укладання договорів з Південною Кореєю і КНДР, але в результаті відмови від політичної діяльності уник відповідальності.

У 2010 р. був один зі найгучніших скандалів, який приніс у американську казну штраф у розмірі понад 100 млн дол. США. Він був пов'язаний з німецьким автомобільним концерном *Daimler*, виробником автомобілів представницького класу *Mercedes*. Причиною скандалу було те, що компанія упродовж 10 років (у 1998–2008 рр.) використовувала хабарництво як шлях для збуту своєї продукції у 22-х країнах світу. Сума хабарів, за підрахунками експертів ФБР, становила понад 56 млн дол. США. Ці дії були спрямовані на отримання замовлень від урядів країн на купівлю автомобілів для працівників державного апарату. За такі протиправні вчинки компанія заплатила Міністерству юстиції США штраф у розмірі 185 млн дол. США і уклала з ним мирову угоду. Це сприяло закінченню скандалу, який нечувано підірвав імідж німецького автовиробника [38].

Особливості боротьби з корупцією в інших країнах світу

У **Словацькій Республіці** ліквідовано Центральне координаційне управління боротьби з корупцією та Комітет боротьби з корупцією і створено відділ боротьби з корупцією Секретаріату Уряду Словаччини, основним завданням якого є координація дій міністерств та відомств у сфері боротьби з корупцією. Безпосередньо реалізацією заходів у межах Національної програми боротьби з корупцією займаються

Управління боротьби з корупцією Президії поліцейського корпусу МВС Словаччини та Словацька інформаційна служба (СІС). Крім цього, основні повноваження боротьби з корупцією перейшли від Міністерства фінансів до Міністерства юстиції Словаччини.

У структурі Міністерства внутрішніх справ Словацької Республіки діє Антикорупційний комітет, до повноважень якого входить проведення превентивних заходів та розслідування фактів корупції серед співробітників міністерства та поліцейських структур країни. З метою отримання інформації про посадові злочини та локалізацію цього явища в правоохоронних структурах установлено спеціальну телефонну лінію, на яку громадяни країни можуть повідомляти про відомі їм протиправні дії правоохоронців. Одночасно в міжнародній інформаційній мережі «Інтернет» створено веб – сторінку, де охочі можуть висловити свої пропозиції щодо необхідних заходів боротьби з корупцією в державних установах.

У Швеції проблема корупції не розглядається як така, що становить значну небезпеку для суспільства, відповідно, у країні не існує будь-яких спеціальних урядових програм чи спеціалізованих державних органів боротьби з корупцією. Питання корупції та хабарництва виписані у загальному шведському законодавстві, зокрема у Кримінальному кодексі, Кодексі про судочинство, Акті про аудит тощо.

Для боротьби з корупцією у Швеції активно залучаються різноманітні громадські організації. Незалежним моніторингом рівня корумпованості в тих чи інших сферах суспільства займається створена 1994 року громадська організація «Демократичний аудит», яка об'єднує провідних шведських політологів, економістів та інших науковців. Окрім моніторингу стану розвитку демократичних свобод у шведському суспільстві, ця організація займається і ви-

вченням специфічних питань, зокрема пов'язаних із боротьбою з корупцією.

Парламент **Швейцарської Конфедерації**, з огляду на необхідність адекватного реагування на потенційні загрози внутрішній безпеці, 3 вересня 1999 р. затвердив «Директиви щодо організації та здійснення політики безпеки», що стало першою фазою створення і розвитку нових інструментів боротьби з корупцією та організованою злочинністю у країні. З метою удосконалення системи забезпечення національної безпеки 2002 року у Швейцарії фактично завершено формування нової структури державних органів у цій сфері.

Уряд **Румунії** у березні 2003 року створив спеціалізовану структуру боротьби з корупцією – Національну прокуратуру антикорупції. (Зазначена прокуратура розслідує справи з приводу спричиненої матеріальної шкоди, яка дорівнює еквіваленту 100 тис. євро або протиправних дій, що скоєні членами парламенту, уряду, судових органів, префектами, керівниками державних організацій, банків тощо).

В **Угорській Республіці** створено комісію з фахівців у галузях права, управління та економіки, яка розробила проекти та внесла зміни і доповнення до понад 20 законодавчих актів. Серед основних нововведень, спрямованих на протидію корупції, експерти відзначають: обмеження обігу готівкових коштів і запровадження порядку здійснення розрахунків між господарськими структурами на суми понад 200 тис. форинтів (одна тисяча доларів США) лише через банківські установи; зменшення кола осіб, які мають відстрочки та пільги у сплаті податку та митних зборів; звуження поняття податкової таємниці та підвищення рівня інформованості державно-адміністративних органів (передусім податкового управління, поліції та фінансово-митної служби). В Угорській Республіці для боротьби з хабарництвом у 1995 р. створено Координаційний комітет економічно-

го захисту, а з березня 2001 р. розпочав роботу Координаційний центр боротьби з організованою злочинністю, створений згідно з прийнятим Державними Зборами Угорщини Законом «Про Координаційний центр з боротьби з організованою злочинністю». Центр підпорядкований уряду Угорщини, який здійснює керівництво його роботою через міністра внутрішніх справ. У вирішенні професійних питань міністру сприяє Рада керівників, яка складається з перших осіб органів, які взаємодіють. Головою Ради є міністр внутрішніх справ. Очолює центр генеральний директор, якого призначає прем'єр-міністр за поданням міністрів внутрішніх справ, оборони, фінансів та міністра-куратора цивільних спецслужб.

Отже, за кордоном антикорупційне законодавство розвивається у напрямі використання всього арсеналу правових засобів боротьби (не тільки кримінально-правових) і з акцентом на запобігання.

Важливу роль у боротьбі з корупцією відіграють Національні програми боротьби з корупцією, прийняті урядами багатьох держав світу.

З метою ведення ефективної політики у сфері боротьби з корупцією у більшості держав створені та діють спеціалізовані антикорупційні структури.

Для координації діяльності державних органів у сфері боротьби з корупцією на національному рівні та підготовки пропозицій щодо зміцнення існуючої системи протидії цьому явищу в багатьох державах створено міжвідомчі комісії з представників профільних міністерств і відомств.

З огляду на актуальність проблеми боротьби з корупцією, одним із головних завдань сучасності для багатьох держав світу є перегляд комплексу організаційно-правових та інших заходів на національному рівні з метою їх удосконалення, підвищення рівня взаємодії на двосторонньому та регіональному рівнях, а також активізація діяльності в ме-

жах міжнародних організацій у сфері боротьби з корупцією та організованою злочинністю.

Практика роботи у цьому напрямі правоохоронних органів інших країн свідчить про те, що саме досконалість нормативно-правового забезпечення протидії вказаному явищу та наявність ефективної системи протидії йому на національному й міжнародному рівнях є однією з головних умов успішного вирішення зазначеного питання.

Проведений аналіз особливостей боротьби з корупційними злочинами в вищеназваних країнах дозволяє сформулювати уявлення про основи передової національної антикорупційної стратегії, розвиток якої необхідний в сьогоденній Україні:

1) сильна політична воля вищого керівництва держави до боротьби з корупцією і сформована на її основі єдина державна політика у сфері боротьби з корупцією, яка б передбачала комплекс заходів державного, політичного, економічного, соціального і правового характеру. Ні законодавчі, ні адміністративні, ні будь-які інші заходи, що спрямовні на протидію корупції, не можуть бути ефективними, якщо немає політичної волі на всіх рівнях влади;

2) організований соціальний контроль з боку громадянського суспільства за всією системою державного адміністрування (неодмінною умовою для цього є створення атмосфери прозорості) й забезпечена можливість порушення в цих рамках кримінального переслідування правопорушників. Важливу роль тут відіграють справді незалежні засоби масової інформації;

3) незалежність судової влади;

4) жорстка підзвітність осіб, які наділені владними повноваженнями, перед реально незалежним органом, що здійснює моніторинг прозорості діяльності державних службовців, а також наділений повноваженнями по притягнення до відповідальності посадовців незалежно від їх місця в ієрархічній структурі влади.

Під час розробки українського антикорупційного законодавства, безумовно, слід зважати на вимоги міжнародних правових актів, насамперед Кримінальної конвенції «Про боротьбу з корупцією», Цивільної конвенції «Про боротьбу з корупцією», розроблених Радою Європи 1999 року (м. Страсбург), а також Конвенції ООН проти корупції (Резолюція від 31 жовтня 2003 р.), ратифікованої Україною. Імплементування міжнародно-правових норм указаних документів у правове поле України з метою його гармонізації з міжнародними правовими стандартами та впровадження світового досвіду у сфері протидії корупції передбачає:

- заохочення невідкупності, чесності і відповідальності публічних посадових осіб відповідно до основних принципів вітчизняної правової системи;

- застосування у рамках інституціональних і правових систем кодексів чи стандартів поведінки посадових осіб для правильного, сумлінного і належного виконання публічних функцій;

- розгляду, відповідно до основних принципів внутрішнього законодавства, можливості застосування заходів і систем, що сприяють тому, щоб публічні посадові особи повідомляли відповідним органам про корупційні діяння, про які їм стало відомо під час виконання ними своїх функцій;

- у разі необхідності, згідно з основними принципами свого внутрішнього законодавства, застосовувати заходи і системи, що зобов'язують публічних посадових осіб подавати відповідним органам декларації, окрім іншого, про позаслужбову діяльність, заняття, інвестиції, активи і про істотні дарунки чи вигоди, у зв'язку з якими виникає колізія інтересів щодо їхніх функцій як публічних посадових осіб.

Конвенцією ООН також визначаються основні параметри міжнародного співробітництва у боротьбі з корупцією. Вона передбачає умови видачі осіб, які скоїли корупційні злочини, передачі засуджених осіб, взаємну правову допомогу, переда-

чу карної справи, спільні розслідування, спеціальні методики розслідування, заходи для повернення активів, попередження і виявлення перекладів та доходів від злочинів, механізми вилучення майна, збір та аналіз інформації про порушника, підготовку кадрів і технічну допомогу та інші форми і способи взаємодії держав-учасниць у вирішенні цього питання.

Світовий банк, своєю чергою, у стратегії боротьби з корупцією передбачає такі додаткові заходи:

- розширення і зміцнення судової влади, незалежності правоохоронних органів;
- забезпечення прозорості фінансування партій;
- запровадження прозорої процедури голосування для виборців;
- зобов'язання держслужбовців декларувати майно, правила, що регулюють питання конфлікту інтересів;
- гарантування свободи інформації;
- посилення ролі ЗМІ;
- реструктуризацію монополій з метою підвищення конкурентних начал;
- зниження бар'єрів входу на ринок, пов'язаних із необхідністю отримання різноманітних дозволів;
- прозорість корпоративного менеджменту;
- найм на державну службу на основі заслуги, достойна оплата праці державних службовців;
- децентралізацію влади;
- підвищення прозорості бюджетного процесу для органів контролю;
- підвищення прозорості у діяльності податкової адміністрації, позбавлення податкових службовців можливості вільно надавати податкові пільги, спрощення податкової адміністрації.

Ці положення, на наш погляд, можуть бути фундаментом успішної національної антикорупційної політики в Україні.

Список використаних джерел

1. Андрианов В.Д. Практика и методы борьбы с коррупцией в США / В.Д. Андрианов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viperson.ru/wind.php?ID=631764>].
2. Денисов С.А. Опыт Соединенных Штатов Америки в борьбе с коррупцией / С.А. Денисов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chinovnik.uapa.ru/modern/article.php?id=509>].
3. Д. Джордж Р.Т. Деловая этика / Р.Т. Джордж Д. – М., 2001. – С. 913–916.
4. Коррупция в мире и международная стратегия борьбы с ней: монография / отв. ред. В.А. Номоконов. – Владивосток, 2004. – 200 с.
5. Мендел Т. Законодательство о свободе информации: прогресс, проблемы и стандарты / Т. Мендел // Global Corruption Report 2003. Transparency International. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalcorruptionreport.org>.
6. Сенаторов А. Как избавиться от коррупции? / А. Сенаторов // Япония сегодня. – 2001. – № 7, 8; Иванов А.М. Корруптология – правовая наука и учебная дисциплина: путь совершенствования уголовной политики и законодательства о воздействии на организованную преступность и коррупцию / А.М.Иванов. – Владивосток, 2002.
7. Кузнецов Ю.А. Российское и зарубежное законодательство о мерах противодействия коррупции / Ю.А. Кузнецов, Ю.Р. Силинский, А.В. Хомутова. – Владивосток, 1999. – С. 98–102.
8. Мартел Ж.-Ф. Служба чиновника. Управление его карьерой: правовое регулирование или анархия? / Ж.-Ф. Мартел // Кадровая работа за рубежом. – М.: ИНПАИ, 1998. – Вып. 4. – С. 34–48.
9. Мельник М.І. Німеччина на шляху боротьби з корупцією / М.І. Мельник // Право України. – 1997. – № 11. – С. 111–115.
10. Мишин А.А. Конституция США / А.А. Мишин, В.А. Вла-сихин. – М.: Международные отношения, 1985. – С. 37.
11. Невмержицький, Є.В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: монографія / Є.В. Невмержицький. – К.: КНТ, 2008. – 368 с.
12. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / упорядн. Є.В. Невмержицький, М.І. Камлик. – К.: Учбово-методичний центр «Школяр», 1999.

13. Никифоров Б.С. Современное американское уголовное право / Б.С. Никифоров, Ф.М. Решетников. – М.: Наука, 1990. – С. 163.
14. Прохоренко О.Я. Протидія корупційним проявам в системі державної служби України (організаційно-правовий аспект): дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.03 / Олексій Якимович Прохоренко. – К., 2004. – 206 с.
15. Рейсмен В.М. Скрытая ложь. Взятки: «крестовый поход» и реформы / В.М. Рейсмен. – М.: Прогресс, 1988. – С. 243.
16. Рязанов Є.П. Уголовно-правовые проблемы борьбы с коррупцией / Є.П. Рязанов // Коррупция в России: состояние и проблемы: матер. науч.-практ. конф. – М., 1996. – С. 40–41.
17. Сенаторов А. Как избавиться от коррупции? / А. Сенаторов // Япония сегодня. – 2001. – № 7. – С. 9.
18. Чемерис І.В. Стратегічні пріоритети / І.В. Чемерис // Суспільно-політичні процеси. – 2009. – № 3 (12).
19. Чубенко І. Зарубіжний досвід боротьби з корупцією в органах виконавчої влади / І. Чубенко // Вісник державної служби України. – 2003. – № 1.
20. Довідковий документ про міжнародну боротьбу з корупцією, підготовлений Секретаріатом ООН. – Каїр, 1995. – С. 69.
21. Закон о контроле за организованной преступностью США № 91-452 // Кримінальний кодекс США. Разд. 18. – М., 1990.
22. Италия: борьба с организованной преступностью – экономический поход в национальном и международном масштабе. Опыт правоохранительной деятельности в зарубежных странах. – М., 1994. – С. 9–18.
23. Матеріали 8 Конгресу ООН щодо попередження злочинності та ставлення до правопорушників (Гавана, 27 серпня – 7 вересня 1990 р.). – Гавана. – С. 34.
24. Кримінальний кодекс Франції: Злочини і провина проти відповідальності. Розд. 1.: Обманне заволодіння власністю // Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / упоряд. М.І. Камлик та ін. – К.: Школяр, 1999. – С. 243–249.
25. Статут групи держав у боротьбі з корупцією (GRECO). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_144.

26. Foreign Corrupt Practices Act. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//www.transparency.org/working_papers/country/us_paper.html](http://www.transparency.org/working_papers/country/us_paper.html).

27. Johnston M. International corruption via campaign contributions. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.transparency.org/working_papers/country/us_paper.html.

28. World Bank. Report on Corruption in Central Europe, 2000.

29. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

30. Джерело: <http://www.infokart.ru/vse-karty-soedinennyx-shtatov-ameriki>.

31. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oecd.org/daf/nocorruption/instruments.htm].

32. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www4.law.cornell.edu/uscode/18/209.html>]

33. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www4.law.cornell.edu/uscode/18/215.html>]

34. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www4.law.cornell.edu/uscode/18/1341.htm>

35. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lenta.ru/story/blagojevich/>

36. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.com/world/11sep2008/sexdrugs.html>].

37. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.washprofile.org/ru/node/3968>]

38. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw-world.de/dw/article/0,5427125,00.html>.

ВИСНОВКИ

У цьому дослідженні автори намагалися проаналізувати теоретико-методологічний інструментарій вивчення проблеми корупції в Україні та за кордоном, обґрунтувати таке негативне суспільне явище, як корупція, у фінансово-матеріальному аспекті дати економічну оцінку корупційним діям, запропонувати способи протидії.

На жаль, формування ринкового суспільства в Україні й надалі характеризується значною тінізацією економічних відносин, зростанням рівня економічної злочинності та корупції. Досліджено, що економічний сенс корупції полягає у поділі суспільства на дві соціальні підсистеми, які функціонують паралельно. Суб'єкти корупції належать до неофіційної системи, в якій панують свої цінності, цілі та засоби їх досягнення. Водночас суб'єкти корупції не можуть існувати без офіційної підсистеми, яка для них є обов'язковою передумовою встановлення корумпованих відносин. Адже для того, щоб зловживати владою, її потрібно мати – обіймати відповідну посаду в органах державної влади (місцевого самоврядування), бути наділеним певними повноваженнями, мати можливість їх офіційно використовувати.

У роботі комплексно досліджено наукові підходи до розуміння корупції, зокрема економічний, функціональний, ринково-центристський, ревізійністський тощо. Дано оцінку економічному аналізу корупції, розглянуто відомі концепції та моделі вивчення корупції.

Узагальнено причини поширення корупції в Україні, розглянуто чинники здійснення корупційних правопорушень – політичні, економічні, організаційно-

управлінські, правові, ідеологічні, морально-психологічні та ін.

Обґрунтовано принципи запобігання і протидії корупції, проаналізовано економічні наслідки корупції, розглянуто методи та засоби боротьби з корупцією. На основі проведеного дослідження в монографії запропоновано механізми боротьби з корупцією як умови забезпечення економічної безпеки держави.

Автори провели детальний економічний аналіз зарубіжного досвіду боротьби з корупцією та дійшли висновку, що протидія корупції повинна бути спрямована на зменшення корумпованості суспільних відносин, утвердження верховенства права, сприяння розвитку демократичного суспільства та правової держави. Науковці стверджують, що за допомогою протидії корупції можна досягти зменшення її обсягів та мінімізувати її небезпечні вияви, обмежити взаємовплив корупції та економічних, політичних, правових, а також інших соціальних процесів.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ:

Живко З.Б. – кандидат економічних наук, доцент (§§ 1.3; 3.1; 4.2; 4.3);

Живко М.О. (§ 4.1);

Кіржецький Ю.І. – кандидат економічних наук, доцент (§§ 2.1; 3.2);

Комісарчук Ю.А. – кандидат юридичних наук (§§ 1.1; 1.2);

Кондратюк С.В. – кандидат економічних наук, доцент (§ 4.5);

Копитко М.І. – кандидат економічних наук (§ 4.5);

Лихолат С.М. – кандидат економічних наук, доцент (§ 2.3);

Мельник С.І. (§ 4.3);

Прокопенко В.Ю. – кандидат економічних наук, доцент (§§ 1.2; 2.3; 4.4);

Ревак І.О. – кандидат економічних наук, доцент (§ 2.2);

Франчук В.І. – кандидат економічних наук, доцент (§ 1.1);

Хомин О.Й. – кандидат економічних наук, доцент (§ 3.3).

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

**КОРУПЦІЯ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ
ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Монографія

Коректор

Н.П. Сирцова

Комп'ютерна верстка

Г.І. Пастушок

Друк

А.М. Ходачок

Здано до набору 30.12.2011 р. Підписано до друку 26.03.2012 р.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк арк. 12,79.

Тираж 100 прим. Зам. № 254-11.

Львівський державний університет внутрішніх справ

Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.